

CHERNIVTSI
LAW SCHOOL

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Р.О. Гаврилюк, П.С. Пацурківський

**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА:
методологія тлумачення
та застосування**

Навчально-методичний посібник

ЧНУ
ЧЕРНІВЦІ

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
2022

УДК 342.565.2

Г 124

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 12 від 1 грудня 2021 р.)*

Рецензенти:

Марцеляк Олег Володимирович – професор кафедри конституційного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор;

Стецюк Петро Богданович – суддя Конституційного Суду України у відставці, науковий консультант з правових питань Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, кандидат юридичних наук, доцент.

Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С.

Г 124 Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : навч.-метод. посібник / Р. О. Гаврилюк, П. С. Пацурківський. Чернівці: Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.

ISBN 978-966-423-691-8

Навчально-методичний посібник «Верховенство права: методологія тлумачення і застосування» підготовлено відповідно до вимог галузевого стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Метою посібника є надання практичної допомоги студентам у їх самостійній роботі по вивченню доктринальних підходів Венеційської комісії щодо тлумачення принципу верховенства права та його складових елементів і практики його застосування Європейським судом з прав людини, Конституційним Судом України і Верховним Судом.

ISBN 978-966-423-691-8

УДК 342.565.2

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ПРОГРАМА КУРСУ	9
Теми та зміст лекційних занять.....	30
Теми, зміст, методичні рекомендації та література до практичних занять з курсу «Верховенство права: методологія тлумачення та застосування»	52
<i>Практичне заняття 1 Пряма дія Конституції держави як елемент принципу верховенства права: конституційно-правова доктрина та судова практика.....</i>	<i>52</i>
<i>Практичне заняття 2 Відповідність законодавства Конституції держави як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика.</i>	<i>59</i>
<i>Практичне заняття 3 Законність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика....</i>	<i>67</i>
<i>Практичне заняття 4 Правова визначеність як елемент принципу верховенства права: доктрина та судова практика.</i>	<i>74</i>
<i>Практичне заняття 5 Стандарти судового доказування як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика.</i>	<i>83</i>
<i>Практичне заняття 6 Справедливість як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика....</i>	<i>89</i>
<i>Практичне заняття 7 Пропорційність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика....</i>	<i>95</i>
<i>Практичне заняття 8 Добросовісність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика..</i>	<i>102</i>
<i>Практичне заняття 9 Обґрунтованість судового рішення як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика.</i>	<i>110</i>

<i>Практичне заняття 10</i> Право на справедливий суд як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика.....	117
<i>Практичне заняття 11</i> Недискримінація як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика..	132
<i>Практичне заняття 12</i> Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика.	139
<i>Практичне заняття 13</i> Належне урядування як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика.....	145
<i>Практичне заняття 14</i> Правові процедури як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика..	154
<i>Практичне заняття 15</i> Юридична відповідальність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика.....	162
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ	171
Рішення та висновки Конституційного Суду України.....	174
ПОСТАНОВИ ВЕРХОВНОГО СУДУ	178
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ	188
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМООЦІНЮВАННЯ.....	195
Перелік рекомендованої літератури до курсу в цілому	240
Інформаційні ресурси.....	243

ПЕРЕДМОВА

Головним функціональним призначенням нинішніх і прийдешніх поколінь правників є наразі і залишитися у майбутньому діяльністю із застосування права. Однією із домінантних ознак останньої є безперервна змінюваність її змісту під впливом таких же перманентних динамічних інновацій людського буття та суспільних вимог до правозастосування. Особливе місце серед таких інновацій належить кардинальним змінам вимог соціуму до процесії правника. Як писав свого часу Г. Дж. Берман, вони мають тривалу історію та охоплюють собою щонайменше «шість великих революцій», які «змінювали західну традицію права у процесі її розвитку»¹.

Кожна з таких революцій породжувала власну парадигму суспільних вимог до особи і фахових якостей правника. Перша з цих революцій, яка пізніше дістала назву Папської, відбулася у період з 1075 по 1122 рр. Вона породила потребу у новому для того часу типі правника – в юристі-тлумачі римського права. У відповідь на це з'явилася правнича школа у м. Болоньї, яка згодом трансформувалася у знаменитий Болонський університет.

Поява сучасної європейської матриці суспільних вимог до особи та фахових якостей правника сягає своїми витокami часу офіційного визнання та утвердження європейськими спільнотами в особі їх держав основоположних європейських і загальнолюдських цінностей – людських прав, верховенства права і плюралістичної демократії. До початку ХХІ ст. ця матриця під впливом глобалізації та четвертої промислової революції уже набула зрілих форм. Її квінтесенцією складає людиноцентристська цільова спрямованість. Як зазначає М. І. Козюбра, людиноцентризм став визначальним у новому праворозумінні та правозастосуванні, а найчутливішими до нього виявилися принципи права².

¹ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования // Пер. с англ. 2. изд. Москва: Изд-во МГУ: Издат. Группа ИНФРА-М-НОРМА. 1998. С. 35.

² Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. Право України. 2017. №11. С. 142-164.

Незважаючи на те, що без згадки про принципи права в останні десятиліття не обходиться практично жодне дослідження права, яке претендує на нове слово у правознавстві, проблема принципів права продовжує залишатися в числі «найбільш складних, суперечливих і світоглядно-методологічно неосмислених у вітчизняному правознавстві»¹. Це, в свою чергу, негативно позначається на правозастосовчій практиці, оскільки правильне застосування принципів права належить у юриспруденції до числа найскладніших проблем. Зокрема, М. І. Козюбра пише: «Попри те, що практикуючі юристи оперують поняттям принципів права доволі часто, до їх практичного застосування, тим паче як відносно самостійного джерела права, правозастосувачі, зокрема і судді, вдаються вкрай нечасто, надаючи перевагу конкретно сформульованим нормам законів чи інших нормативних актів навіть у тих випадках, коли такі норми не узгоджуються із принципами права»².

З метою подолання цієї проблеми на юридичному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича запроваджено викладання для студентів-магістрів нормативної навчальної дисципліни «Верховенство права : методологія тлумачення і застосування». Її квінтесенцію складає опанування доктриною та принципом верховенства права. Починаючи із середини ХХ ст., цей принцип став однією із трьох основоположних цінностей європейських народів, усіх інших прогресивних спільнот світу. Його закріплено у Загальній Декларації прав людини ООН 1948 р., в Європейській Конвенції з прав людини і основоположних свобод, в Установчих договорах ЄС, у Хартії основоположних прав Європейського Союзу. Із прийняттям на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. нині чинної Конституції України принцип верховенства права було визнано однією із конституційних засад правової системи України та надано йому силу норми Конституції держави. Проте від цього не змінилася його онтологічна

¹ Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. Право України. 2017. №11. С. 142.

² Там само. С. 143.

природа, а тому, як доречно було звернуто увагу у «Висновках та рекомендаціях з національної юридичної дискусії» з приводу принципів права, «її не можна адекватно пояснити лише з позитивістських теоретичних позицій»¹.

У нормативному курсі «Верховенство права: методологія тлумачення і застосування» для розкриття багатогранного змісту принципу верховенства права обрано найбільш поширений у європейських правничих школах підхід до вивчення його сутті і змісту на основі прецедентної судової практики ЄСПЛ та доктринальних підходів Венеційської Комісії «За демократію через право». В основу опанування студентами сучасним європейським розумінням змісту доктрини і принципу верховенства права в цілому та його конкретних елементів взято спеціальні доповіді Венеційської Комісії «За демократію через право» з верховенства права на її 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 р. та на 106-му пленарному засіданні Комісії 11-12 березня 2016 р., а також прецедентну судову практику Європейського суду з прав людини.

В основу набуття студентами практичних навичок та умінь застосування доктрини і принципу верховенства права взято ту ж саму судову прецедентну практику ЄСПЛ, а також судову практику Конституційного Суду України і Верховного Суду. Сформульовані у їх рішеннях, ухвалах та постановках правові позиції є наслідками застосування на практиці вищезазначеними національними правовими інститутами доктрини і принципу верховенства права та прецедентної судової практики ЄСПЛ у вітчизняних умовах. Під час такого застосування загальні властивості принципу верховенства права наповнюються конкретним змістом, вбирають у себе невичерпне багатство конкретного правового буття.

Правова позиція, як слушно зауважує Д. Бочаров, «є реакцією на юридичну невизначеність актуальної ситуації й становить результат її осмислення»². Опановуючи одну за іншою

¹ Висновки та рекомендації з національної правничої дискусії. Право України. 2017. №7. С. 90.

² Бочаров Д. Правова позиція як форма конкретизації принципів права («візуальна» інтерпретація). право України. 2017. № 7. С. 23.

правові позиції найавторитетніших судових інституцій, в першу чергу Верховного Суду, студенти не тільки проникають у приховані від першого погляду механізми дії принципів права, передусім принципу верховенства права, але й опановують навичками та уміннями належної правничої аргументації, мистецтвом застосування доктрини та принципу верховенства права до аналізу правової дійсності.

В основу архітектоніки основної частини навчально-методичного посібника – практичних занять з нормативного курсу «Верховенство права: методологія тлумачення і застосування» – покладено різноматичну мережу та ієрархічну структуру найбільш вживаних на практиці елементів принципу верховенства права. З іншого боку, саме вони наразі належать до найглибше осмислених у доктрині природного права. Без опанування набутим досвідом практичного застосування цих елементів принципу верховенства права неможливо стати сучасним правником.

ПРОГРАМА КУРСУ

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

а) дати студентам наступні **знання та розуміння** у предметній області верховенства права:

- антропосоціокультурної природи верховенства права як основоположної загальнолюдської цінності;
- місця верховенства права у системі антропосоціокультурних цінностей;
- причин та етапів зародження й еволюції ідеї верховенства права, трансформації цієї ідеї у принцип верховенства права, переростання принципу верховенства права у систему принципів верховенства права;
- ролі та функцій основних інституційних органів та механізмів держави в утвердженні верховенства права;
- значення Європейської Конвенції про захист людських прав і основоположних свобод, протоколів до неї, рішень ЄСПЛ як критеріїв втілення на практиці доктрини і принципу верховенства права;
- особливої місії Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) у здійсненні верховенства права;
- ролі та значення, механізмів реалізації принципу верховенства права у правовій системі України;

б) виробити у студентів наступні **когнітивні вміння** у предметній області верховенства права:

- розпізнавати у невичерпній правовій реальності наявність чи відсутність панування верховенства права;
- виявляти тенденції, міру та форми впливу верховенства права у конкретній правовій реальності;
- розрізнати буттєву та позитивну укоріненість верховенства права;
- аналізувати зі світоглядних та філософсько-методологічних позицій парадигми верховенства права будь-яку правову ситуацію;

- чітко розрізняти пізнавальний інструментарій доктрини верховенства права серед іншого пізнавального інструментарію і вміло обирати пізнавальний інструментарій доктрини верховенства права для аналізу юридичної практики, здійснення відповідних узагальнень, обґрунтування оцінок, висновків та практичних пропозицій;

в) прищепити студентам наступні **практичні навички** у предметній області верховенства права:

- розпізнавання у будь-якій юридичній конструкції наявності чи відсутності матричних ознак та властивостей верховенства права;

- застосування до вирішення практичних задач категорійно-понятійного апарату доктрини верховенства права;

- застосування адекватного філософсько-методологічного інструментарію доктрини верховенства права до аналізу правової дійсності;

- знаходження належних та достатніх аргументів для обґрунтування необхідності утвердження природно-правових концептів у практичній діяльності;

- визначення за окремими проявами та їх зовнішніми ознаками правової природи суспільного явища;

- застосування Європейської Конвенції про захист людських прав і основоположних свобод, протоколів до неї для обґрунтування невичерпної різноманітності проявів доктрини і принципу верховенства права, захисту динамічного балансу публічного та приватного інтересів у публічному праві;

- використання методології, принципів і прецедентної практики ЄСПЛ у сфері тлумачення Європейської Конвенції про захист людських прав і основоположних свобод;

- застосування у майбутній професійній діяльності правника методології тлумачення та застосування доктрини і принципу верховенства права Венеційської Комісії, передусім еталонних тестів (мірила верховенства права), ухвалених Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є:

- аксіологія доктрини і принципу верховенства права;

- світоглядні джерела доктрини та принципу верховенства права;
- основоположні типи доктринальних підходів до розуміння верховенства права у західній пізнавальній традиції;
- концептуальні підходи до розуміння верховенства права у вітчизняній пізнавальній традиції;
- природа та властивості верховенства права;
- еволюція доктринальних і нормативних підходів до розуміння та утвердження верховенства права;
- елементи принципу верховенства права;
- зарубіжні та національна практики втілення принципу верховенства права;
- Конвенція про захист людських прав і основоположних свобод з поправками до неї, внесеними відповідно до положень протоколів до даної Конвенції;
- офіційна інтерпретація доктрини та принципу верховенства права Венеційською Комісією;
- судова практика, передусім практика Європейського суду, з прав людини у предметній області верховенства права;
- філософсько-методологічний інструментарій та категорійно-понятійний апарат доктрини і принципу верховенства права.

Основними **завданнями** вивчення студентами дисципліни «Верховенство права: методологія тлумачення та застосування» є:

- формування наукового світогляду студентів-магістрів;
- засвоєння магістрами основ ціннісних характеристик верховенства права;
- підвищення правової філософсько-методологічної культури магістрів;
- опанування магістрами основоположними ідеями, концепціями, юридичними конструкціями верховенства права;
- формування у магістрів умінь самостійно аналізувати та оцінювати юридичну практику з позицій доктрини та принципу верховенства права;

- вироблення в магістрів основних навичок оформлювати одержані результати пізнання верховенства права у есе, наукові повідомлення, доповіді, реферати, наукові огляди;
- опанування магістрами основами категорійно-понятійного апарату верховенства права;
- засвоєння магістрами прийомів та методів обрання відповідного філософсько-методологічного інструментарію до засвоєння доктрини верховенства права;
- вивчення магістрами мінімально необхідного обсягу різних моделей втілення принципу верховенства права у практику;
- оволодіння магістрами основами проведення чіткої демаркаційної лінії між антропосоціокультурними та позитивістськими концепціями верховенства права;
- опанування студентами змістом правових положень Європейської Конвенції з людських прав і основоположних свобод та доданих до неї протоколів;
- опанування методологією інтерпретації верховенства права Венеційською Комісією, еталонними тестами (мірилом верховенства права), ухваленими Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 року;
- засвоєння прецедентної практики ЄСПЛ у сфері тлумачення Європейської Конвенції про захист людських прав та основоположних свобод.

2. ОЧКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Верховенство права: методологія тлумачення та застосування» **студент буде знати та розуміти:**

- поняття і природу доктрини і принципу верховенства права;
- витоки та еволюцію ідеї та принципу верховенства права;
- властивості доктрини і принципу верховенства права;
- антропосоціокультурну та позитивістську доктрини верховенства права;

- категорійно-понятійний апарат доктрини і принципу верховенства права;
- філософсько-методологічний інструментарій доктрини і принципу верховенства права;
- місце доктрини та принципу верховенства права у системі загальнолюдських цінностей;
- основні концепції принципу верховенства права;
- співвідношення принципу верховенства права та прав людини;
- офіційне тлумачення принципу верховенства права Венеційською комісією;
- основоположні «інгредієнти» (складові) принципу верховенства права;
- спільні риси принципу верховенства права та принципу верховенства правової держави і парадигмальні відмінності між ними;
- найфундаментальніші сучасні тенденції еволюції доктрини і принципу верховенства права;
- судову практику в предметній області верховенства права;
- міру втілення принципу верховенства права у Конституції України та правовій системі України в цілому.

Студент буде уміти:

- вільно орієнтуватися у ціннісному потенціалі доктрини і принципу верховенства права;
- вільно володіти базовим категорійно-понятійним апаратом доктрини і принципу верховенства права;
- вільно обирати із різноманіття філософсько-методологічного інструментарію доктрини і принципу верховенства права необхідні підходи та методи для аналізу конкретної правової ситуації;
- поєднувати знання про універсальні властивості та особливі риси доктрини і принципу верховенства права;
- вибудовувати систему належної аргументації при розкритті феномену верховенства права в цілому чи його складових елементів у конкретних правових ситуаціях;

- формулювати необхідні положення, узагальнення, оцінки, висновки та практичні рекомендації під час аналізу ходу та результатів застосування доктрини і принципу верховенства права на практиці;
- захищати за допомогою доктрини і принципу верховенства права суб'єктів правовідносин, передусім права та основоположні свободи людини;
- застосовувати набуті знання щодо доктрини і принципу верховенства права у повсякденній практичній професійній діяльності;
- базові юридичні конструкції людських прав та основоположних свобод, що містяться у Європейській Конвенції з людських прав і основоположних свобод;
- еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 року, методологію та методику інтерпретації Комісією верховенства права як феномену в цілому;
- прецедентну практику ЄСПЛ у сфері тлумачення Європейської Конвенції про захист людських прав та основоположних свобод.

Після проходження курсу студент володітиме наступними компетенціями, що закріплені в Освітній програмі підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право:

Загальні компетентності: ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК2. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні. ЗК3. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел. ЗК7. Здатність приймати обґрунтовані рішення. ЗК11. Здатність діяти відповідно до загальноприйнятих етичних правил та стандартів. ЗК12. Здатність цінувати та поважати різноманіття та полікультурність.

Фахові компетентності спеціальності: ФК1. Здатність застосовувати принципи верховенства права для розв'язання складних задач і проблем, у тому числі у ситуаціях правової невизначеності. ФК2. Здатність аналізувати та оцінювати вплив

правової системи Європейського Союзу на правову систему України. ФК5. Здатність використовувати сучасні правові доктрини і принципи у правотворчості та в процесі застосовування інститутів публічного і приватного права, а також кримінальної юстиції. ФК6. Здатність обґрунтовувати та мотивувати правові рішення, давати розгорнуту юридичну аргументацію. ФК7. Здатність застосовувати знання та розуміння основних засад (принципів) та процедур судочинства в Україні. ФК10. Здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування. ФК12. Здатність розвивати та утверджувати етичні стандарти правничої діяльності, стандарти професійної незалежності та відповідальності правника. ФК19. Здатність діяти відповідно до етичних стандартів медіатора.

Результати навчання: ПРН1. Оцінювати природу та характер суспільних процесів та явищ і виявляти розуміння меж та механізмів їх правового регулювання. ПРН2. Співвідносити сучасну систему цивілізаційних цінностей з правовими цінностями, принципами та професійними етичними стандартами. ПРН3. Проводити збір, інтегрований аналіз та узагальнення матеріалів з різних джерел, включаючи наукову та професійну літературу, бази даних, цифрові, статистичні, тестові та інші, та перевіряти їх на достовірність, використовуючи сучасні методи дослідження. ПРН4. Здійснювати презентацію свого дослідження з правової теми чи з мети медіації, застосовуючи першоджерела та прийоми правової інтерпретації складних комплексних проблем, що постають з цього дослідження, аргументувати висновки. ПРН6. Обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи. ПРН7. Дискутувати зі складних правових проблем, пропонувати і обґрунтовувати варіанти їх розв'язання. ПРН 14. Обґрунтовувати правову позицію на різних стадіях правозастосування. ПРН 16. Брати продуктивну участь у розробці проектів нормативно-правових актів, обґрунтовувати суспільну обумовленість їх прийняття, прогнозувати результати їх впливу на відповідні суспільні відносини. ПРН17. Інтегрувати необхідні

знання та розв'язувати складні задачі правозастосування у різних сферах професійної діяльності.

3. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

3.1. СІТКА ГОДИН (загальна інформація)

Форма навчання	Рік підготовки	Семестр	Кількість		Кількість годин						Вид підсумкового контролю
			кредитів	годин	лекції	практичні	семінарські	лабораторні	самостійна робота	індивідуальні завдання	
Денна	VV	99	5	150	115	330			105		екзамен
Заочна	VV	99	5	150	44	66			140		екзамен

Примітка: Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:
 для денної форми навчання – 1 : 2,3
 для заочної форми навчання – 1 : 12,5

3.2. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин										
	денна форма					заочна форма					
	усього	у тому числі				усього	у тому числі				
		л	п	інд	ср.		л	п	лаб	інд	с.р.
Змістовий модуль 1. Світоглядні, теоретичні та нормативні джерела, природа і зміст доктрини та принципу верховенства права											
Тема 1. Доктрина і принцип верховенства права як цінність	19	2	2		15	22	1	1			20

Тема 2. Закріплення доктрини і принципу верховенства права у Загальній Декларації людських прав ООН 1948 р., у Європейській конвенції про захист людських прав і основоположних свобод 1950 р. та в Конституції України	19	2	2		15	22	1	1			20
Разом по модулю 1	38	4	4		30	44	2	2			40
Змістовий модуль 2. Тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською Комісією											
Тема 3. Офіційне тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською Комісією у спеціальній доповіді «Верховенство права» на 86-му пленарному засіданні Комісії 25-26 березня 2011 р.	19	2	2		15	22	1	1			20

Тема 4. Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р.	31	4	12		15	21	1			20
Разом по модулю 2	50	6	14		30	43	1	2		40
Змістовий модуль 3. Тлумачення та застосування доктрини і принципу верховенства права Європейським судом з прав людини										
Тема 5. Методологія тлумачення ЄСПЛ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод	21	2	4		15	22	1	1		20
Тема 6. Прецедентна інтерпретація ЄСПЛ прав людини і основоположних свобод	25	2	8		15	21	1			20
Тема 7. Заклучення	16	1			15	20				20
Разом по модулю 3	62	5	12		45	63	2	2		60
ВСЬОГО	150	15	30		105	150	4	6		140

3.3. ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Назва теми
1.	Пряма дія Конституції держави як елемент принципу верховенства права: конституційно-правова доктрина та судова практика
2.	Відповідність законодавства Конституції держави як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика
3.	Законність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина і судова практика
4.	Правова визначеність як елемент принципу верховенства права: доктрина та судова практика
5.	Стандарти судового доказування як елемент принципу верховенства права: правова доктрина і судова практика
6.	Справедливість як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика
7.	Пропорційність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика
8.	Добросовісність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина і судова практика
9.	Обґрунтованість судового рішення як елемент принципу верховенства права: правова доктрина і судова практика
10.	Право на справедливий суд як елемент принципу верховенства права: правова доктрина і судова практика
11.	Недискримінація як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика
12.	Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання як елемент принципу верховенства права
13.	Належне урядування як елемент принципу верховенства права: правова доктрина і судова практика
14.	Правові процедури як елемент принципу верховенства права: правова доктрина і судова практика
15.	Юридична відповідальність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина і судова практика

3.4. ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Назва теми
1.	Закріплення доктрини і принципу верховенства права у Загальній Декларації людських прав ООН 1948 р.
2.	Закріплення доктрини і принципу верховенства права у Європейській конвенції про захист людських прав і основоположних свобод 1950 р.
3.	Закріплення доктрини і принципу верховенства права у Конституції України.
4.	Офіційне тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською Комісією у спеціальній доповіді «Верховенство права» на 86-му пленарному засіданні Комісії 25-26 березня 2011 р.
5.	Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р. Розділ ЗАКОННІСТЬ.
6.	Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р. Розділ ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ.
7.	Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р. Розділ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЮ ПОВНОВАЖЕННЯМИ.
8.	Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р. Розділ РІВНІСТЬ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І НЕДИСКРИМІНАЦІЯ.
9.	Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р. Розділ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ. НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І БЕЗСТОРОННІСТЬ СУДУ.
10.	Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р. Розділ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ. СПРАВЕДЛИВЕ СУДОЧИНСТВО.
11.	Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р. Розділ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ. КОНСТИТУЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО.

12.	Методологія та принципи тлумачення ЄСПЛ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод
13.	Інтерпретація ЄСПЛ права на життя та заборону катувань (статті 2 і 3 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.
14.	Інтерпретація ЄСПЛ права на свободу та особисту недоторканість (ст. 5 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.
15.	Інтерпретація ЄСПЛ права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права
16.	Інтерпретація ЄСПЛ права власності (ст.1 Першого протоколу до Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права
17.	Інтерпретація ЄСПЛ права на повагу до приватного і сімейного життя (ст.8 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.
18.	Інтерпретація ЄСПЛ права на свободу віросповідання (ст.9 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.
19.	Інтерпретація ЄСПЛ права на свободу вираження поглядів (ст.10 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.
20.	Інтерпретація ЄСПЛ права на свободу об'єднань (ст.11 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.
21.	Інтерпретація ЄСПЛ права на ефективний засіб правового захисту (ст.13 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.
22.	Інтерпретація ЄСПЛ права на заборону дискримінації (ст.14 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.
23.	Світоглядні та методологічні засади доктрини і принципу верховенства права
24.	Методологія та принципи тлумачення ЄСПЛ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод
25.	Прецедентна інтерпретація ЄСПЛ прав людини і основоположних свобод

3.5. САМОСТІЙНА РОБОТА

№ п/п	Назва теми
1.	Вступ. Світоглядні та методологічні засади доктрини і принципу верховенства права. Українська світоглядна традиція як джерело доктрини та принципу верховенства права в Україні.
2.	Природа та зміст доктрини і принципу верховенства
3.	Закріплення доктрини і принципу верховенства права у Загальній Декларації людських прав ООН 1948 р., у Європейській конвенції про захист людських прав і основоположних свобод 1950 р. та в Конституції України
4.	Офіційне тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською Комісією у спеціальній доповіді «Верховенство права» на 86-му пленарному засіданні Комісії 25-26 березня 2011 р.
5.	Еталонні тести (мірило верховенства права), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р.
6.	Методологія та принципи тлумачення ЄСПЛ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод
7.	Прецедентна інтерпретація ЄСПЛ прав людини і основоположних свобод
8.	Світоглядне, методологічне та критеріальне значення доктрини і принципу верховенства права

4. МЕТОДИ, КРИТЕРІЇ ТА ЗАСОБИ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Поточний та семестровий контроль оцінювання набутих студентами знань, умінь та навичок (компетентностей) здійснюється відповідно до «Положення про контроль і систему оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (уведено в дію з 27.02.2020 р. Наказ № 67-від 27.02.2020 р.)

4.1. Методи оцінювання результатів навчання з навчальної дисципліни

Кумулятивний метод: 50 % майбутньої підсумкової оцінки з навчальної дисципліни студент набирає методом додавання балів, одержаних ним на кожному практичному занятті. Ще 50 % майбутньої підсумкової оцінки з навчальної дисципліни студент набирає під час комп'ютерного тестування по вирішенню ним кейсів з навчальної дисципліни.

Критерії поточного оцінювання знань студентів

Поточний контроль проводиться на кожному практичному занятті та за результатами виконання завдань самостійної роботи. Він передбачає оцінювання теоретичної підготовки здобувачів вищої освіти із зазначеної теми (у тому числі, самостійно опрацьованого матеріалу) під час роботи на практичних заняттях та набутих практичних навичок під час виконання індивідуальних завдань.

Критерії поточного оцінювання знань студентів

Усний виступ та виконання письмового завдання, під час практичного заняття, тестування з теми практичного заняття	Критерії оцінювання
5 балів	У повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно самостійно та аргументовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу. Правильно вирішив усі тестові завдання.
4 бали	Достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обгрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, в основному розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу. Але при викладанні деяких пи-

	тань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та незначні помилки. Правильно вирішив більшість тестових завдань.
3 бали	У цілому володіє навчальним матеріалом викладає його основний зміст під час усних виступів та письмових відповідей, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, без використання необхідної літератури допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки. Правильно вирішив половину тестових завдань.
2 бали	Не в повному обсязі володіє навчальним матеріалом. Фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає його під час усних виступів та письмових відповідей, недостатньо розкриває зміст теоретичних питань та практичних завдань, допускаючи при цьому суттєві неточності, правильно вирішив меншість тестових завдань.
1 бал	Частково володіє навчальним матеріалом не в змозі викласти зміст більшості питань теми під час усних виступів та письмових відповідей, допускаючи при цьому суттєві помилки. Правильно вирішив окремі тестові завдання.
0 балів	Не володіє навчальним матеріалом та не в змозі його викласти, не розуміє змісту теоретичних питань та практичних завдань. Не вирішив жодного тестового завдання.

Доповнення виступу:

2 бали – отримують студенти, які глибоко володіють матеріалом, чітко визначили його зміст; зробили глибокий системний аналіз змісту виступу, виявили нові ідеї та положення, що не були розглянуті, але суттєво впливають на зміст доповіді, надали власні аргументи щодо основних положень даної теми.

1 бал отримують студенти, які виклали матеріал з обговорюваної теми, що доповнює зміст виступу, поглиблює знання з цієї теми та висловили власну думку.

Суттєві запитання до доповідачів:

2 бали отримують студенти, які своїм запитанням до виступаючого суттєво і конструктивно можуть доповнити хід обговорення теми.

1 бал отримують студенти, які у своєму запитанні до виступаючого вимагають додаткової інформації з ключових проблем теми, що розглядається.

Експрес-контроль:

2 бали нараховуються студентам, які вільно володіють усім навчальним матеріалом, орієнтуються в темі та аргументовано висловлюють свої думки.

1 бал отримують студенти, які частково володіють матеріалом та можуть окреслити лише деякі проблеми теми.

Складання словника основних термінів, що визначені програмою курсу (за темами):

Програмою курсу визначено перелік ключових термінів, що розкривають зміст кожної теми. Студентам пропонується скласти словник основних термінів з конкретної теми на останніх сторінках опорного конспекту лекцій.

2 бали нараховуються студентам, які не лише склали повний перелік визначених термінів з конкретної теми, а й можуть вільно розтлумачити їх зміст.

1 бал нараховуються студентам, які склали неповний перелік визначених термінів з конкретної теми і не можуть їх розтлумачити без конспекту.

Ведення опорного конспекту лекції:

Опорний конспект лекції (ОКЛ) – вид навчально-методичного посібника, в якому стисло і системно викладено основний теоретичний матеріал у формі основних понять і положень, що структурно й логічно пов'язані між собою. Дані поняття та положення є лише опорними сигналами, вони вимагають пояснень і визначень, що мають записати студенти під час лекції. Його ведення сприяє системному і глибокому засвоєнню навчального матеріалу, дозволяє простежити структурні зв'язки між різними поняттями, положеннями, концепціями, проблемами, теоріями тощо.

Кожен студент повинен мати ОКЛ на лекціях і вести в ньому записи власноруч. Під час аудиторної роботи з ОКЛ студенти записують основні тези лекції та пояснення викладача у визначеному в конспекті полі. Під час самостійної роботи рекомендується доповнити записи лекції та завершити виконання

завдань, що були зазначені в Робочій програмі навчальної дисципліни.

2 бали нараховуються студентам, які в повному обсязі самостійно і творчо опрацювали всі питання лекції і вільно володіють її змістом.

1 бал нараховується студентам, які опрацювали лише окремі питання лекції і не достатньо вільно володіють її змістом.

Підготовка творчих завдань(есе, дайджест):

Есе – це самостійна творча робота, де у вільній формі висловлюються особисті думки на тему, передбачену Робочою програмою навчальної дисципліни. Головна мета есе – це самостійне розкриття студентом на підставі опрацьованого матеріалу теми, проблеми, питання.

Дайджест – це добір уривків з різних джерел на певну тематику. У форматі дайджестів можна зробити системний аналіз будь-якого теоретичного положення, розкрити різні точки зору на будь-яку проблему, тему, питання та зробити узагальнюючі висновки.

2 бали отримують студенти, які можуть виокремити з різних джерел основні положення, структурно об'єднати їх, коротко проаналізувати кожне з них та зробити ґрунтовні узагальнюючі висновки.

1 бал отримують студенти, які в цілому правильно виокремили основні положення кожного з джерел, але не зробили їх відповідного аналізу та узагальнюючих висновків.

Ведення конспекту першоджерел:

2 бали отримують студенти, які опрацювали всю необхідну обов'язкову літературу, засвоїли її основні теоретичні положення, вміють їх пояснити і розтлумачити.

1 бал отримують студенти, котрі опрацювали не всю необхідну літературу, не завжди розуміють її вихідні теоретичні положення, поверхово їх пояснюють.

КРИТЕРІЇ ПІДСУМКОВОГО СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ НА ІСПИТІ

Підсумковий семестровий контроль – це підсумкове оцінювання результатів навчання здобувача вищої освіти за семестр, що здійснюється в університеті у формі заліку чи екзамену. На підсумковий семестровий контроль виносяться питання, задачі, ситуаційні завдання тощо, що передбачають перевірку розуміння здобувачами вищої освіти програмного матеріалу дисципліни в цілому та рівня сформованості відповідних компетентностей після опанування курсу. Підсумковий семестровий контроль оцінюється від 0 до 100 балів і переводиться у національну шкалу та шкалу ЄКТС:

- здобувачам вищої освіти, які повністю оволоділи програмою навчальної дисципліни на творчому рівні, можуть дати відповіді на всі питання курсу, опанували рекомендовану літературу, виставляють оцінку **A**. При цьому оцінку – 100 балів (за шкалою ЧНУ ім. Ю. Федьковича), як виняток, можуть отримати тільки здобувачі вищої освіти, які, крім відмінних знань за програмою дисципліни, виявили активність в науково-дослідній роботі за тематикою курсу, стали призерами студентських олімпіад, виступали на конференціях тощо;
- здобувачам вищої освіти, які оволоділи програмою навчальної дисципліни на творчому рівні, проте у відповідях допустили незначні неточності, ставлять оцінку **B**;
- здобувачам вищої освіти, які в основному оволоділи програмою навчальної дисципліни на продуктивному рівні, проте у відповідях допускають несуттєві помилки, ставлять оцінку **C**;
- здобувачам вищої освіти, які показали задовільні результати оволодіння Робочою програмою навчальної дисципліни на репродуктивному рівні й при відповідях допускають помилки, ставлять оцінку **D**;
- здобувачам вищої освіти, які виявили мінімально достатній рівень знань з дисципліни, необхідний для продовження

навчання, вивчили основні терміни курсу та орієнтуються в матеріалі базового підручника, ставлять оцінку **E**.

Здобувачі вищої освіти, які за результатами вивчення дисципліни отримали незадовільні оцінки **FX** або **F**, повинні додатково виконати індивідуальні завдання для підвищення рівня своїх знань і при оцінці **FX** повторно перескласти підсумковий контроль, а при оцінці **F** пройти повторний курс вивчення дисципліни зі складанням підсумкового контролю.

4.2. Шкала оцінювання

Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
	Оцінки (бали)	Пояснення за розширеною шкалою
Відмінно	A (90-100)	відмінно
Добре	B (80-89)	дуже добре
	C (70-79)	добре
Задовільно	D (60-69)	задовільно
	E (50-59)	достатньо
Незадовільно	Fx (35-49)	(незадовільно) з можливістю повторного складання
	F (1-34)	(незадовільно) з обов'язковим повторним курсом

4.3. Засоби оцінювання

Засобами оцінювання та демонстрування результатів навчання можуть бути:

- тестування за принципами ЗНО на основі комп'ютерних технологій (стандартизовані тести);
- проекти (наскрізні проекти; індивідуальні та командні проекти; дослідницько-творчі та ін.);
- презентації результатів виконаних завдань та досліджень.

5. ФОРМИ ПОТОЧНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Поточний контроль: здійснюється на заняттях шляхом індивідуального та фронтального усного опитування, бліц-опитування; письмових самостійних робіт (есе, рефератів, написання тематичних глосаріїв тощо); ведення термінологічного словника; виконання практичних (індивідуальних та групових) завдань; підготовки та захисту відповідних схем, таблиць, діаграм, графіків; розв'язання кейсів з практичних завдань та задач-казусів; аналізу та обґрунтування (чи заперечення) судових рішень; взаємоконтролю магістрів у парах та малих групах; самоконтролю тощо. Особливого значення має тестова форма контролю та оцінювання навчальних досягнень магістрів за допомогою комп'ютерних технологій.

Підсумковий контроль: екзамен у формі комп'ютерного тестування по вирішенню кейсів або написання юридичного есе із застосуванням правничої аргументації.

Теми та зміст лекційних занять

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СВИТОГЛЯДНІ, ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНІ ДЖЕРЕЛА, ПРИРОДА І ЗМІСТ ДОКТРИНИ ТА ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Тема 1. Доктрина і принцип верховенства права як цінність

Вступ.

Верховенство права як одна з основоположних загальнолюдських цінностей. Поняття та природа загальнолюдських цінностей. Онтологічна укоріненість загальнолюдських цінностей. Історичний та соціокультурний характер загальнолюдських цінностей. Загальнолюдські цінності як антропосоціокультурні коди правових та юридичних конструкцій. Верховенство права як основоположний соціальний конструкт. Верховенство права як ключова загальнолюдська цінність.

Джерела доктрини та принципу верховенства права. Поняття та природа світоглядного джерела права. Властивості світоглядного джерела права. Види світоглядних джерел права. Давньогрецька людиноцентристська філософія як світоглядне джерело верховенства права. Давньоримський антропосоціокультурний переворот. Давньоримська державоцентристська філософія як світоглядне джерело верховенства права. Християнське вчення як світоглядне джерело верховенства права. Особлива роль протестантизму в утвердженні сучасної парадигми доктрини та принципу верховенства права. Антропосоціокультурні та правові доктрини Томаса Гобса, Джона Лока, Жан-Жака Руссо і Шарля-Луї Монтеск'є як світоглядні джерела верховенства права. Позитивні світоглядні джерела верховенства права Середньовіччя та Нового Часу: Magna Carta (Велика Хартія Вольностей) 1215 р.; Американська Декларація незалежності 4 липня 1776 р.; Конституція США 1787 р.; Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р.

Основоположні типи доктринальних підходів до розуміння доктрини і принципу верховенства права у західній правовій

культури. Поняття, природа та ознаки типу доктринального підходу до розуміння верховенства права. Антропосоціокультурний тип доктринальних підходів до розуміння доктрини і принципу верховенства права у Західній пізнавальній традиції. Людиноцентристська матриця **права індивіда на право** як парадигмальне ядро антропосоціокультурного типу доктринальних підходів до розуміння верховенства права у західній пізнавальній традиції. Найпоширеніші види антропосоціокультурного типу доктринальних підходів до розуміння верховенства права у західній пізнавальній традиції. Позитивістський тип доктринальних підходів до розуміння доктрини і принципу верховенства права у західній пізнавальній традиції. Етатистська матриця **суб'єкта позитивного (державного) права** як парадигмальне ядро позитивістського типу доктринальних підходів до розуміння верховенства права у західній пізнавальній традиції. Найпоширеніші види позитивістського типу доктринальних підходів до розуміння верховенства права у західній пізнавальній традиції. Спільні риси та відмінності антропосоціокультурних та позитивістських концепцій і доктрин розуміння верховенства права у західній пізнавальній традиції.

Концептуальні підходи до розуміння доктрини і принципу верховенства права у вітчизняній правовій культурі. Особистісне начало у культурі Київської Русі як витік доктрини і принципу верховенства права в Україні. Ідеї гуманізму в українській культурі XV-XVII ст. Філософія Г. С. Сковороди як найвище досягнення українського світоглядного персоніцентризму. Відродження особистісного начала в пострадянській українській культурі. Революція гідності в Україні 2013/2014 рр. Ціннісний вибір України. Антропосоціокультурні передумови європейського вибору України. Риси української ментальності як фактори цивілізаційного вибору України. Парадигмальна протилежність персоніцентризму як матриці праворозуміння українського соціуму та державоцентризму як матриці праворозуміння російського соціуму.

Антропосоціокультурний тип доктринальних підходів до розуміння природи верховенства права. Властивості верховенства права: буттєва (онтологічна) укоріненість верховенства права;

буттєвий примат блага (потреб) людини стосовно її прав; буттєвий примат прав людини відносно її обов'язків; необхідність врахування індивідом життєвих потреб Іншого; спонтанність верховенства права. Ознаки (форми прояву) верховенства права. Співвідношення внутрішньої сторони (властивостей) та зовнішньої сторони (форм прояву) верховенства права.

Позитивістський тип доктринальних підходів до розуміння природи верховенства права. Ознаки верховенства права: історичний характер верховенства права; санкціонованість верховенства права державою; позитивна форма укорінення верховенства права; верховенство права як верховенство закону; пріоритетність прав публічних суб'єктів стосовно прав людини.

Висновки.

Тема 2. Закріплення доктрини і принципу верховенства права у Загальній декларації людських прав ООН 1948 р., у Європейській конвенції про захист людських прав і основоположних свобод 1950 р. та в Конституції України

Вступ.

Трагічні наслідки панування мілітарних та тоталітарних політичних режимів у першій половині ХХ ст.

Людиноцентристський соціокультурний та ментальний переворот у Європі та на Заході в цілому в середині ХХ ст.

Утвердження верховенства права, плюралістичної демократії та прав людини як нових європейських та західних загалом основоположних цінностей.

Фіксація принципу верховенства права Загальною Декларацією прав людини ООН 1948 р.

Закріплення принципу верховенства права Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Атрибутивні компоненти сучасної демократичної Конституції України.

Особливості онтологічної структури Конституції України та закріплення у ній доктрини і принципу верховенства права.

Особливості парадигмальної матриці прав людини та основоположних свобод у Конституції України.

Доктрина і принцип верховенства права у його проявах через конституційні права і свободи людини та інші окремі інститути конституційного права України.

Верховенство права як заперечення Конституцією України свавільної влади.

Верховенство права як рівність кожного індивіда перед законом, переусім перед Конституцією України.

Верховенство права як вираження того факту, що Конституція України є не джерелом прав людини, а їхнім наслідком.

Висновки.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ТЛУМАЧЕННЯ ДОКТРИНИ І ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ВЕНЕЦІЙСЬКОЮ КОМІСІЄЮ

Тема 3. Офіційне тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською Комісією у спеціальній доповіді «Верховенство права» на 86-му пленарному засіданні Комісії 25-26 березня 2011 р.

Вступ.

Венеційська Комісія як інституція спонтанного (недержавного) правового порядку. Парадигмальні природа та особливості тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською Комісією. Динамічність тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською Комісією.

Мета доповіді Венеційської Комісії «Верховенство права».

Венеційська Комісія про історичні витоки понять «Rule of Law», «Etat de droit» та «Rechtsstaat». Концепція верховенства права А.В. Дайсі як його англійська версія. Німецька концепція правової держави. Французька концепція правової держави. Інтегральна концепція верховенства права як здійснення влади на основі права та стосунків між особою та державою на цій же основі.

Венеційська Комісія про верховенство права у позитивному праві. Верховенство права у міжнародному праві. Верховенство права у національному праві.

Венеційська Комісія про пошук чіткого розуміння верховенства права. Венеційська Комісія про вісім «інгредієнтів» принципу верховенства права: доступність закону (у тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним); питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не на основі дискусії; рівність перед законом; влада повинна здійснюватись у правомірний, справедливий та розумний спосіб; права людини мають бути захищені; мають бути забезпечені засоби для вирішення спорів без надмірних матеріальних витрат та надмірної тривалості; суд має бути справедливим; дотримання державою як її міжнародно-правових обов'язків, так і тих, що зумовлені національним правом.

Венеційська Комісія про консенсусне розуміння обов'язкових елементів поняття «верховенство права», а також таких самих елементів поняття «Rechtsstaat», які є не лише формальними, але й субстантивними (матеріальними):

- 1) *законності, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права;*
- 2) *юридичної визначеності;*
- 3) *заборони свавілля;*
- 4) *доступу до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;*
- 5) *дотримання прав людини;*
- 6) *рівності перед законом та заборони дискримінації.*

Венеційська Комісія про нові виклики доктрині і принципу верховенства права.

Висновки спеціальної доповіді Венеційської Комісії «Верховенство права».

Контрольний перелік питань Венеційської Комісії для оцінки стану верховенства права в окремих державах.

Висновки.

**Тема 4. Еталонні тести (мірило верховенства права),
ухвалені Венеційською Комісією на 106-му
пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р.**

Вступ.

Еталонні тести (мірило правовладдя), ухвалені Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р.:

І. Законність: *Чи визнано ієрархічну вищість приписів актів права? Чи є наявною писана Конституція? Чи забезпечено відповідність законодавства Конституції? Чи ухвалення законодавства відбувається без затримки, якщо цього вимагає Конституція? Чи дії виконавчої влади відповідають Конституції та іншим приписам права? Чи ухвалення підзаконних актів відбувається без затримки, якщо того вимагає законодавство? Чи є наявним дієвий судовий нагляд за відповідністю актів і рішень виконавчої влади приписам актів права? Чи застосовується такий контроль щодо актів і рішень, що їх ухвалюють незалежні агенції та суб'єкти приватного сектору, які виконують публічні функції? Чи гарантовано дієвий юридичний захист індивідуальних людських прав від їх порушення суб'єктами приватного сектору?*

Чи органи публічної влади діють на підставі встановлених приписів права (standing law)? Чи визначено приписами права повноваження органів публічної влади? Чи є окреслення повноважень на розмежування їх між різними органами влади чітким? Чи встановлено приписами права процедури, що їх органи публічної влади мають дотримуватися? Чи можуть органи публічної влади діяти без юридичного підґрунтя? Чи виконують органи публічної влади свої позитивні обов'язки, забезпечуючи реалізацію та дієвий захист людських прав? Чи встановлено приписами права рівносильні гарантії на випадки, коли здійснення публічних функцій делеговано суб'єктам приватного сектору?

Чи забезпечує національна юридична система неухильне додержання державою зобов'язань, взятих нею за міжнародним правом? Зокрема: Чи забезпечує вона згідність із правом щодо людських прав, включно з обов'язковістю рішень міжнародних

судів? Чи є наявними чіткі правила щодо імплементації таких зобов'язань у національне право?

Чи забезпечено верховенство законодавчої влади? Загальні й абстрактні норми містяться в акті парламенту чи в підзаконному акті, що ґрунтується на акті парламенту, окрім обмежених випадків, що їх передбачено Конституцією? Що це за винятки? Чи обмежено їх у часі? Чи є вони предметом парламентського контролю та судового нагляду? Чи є наявними дієві засоби протидії зловживанню? Якщо законодавчі повноваження делеговано виконавчій владі парламентом, то чи визначено чітко законодавчим актом мету, зміст та обсяг делегованих повноважень?

Чи є процес запровадження приписів права прозорим, підзвітним, демократичним і таким, що передбачає участь заінтересованих суб'єктів? Чи є наявними чіткі конституційні приписи стосовно законодавчої процедури? Чи забезпечено верховенство парламенту щодо визначення змісту законів? Чи має місце прилюдне обговорення пропонованого законодавства в парламенті та чи є належне його обґрунтування (наприклад, у вигляді пояснювальних документів, що додаються)? Чи має громадськість доступ до проектів актів законодавства, принаймні коли їх внесено до парламенту? Чи є в громадськості реальна можливість мати вплив? Чи здійснюється – де це є доречним – оцінювання наслідків законів ще до їх ухвалення (наприклад, щодо людських прав чи бюджетних наслідків)? Чи бере парламент участь у процесі проектування, ухвалення, інкорпорації та виконання міжнародних договорів?

Винятки із права за надзвичайних станів. Чи є наявними особливі приписи національного права, що застосовуються до надзвичайних станів (війна або інша надзвичайна ситуація, що загрожує життю нації)? Чи є за таких ситуацій можливим за національним правом відступ від прав людини? Якими є обставини та критерії, що їх встановлено як підставу для запровадження винятку? Чи забороняє національне право відступ від певних прав навіть за надзвичайного стану? Чи є способи відступу співвимірними (пропорційними), тобто чи звужено їх до тієї міри, що чітко обумовлена гострими потребами самого стану, його тривалості, умов та обсягу? Чи вони обмежені також за

тривалістю, умовами і обсягом можливості виконавчої влади відступати від звичайного розподілу повноважень за надзвичайного стану? Якою є процедура запровадження надзвичайного стану? Чи існує парламентський контроль та судовий нагляд щодо дії та тривалості надзвичайного стану і щодо обсягу будь-якого відступу в його рамках?

Які заходи передбачено на забезпечення дієвого виконання приписів права органами публічної влади? Чи досліджуються перешкоди для виконання приписів актів права до та після їх ухвалення? Чи існують юридичні засоби протидії невиконанню законодавства? Чи передбачають закони чіткі й конкретні санкції за недотримання приписів актів права? Чи існує надійна й цілісна система примусового забезпечення правопорядку органами публічної влади на застосування таких санкцій? Чи застосовуються такі санкції послідовно?

Чи акти права гарантують, що вимоги правовладдя поширюються на недержавні структури, які цілком або частково взяли на себе виконання суспільних завдань і чий дії та рішення мають для звичайних людей наслідки, схожі на ті, що настають за діями й рішеннями органів публічної влади, а також чи є такі суб'єкти підзвітними в той самий спосіб, що й органи публічної влади?

II. Юридична визначеність: *Чи акти права є доступними? Чи всі законодавчі акти оприлюднюються перед набранням ними чинності? Чи є легким доступ до них, наприклад, через безкоштовний Інтернет та/або в офіційних виданнях?*

Чи судові рішення є доступними? Чи судові рішення є легко приступними для суспільства? Чи винятки [стосовно цього] є достатньо обґрунтованими?

Чи наслідки приписів права є передбачними? Чи укладено акти права в зрозумілий спосіб? Чи вказує нове законодавство чітко на те, що попередньо ухвалене (і яке саме) законодавство скасовано або змінено? Чи зміни інкорпоровано до зведеної версії приписів актів права, приступної для суспільства?

Чи є приписи актів права сталими та послідовними? Чи є приписи актів права сталими настільки, що вони зазнають змін

лише за належного попередження про це? Чи є їх застосування послідовним?

Чи забезпечено поважання принципу легітимних очікувань?

Чи заборонено зворотню дію законодавства? Чи заборонено зворотню дію кримінального законодавства? Якою мірою запроваджено також загальну заборону щодо зворотної дії інших актів права? Чи є винятки з цих правил і, якщо так, то за яких умов?

*Чи застосовуються принципи *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege* (немає закону – немає злочину, немає закону – немає кари)?*

*Чи має місце дотримання *res judicata*? Чи забезпечено поважання принципу *non bis in idem* (заборони повторного притягнення до відповідальності за те саме діяння)? Чи є можливим перегляд остаточного судового рішення? Якщо так, то за яких умов?*

III. Запобігання зловживанню (надужиттю) повноваженнями:

*Чи є наявними юридичні гарантії щодо протидії свавіллю та зловживанню повноваженнями (*detournement de pouvoir*) з боку органів публічної влади? Якщо так, то яким є юридичне джерело такої гарантії (Конституція, статутне право, судова практика)? Чи є наявними чіткі юридичні обмеження дискреційних повноважень, зокрема коли їх здійснюють органи виконавчої влади в управлінській діяльності? Чи є наявними механізми запобігання зловживанню дискреційними повноваженнями (*detournement de pouvoir*), реагування на зловживання ними та покарання за це? Якщо посадовцям надано дискреційні повноваження, чи передбачено судовий нагляд за їх здійсненням? Чи зобов'язані органи публічної влади надавати достатнє обґрунтування своїх рішень, особливо коли рішення зачіпають права особи? Чи брак обґрунтованості є справжньою підставою для оскарження таких рішень у суді?*

IV. Рівність перед законом і недискримінація: *Чи в Конституції закріплено принцип однакового ставлення до всіх індивідів, обов'язок держави сприяти забезпеченню рівності, так само як і право особи на свободу від дискримінації?*

Чи забезпечено поважання принципу недискримінації? Чи забороняє Конституція дискримінацію? Чи гарантована недискримінація приписами права? Чи Конституція та/або законодавство чітко визначають і забороняють як безпосередню, так і опосередковану дискримінацію?

Чи гарантовано рівність за приписами права? Чи містить Конституція вимогу, щоб законодавство (включно з підзаконними актами) охороняло рівність за приписами права? Чи передбачає Конституція, що диференціювання мають бути об'єктивно обґрунтованими? Чи може законодавство, що порушує принцип рівності, бути оскаржене в суді? Чи є наявними особи або групи, що мають особливі юридичні привілеї? Чи ці винятки та/або привілеї засновано на легітимній меті та чи відповідають вони принципів співвимірності (пропорційності)? Чи спеціально передбачено позитивні засоби на користь конкретних груп, включно з національними меншинами, з метою подолання структурної нерівності?

Чи гарантовано рівність перед законом? Чи передбачає національний правопорядок, що приписи актів права застосовуються однаково щодо кожного безвідносно раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, належності до певної національної меншини, майнового стану, станового походження чи статусу? Чи передбачає національний правопорядок, що диференціювання мають бути об'єктивно обґрунтованими, заснованими на легітимній меті та відповідати принципів співвимірності (пропорційності)? Чи є наявними дієві засоби юридичного захисту від дискримінаційного або неоднакового застосування законодавства?

V. Доступ до правосуддя:

1. Незалежність і безсторонність: Чи є наявними достатні конституційні та взаконені гарантії судової незалежності? Зasadничі принципи судової незалежності – включно з тими, що стосуються об'єктивних процедур та критеріїв щодо призначення на суддівство, перебування на посаді, дисципліни та усунення з посади, – закріплено в Конституції чи у звичайному законодавстві? Суддів призначають довічно чи на строк до досягнення пенсійного віку? Чи підстави для усунення з посади зведено до серйозних

порушень дисциплінарних або кримінальних положень, встановлених приписами права, або до випадків, коли суддя надалі сам не в стані здійснювати суддівські функції? Чи застосовна процедура чітко визначена приписами права? Чи є наявними для окремого судді юридичні засоби захисту щодо рішень про усунення з посади? Чи підстави для застосування дисциплінарних заходів чітко визначено і чи застосування санкцій зведено лише до випадків умисних порушень та очевидної недбалості? Чи є наявним незалежний орган, відповідальний за такі процедури? Чи входять до цього органу не лише судді? Чи призначення суддів на посади та їхнє кар'єрне просування засновано на відповідних чинниках, як-то: вміння, чесність і досвід? Чи такі критерії закладено в приписах права? За яких умов можливе переведення суддів до іншого суду? Чи вимагається згода судді на переведення? Чи може суддя оскаржити рішення щодо переведення? Чи є наявною незалежна рада правосуддя? Засновано її Конституцією чи звичайним законом щодо суддівства? Якщо так, то чи забезпечено належне представництво суддів, а також адвокатів та громадськості? Чи можуть судді звертатись до ради правосуддя в разі порушення їхньої незалежності? Чи гарантовано фінансову незалежність судівництва? Зокрема, чи достатньо ресурсів виділено судам і чи є окрема стаття в бюджеті стосовно судівництва, виключаючи можливість скорочень виконавчою владою, за винятком того, що здійснюється в рамках загального перегляду розміру заробітної плати (винагород)? Чи має суддівство або рада правосуддя можливість брати участь у бюджетному процесі? Чи завдання звинувачів головним чином зведено до ділянки кримінальної юстиції? Чи сприймається судова система як незалежна? Яким є сприйняття громадськістю можливих політичних впливів або маніпуляцій у питаннях призначення та кар'єрного просування суддів/звинувачів, а також щодо суддівських рішень у конкретних справах? Якщо таке має місце, чи рада правосуддя захищає в дієвий спосіб суддів від неправомірних нападів? Чи судді систематично задовольняють вимоги звинувачів («звинувачувальний ухил»)? Чи платня суддям є справедливою і достатньою?

Чи є наявними достатні конституційні та взаконані гарантії незалежності окремих суддів? Чи перебуває суддівська діяльність під наглядом, що його здійснюють вищі суди – поза межами апеляційного розгляду, очільники судів, органи виконавчої влади та інші органів публічної влади? Чи гарантує Конституція право на компетентного суддю («справжнього суддю, заздалегідь установленого законом»)? Чи закон чітко визначає, який суд є компетентним? Чи приписами права встановлено чіткі правила щодо розв'язання спорів щодо компетенції? Чи здійснюється розподіл справ на підставі об'єктивних і прозорих критеріїв? Чи виключено відсторонення судді від ведення справи, окрім випадків, коли заявлений однією зі сторін відвід судді або самовідвід визнано обґрунтованим?

Чи є наявними конституційні та взаконані правила щодо безсторонності судівництва? Яким є сприйняття суспільством безсторонності судівництва та окремих суддів? Чи є корупція в судівництві? Чи здійснюються особливі заходи на протидію корупції в судівництві (як-то декларування статків)? Яким є сприйняття таких заходів суспільством?

Чи достатньою мірою забезпечено самостійність служби звинувачення? Чи служба публічного звинувачення є достатньо самостійною в системі державної структури? Чи діє вона радше на підставі приписів актів права, ніж виходячи з політичної доцільності? Чи дозволено, щоб виконавча влада давала конкретні вказівки службі звинувачення в окремих справах? Якщо так, то чи обґрунтовані вони письмово і чи є предметом перевірки з боку громадськості? Чи може звинувач вищого рівня давати прямі вказівки звинувачу нижчого рівня в окремій справі? Якщо так, то чи їх обґрунтовано в письмовій формі? Чи є наявним механізм, за яким молодший (за посадою) звинувач міг би оспорити правомірність такої вказівки на підставі того, що вона є незаконною або недостатньо обґрунтованою? А також – чи може звинувач, який оспорує правомірність вказівки, прохати про свою заміну? Чи припинення повноважень є допустимим лише тоді, коли звинувач досягає пенсійного віку або з дисциплінарних причин, чи – як альтернатива – звинувачів призначено на відносно тривалий проміжок часу без можливості поновлення?

Чи всі ці питання та підстави звільнення звинувачів чітко визначено приписами права? Чи є наявними засоби юридичного захисту окремого звинувача на випадок рішення щодо його звільнення? Чи призначення, переведення і кар'єрне підвищення звинувачів засновано на об'єктивних чинниках, як-то: здібність, чесність і досвід, – а не на політичних міркуваннях? Чи такі принципи закладено в приписах права? Чи є справедливою і достатньою оплата праці звинувачів? Чи є відчуття того, що в діяльності служби звинувачення допустимим є вибіркове застосування закону? Чи є дії служби звинувачення предметом судового контролю?

Чи забезпечено незалежність і безсторонність адвокатури?

Чи є наявною визнана, організована на підставі членства та незалежна правнича професія (адвокатура)? Чи є узаконене підґрунтя для функціонування адвокатури, заснованої на принципах незалежності, конфіденційності й професійної етики та на уникненні конфліктів інтересів? Чи доступ до адвокатури врегульовано в об'єктивний і достатньо відкритий спосіб, включно з тим, що стосується винагороди та правничої допомоги? Чи є наявними в адвокатурі дієві та справедливі дисциплінарні процедури? Яким є сприйняття незалежності адвокатури суспільством?

2. *Справедливе судочинство: Чи мають особи дієвий доступ до судів? Locus standi* (право порушити справу в суді): Чи в особи є легкодоступна і дієва можливість оскаржити акт публічного або приватного суб'єкта, якщо має місце втручання в її права? Чи гарантовано право на захист, включно з можливістю мати дієву правничу допомогу? Якщо так, то що є юридичним джерелом цієї гарантії? Чи є правнича допомога приступною для сторін, що не мають достатніх статків для її оплати, але при цьому інтереси справедливості вимагають цього? Чи є розумними формальні вимоги, строки та розміри судового збору? Чи є доступ до правосуддя легкодоступним практично? Які заходи застосовуються, аби його полегшити? Чи потрібна інформація щодо функціонування судівництва є приступною для громадськості?

Чи гарантовано презумпцію безвинності? Чи презумпцію безвинності гарантовано приписами права? Чи є наявними зрозумілі та справедливі правила щодо тягаря доведення вини? Чи є наявними взаконені гарантії, спрямовані на запобігання випадкам, коли інші гілки влади роблять заяви щодо провини звинуваченої особи? Чи забезпечено приписами права й на практиці право мовчати та не інкримінувати самого себе або членів своєї родини? Чи є наявними гарантії супроти надтривалого досудового тримання під вартою?

*Чи втілено в приписах права та є застосовними на практиці додаткові стандарти щодо справедливого судочинства? Чи гарантовано приписами права рівність можливостей сторін? Чи забезпечено це на практиці? Чи існують правила, що виключають неправомірно здобуті докази? Чи судовий розгляд розпочинається, а судові рішення ухвалюються без невинуватих зволікань? Чи є наявними засоби протидії невинуватому утриваленому судовому розгляду? Чи забезпечено сторонам судового процесу право на вчасний доступ до судових документів і матеріалів справи? Чи гарантовано особі право викласти в суді свою позицію? Чи є судові рішення достатньо обґрунтованими? Чи є відкритими судові слухання та судові рішення, за винятком випадків, передбачених статтею 6(1) ЄКЛП, або тих, коли судочинство здійснюється *in absentia*? Чи є можливим розгляд справи в порядку апеляційного оскарження, особливо в кримінальних справах? Чи забезпечено належне та швидке доправлення судових сповіщень?*

Чи є судові рішення дієвими? Чи здійснюється виконання судових рішень у дієвий спосіб і швидко? Чи скарги щодо невиконання рішень постають часто перед національними судами та/або Європейським Судом з людських прав? Яким є сприйняття дієвості судових рішень суспільством?

3. Конституційне судочинство (якщо застосовне): Чи забезпечено конституційне судочинство в державах, де передбачено конституційний нагляд (що його здійснюють спеціалізовані конституційні суди чи верховні суди)? Чи має особа дієвий доступ до конституційного судочинства в питаннях загальних актів, тобто чи може особа звертатися з клопотанням про здійснення

конституційного контролю щодо актів права безпосередньо або шляхом подання конституційного протесту під час слухання справи у звичайному суді? Як визначається «інтерес, що потребує захисту» стосовно суб'єкта звернення? Чи має особа дієвий доступ до конституційного судочинства в питаннях індивідуальних актів, що мають шкідливі наслідки для неї, тобто чи може особа звертатися, безпосередньо або шляхом подання конституційного протесту, з клопотанням про здійснення конституційного контролю щодо адміністративних актів або судових рішень? Чи зобов'язані парламент і органи виконавчої влади, ухвалюючи нові законодавчі або підзаконні приписи, враховувати аргументацію, що її застосував конституційний суд або рівнозначний орган? Чи враховують вони її на практиці? Чи усувають парламент або органи виконавчої влади в розумні строки законодавчі прогалини/прогалини підзаконного рівня, що їх установив конституційний суд або рівнозначний орган? Якщо наслідком провадження за конституційною скаргою є уневажнення рішень звичайних судів, то чи відбувається поновлення розгляду справ та їх вирішення звичайними судами з врахуванням аргументів, що їх застосував конституційний суд або рівнозначний орган? Якщо конституційних суддів обирає парламент, то чи існує вимога щодо кваліфікованої більшості та щодо інших запобіжників формування врівноваженого складу? Чи здійснюють виконавча та/або законодавча гілки влади контроль *ex ante* щодо конституційності?

VI. Приклади конкретних викликів верховенству права:

1. *Корупція та конфлікт інтересу: Які запобіжні заходи застосовуються для протидії корупції?* Чи є наявними особливі правила поведінки, застосовні до публічних посадовців при виконанні ними публічних обов'язків? Чи такі правила охоплюють: (1) сприяння доброчесності в системі публічного життя шляхом виконання загальних обов'язків (як-то безсторонність і нейтралітет тощо); (2) обмеження щодо подарунків та інших вигод; (3) запобіжники щодо використання суспільних ресурсів та інформації, що не може бути загальнодоступною; (4) правила щодо контактів із третіми особами та особами, що намагаються впливати на рішення органів публічної влади, включно з урядовою та

парламентською діяльністю? Чи ці правила спрямовано на запобігання конфліктам інтересу під час ухвалення рішень публічними посадовцями, приміром, чи вимагається повідомляти заздалегідь про наявність будь-якого з конфліктів? Чи вище зазначені заходи поширено на всі категорії публічних посадовців, як-то: посадовців публічної служби, обраних або призначених посадовців на державному і місцевому рівнях, суддів та інших виконавців суддівських функцій, звинувачів тощо? Чи поширюється на певні категорії публічних посадовців система розкриття доходів, статків та інтересів або ще й додаткові вимоги, що висуваються для зайняття посади (набуття мандату) та звільнення з неї (припинення мандату), як-от: особливі вимоги щодо доброчесності при призначенні; щодо професійної непридатності; обмеження, що встановлюються для періоду після залишення посади (на запобігання явища «обертних дверей» або так званого «*phantouflage*»)? Чи застосовуються особливі запобіжні заходи в конкретних секторах, які є відкритими до високих ризиків корупції, наприклад: щоб забезпечити достатній рівень прозорості та контролю при проведенні публічних тендерів, а так само в ділянці фінансування політичних партій та виборчих кампаній?

Якими є заходи кримінального права, що застосовуються з метою протидії корупції? Якою мірою є порушенням хабарництво за участю публічного посадовця? Чи в документах, що визначають політику, та інших текстах корупцію охарактеризовано відповідно до міжнародних стандартів? Чи є наявними приписи кримінального права, спрямовані на підтримання доброчесності в публічній ділянці, як-то: щодо використання впливу в особистих цілях, зловживання службовим становищем, порушення посадових обов'язків? На кого з публічних посадовців поширюються такі заходи, як-то: на посадовців публічної служби; обраних або призначених вищих посадовців, включно з главою держави та членами уряду і народних зборів; суддів та інших виконавців суддівських функцій; звинувачів тощо? Які наслідки настають додатково в разі засудження за правопорушення, що містять корупційні ознаки? Чи включають вони такі додаткові наслідки, як-то: заборона на зайняття публічних посад або конфіскація доходів?

Якою мірою є дієвим забезпечення дотримання вищезазначених заходів? Яким є сприйняття всередині країни загального рівня виконання антикорупційних заходів і стратегій? Чи держава дає собі раду з результатами міжнародного моніторингу в цій ділянці? Чи є дієвими кримінальні й адміністративні санкції за діяння, що містять корупційні ознаки, та недотримання запобіжних механізмів є дієвими, співвимірними (пропорційними) й результативними? Чи органи, відповідальні за протидію корупції та охорону доброчесності в публічному секторі, забезпечено достатніми ресурсами, включно з наданням слідчих повноважень, кадрової та фінансової підтримки? Чи ці органи володіють достатнім рівнем управлінської незалежності від виконавчої та законодавчої влад? Чи запроваджено заходи, аби вищезазначені органи були приступними для окремих осіб та на заохочення розкриття можливих корупційних вчинків, зокрема – «гарячі лінії» для повідомлення та таку політику щодо викривачів, яка уможливило захист від помсти на робочому місці та інших негативних наслідків? Чи сама держава вдається до оцінювання дієвості своєї антикорупційної стратегії та до її коригування, коли це потрібно? Чи на практиці були помічені будь-які явища, що є руйнівними для дієвості або цілісності антикорупційних зусиль, як то: маніпулювання законодавчим процесом недотримання і невиконання судових рішень і санкцій; незастосування заходів на притягнення до відповідальності; втручання в силову діяльність антикорупційних та інших відповідальних органів – включаючи політичне залякування, використання як знаряддя певних інститутів публічної влади, залякування журналістів і представників громадянського суспільства, що викривають корупцію?

2. Збирання даних і спостереження: Як забезпечено захист особистих (персональних) даних? Чи достатньою мірою захищено особисті (персональні) дані, що зазнають автоматичного оброблення, стосовно їх збирання, зберігання та оброблення державою, а також суб'єктами приватного сектору? Якими є запобіжники захисту того, що особисті (персональні) дані: зазнають оброблення правомірно, чесно і в прозорий спосіб щодо їх носія («правомірність, чесність і прозорість»)? зібрано для

точно визначених, ясних і легітимних цілей та надалі не зазнають оброблення в спосіб, несумісний із такими цілями («обмеження мети»)? є адекватними, відповідними і зведеними лише до того, що є потрібним стосовно цілей, для яких вони зазнають оброблення («зведення даних до мінімуму»)? є точними та, в разі потреби, підтримуваними в актуалізованому стані («правильність»)? збережено у формі, що дозволяє ідентифікацію їх носія не довше, ніж це потрібно в цілях, для яких вони зазнають оброблення («обмеження зберігання»)? зазнають оброблення в такий спосіб, що гарантує їх достатню безпеку, включаючи захист від недозволеного або неправомірного оброблення та від втрати, знищення або пошкодження випадкового характеру («цілісність і конфіденційність»)?

Чи особа-носіє особових (персональних) даних володіє інформацією принаймні щодо: існування автоматизованого файлу особових (персональних) даних, його головних цілей; ідентифікаційних і контактних даних контролера та посадової особи, відповідальної за захист її персональних даних; цілей, задля яких задумано оброблення особових (персональних) даних; тривалості зберігання особових (персональних) даних; наявності права вимагати від контролера доступу до своїх особових (персональних) даних та їх виправлення або знищення, а також - протестувати проти їх оброблення; права подати скаргу до наглядового органу та щодо контактних даних наглядового органу; отримувачів або категорій отримувачів особових (персональних) даних; того, з яких джерел походять особові (персональні) дані, якщо їх було зібрано не від їх носія; будь-якої іншої інформації, що є доконечною для гарантування чесного підходу до оброблення даних стосовно їх носія? Чи забезпечує спеціальний незалежний орган дотримання юридичних умов, визначених приписами національного права на основі принципів і вимог міжнародного права, щодо захисту особи та її персональних даних? Чи запроваджено дієві засоби захисту на випадок імовірних порушень особистих (індивідуальних) прав шляхом збирання даних?

Якими є гарантії протидії зловживанню цільовим спостереженням? Чи законодавство первинного рівня вирішує питан-

ня таких гарантій і чи воно обмежене принципами, як-то принцип співвимірності (пропорційності)? Чи є наявними норми, що передбачають механізми процесового контролю та нагляд? Чи вимагається дозвіл судді або певного незалежного органу? Чи є наявними достатні засоби юридичного захисту від імовірних порушень особистих (індивідуальних) прав?

Якими є юридичні приписи щодо оперативного спостереження, що є гарантіями протидії зловживанню ним? Чи головні елементи оперативного спостереження є предметом регулювання статутного права, включаючи: визначення органів, уповноважених на збирання таких відомостей, докладне визначення цілей, в яких оперативне спостереження може здійснюватись, та межі, включно з принципом співвимірності, що застосовуються до збирання, збереження та поширення зібраних даних? Чи законодавство поширює захист даних/таємниці приватного життя також і на іноземців/нерезидентів? Чи передбачено, що для здійснення оперативного спостереження слід попередньо отримати дозвіл від суду або певного незалежного органу? Чи запроваджено механізми незалежного нагляду і контролю? Чи передбачено наявність дієвих засобів захисту від імовірних порушень особистих (індивідуальних) прав шляхом оперативного спостереження?

Якими є гарантії протидії зловживанню відеоспостереженням, особливо в громадських місцях? Чи відеоспостереження здійснюються за підставами вимог безпеки й безпечності або задля попередження кримінальних правопорушень і контролю за ними та чи підпорядковане воно в приписах права і на практиці вимогам, установленим у статті 8 ЄКЛП? Чи людей повідомляють про те, що за ними ведеться спостереження в місцях, де вони перебувають? Чи люди мають доступ до яких-небудь матеріалів відеоспостереження, що можуть їх стосуватись?

Висновки.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ДОКТРИНИ І ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ (ДАЛІ ЄСПЛ)

Тема 5. Методологія та принципи тлумачення ЄСПЛ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Вступ.

Тлумачення мети та предмету ЄСПЛ Конвенції.

Критерії тлумачення ЄСПЛ Конвенції.

Методи тлумачення Конвенції ЄСПЛ:

- 1) у сфері втручання у правову дійсність в цілому;
- 2) у сфері відсилання до національного права;
- 3) у сфері необхідності втручання у конкретну правову ситуацію;
- 4) у сфері відмови від втручання у конкретну правову ситуацію;
- 5) у сфері доказування.

Прецедентна практика тлумачення та застосування ЄСПЛ Конвенції з окремих питань: новітні тенденції:

- законність обмеження права на свободу й особисту недоторканність у практиці Страсбурзького Суду;
- захист права на приватність: динаміка світоглядно-методологічних засад.

Ex tunc v. ex nunc: проблема дії в часі судових рішень прецедентного характеру у практиці ЄСПЛ.

Особливості аргументування рішень ЄСПЛ: до характеристики методологічних підходів.

Тест на недискримінацію в практиці ЄСПЛ: оцінювальні аспекти.

Особливості застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у правовому порядку Європейського Союзу.

Висновки.

Тема 6. Прецедентна інтерпретація ЄСПЛ прав людини і основоположних свобод

Вступ.

Інтерпретація ЄСПЛ права на життя та заборону катувань (статті 2 і 3 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права на свободу та особисту недоторканість (ст.5 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права на справедливий судовий розгляд (ст.6 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права власності (ст.1 Першого протоколу до Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права на повагу до приватного і сімейного життя (ст.8 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права на свободу віросповідання (ст. 9 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права на свободу вираження поглядів (ст.10 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права на свободу об'єднань (ст. 11 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права на ефективний засіб правового захисту (ст.13 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Інтерпретація ЄСПЛ права на заборону дискримінації (ст. 14 Конвенції) як реалізація доктрини та принципу верховенства права.

Висновки.

Тема 7. Заключення

Вступ.

Верховенство права як загальний принцип міжнародного і національного права.

Світоглядне, методологічне та критеріальне значення доктрини і принципу верховенства права для правової системи України та Української держави.

Світоглядне, методологічне та критеріальне значення тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською комісією для правової системи України та Української держави.

Світоглядне, методологічне та критеріальне значення прецедентної судової практики ЄСПЛ для правової системи України та Української держави.

Висновки.

**Теми, зміст, методичні рекомендації
та література до практичних занять з курсу
«ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: МЕТОДОЛОГІЯ
ТЛУМАЧЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ»**

Практичне заняття 1

**Пряма дія Конституції держави як елемент
принципу верховенства права:
конституційно-правова доктрина та судова практика.
2 години**

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами феномену прямої (безпосередньої) дії Конституції держави як елемента принципу верховенства права.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення конституційно-правової доктрини та судової практики, зокрема, Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Доктринальні тлумачення прямої дії Конституції держави як елемента принципу верховенства права.

2. Передбачене законом припинення страхових виплат у зв'язку з проживанням за кордоном суперечить Конституції, тому суд це обмеження не застосовує.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 листопада 2020 року, справа №234/9296/17.

3. Відсутність у законодавстві приписів щодо відшкодування власникові шкоди, заподіяної його об'єкту нежитлової нерухомості терористичним актом, не перешкоджає особі, яка вважає, що стосовно її права власності на таке майно позитивний обов'язок держава не виконала, вимагати від останньої компенсації за порушення такого обов'язку на підставі статті 1 Першого протоколу до Конвенції, а також в силу статті 56 Конституції України.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2019 року, справа №265/6582/16-ц;

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 року, справа №910/378/19.

4. Норми закону, які фактично скасовують право громадянина на отримання паспорта у вигляді паспортної книжечки, є порушенням вимог статті 22 Конституції України.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 вересня 2018 року, справа №806/3265/17.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти із посиланням на джерела квінтесенцію конституційно-правової доктрини прямої дії Конституції держави як елементу принципу верховенства права;

2) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та переконливо Верховний Суд застосував відповідну прецедентну практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 1

Для того, щоб опрацювання даної теми практичних занять було максимально ефективним, студенту передусім необхідно усвідомити наступні світоглядні та методологічні положення. Так, прямій дії Конституції держави у системі елементів принципу верховенства права належить ключова роль. Це зумовлено цілим рядом факторів. Передусім слід звернути увагу на те, що між верховенством права і Конституцією держави існують глибинні генетичні зв'язки. Де-юре ці зв'язки закріплені у статті 8 Конституції України: «В Україні визнається і діє принцип вер-

ховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується»¹.

Зверніть увагу, що де факто сучасний конституціоналізм постав на фундаменті верховенства права. Верховенство права – у широкому сенсі цього поняття, – як зазначає В. Речицький, – означає, що у суспільстві склався консенсус відносно того, що існуюче у ньому право є справедливим, що воно передує політичній владі і стримує будь-якого правителя у будь-який час. Тобто *сувереном* у цьому випадку виступає не правитель, а закон. Будь-яка політична влада набуває легітиматії тільки за умови, що вона санкціонована подібним правом»².

Верховенство права як феномен суспільного буття глибоко укорінене у ментальності європейців та інших прогресивних соціумів світу. Саме в цьому корениться його непереможна буттєва сила. Ф. Фукуяма резонно звернув увагу на те, що цю властивість верховенства права першою помітила і використала ще у XII ст. католицька церква, імплементувавши його елементи у своє право³.

Саме через автономну від держави правову систему католицизму верховенство права глибоко проникло у свідомість значної частини українського соціуму, знайшло в його гущі підтримку та укорінилося в побуті. Наразі цінності верховенства права поділяються уже переважною більшістю українського соціуму. Саме тому Конституція України знайшла у верховенстві права одну із своїх визначальних підвалин, а верховенство права

¹ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Речицький В.В. Політичний предмет конституції. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА. 2012. С.373.

³ Див.: Fukujama F. The Origins of Political Order. NY: Farrar, Straus and Girax, 2011.P.262.

знайшло у Конституції держави дієвий інструмент його практичного забезпечення¹.

Більше того, для глибокого та адекватного усвідомлення феномену прямої дії Конституції держави як ключового елементу принципу верховенства права потрібно взяти до уваги те, що насправді основоположні конституційні цінності мають ще глибше укорінення у бутті суспільства. Вони сягають своїми витокami невідчужуваних прав і свобод індивідів. Цей генетичний зріз конституції найповніше розкриває доктрина органічної конституції.

Також важливо усвідомити, що відповідно до цієї доктрини її прихильники виділяють в онтологічній структурі сучасної Конституції три пласти правової матерії: 1) природне право як об'єктивно існуючу систему вроджених і невідчужуваних прав людини, які належать кожному індивіду від його народження; 2) позитивне конституційне право, яке найчастіше іменують у літературі реальністю тексту відповідної Конституції; 3) правозастосовну практику та правові традиції, що виробилися у певній країні, іншими словами, той антропосоціокультурний контекст, який породив відповідну Конституцію². «Чинна Конституція України тут не є винятком – вона увібрала в себе усі три зазначені вище пласти правової матерії»³.

На теренах Європи органічна доктрина конституціоналізму була вперше реалізована у Конституції Франції. Зокрема, у «Декларації прав людини і громадянина», прийнятій Національними зборами Франції 26 серпня 1789 р. та включеній у якості невід'ємної частини у Конституцію Франції, йдеться про наступне: «Метою кожного державного союзу є забезпечення при-

¹ Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум. Колективна монографія. За ред. В.С.Крисаченка. Київ: Знання України. 2005. С.671-675.

² Гаджиев Г.А. Официальное толкование Конституции: сочетание онтологического и эпистемологического подходов. Правоведение. 2012. №1. С.149.

³ Гаврилук Р. Чому в Україні не відбулась *Оголошена Революція* у сфері прав людини. Право України. 2016. №6. С.36.

родних і не відчужуваних прав людини. Такими є: свобода, власність, безпека і спротив гнобленню»¹.

У Конституції України цю формулу викладено наступним чином: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»².

Вищенаведені конституційні конструкції вроджених і невідчужуваних прав людини, втілені у більшості сучасних конституцій держав світу, дозволили Ф. Хайєку резюмувати, що поява у світі конституцій ознаменувала собою перехід від підпорядкування індивідів спільним колективним цілям, що було характерним для суспільств – асоціацій, до підпорядкування їх єдиним абстрактним правилам, які гарантують кожному широкий простір для свободи і багатоманіття та зобов'язують державу забезпечувати дотримання цих правил³.

«З цього моменту, – резюмує В. Речицький, – природне право раптом перетворилося у вторинне обґрунтування того, що конституція позитивно встановлює у якості найвищого закону. У цьому сенсі *появу конституціоналізму можна вважати свідомим поверненням права до його природного, органічного стану (стандарту)*»⁴.

Отже, пряма дія Конституції держави як елемент принципу верховенства права, висловлюючись алегорично, тримається на трьох китах: вроджених і невідчужуваних людських правах, які складають буттєву основу Конституції; безпосередніх юридичних

¹ Конституция Французской Республики от 4 октября 1958 г. В кн.: Конституции государств Европы: В 3 т. Т.3. Под общ. ред. Л.А.Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА. 2001. С.433.

² Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

³ Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф.А. Хайек. Под ред. У.У.Бартли. Пер. С англ. Е.Осиновой. – М.: Новости, 1992. – С.32.

⁴ Всеволод Речицький. Политический предмет Конституции. – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2012. – С.375.

приписах тексту конституції, яким в ієрархії позитивного права належить найвища юридична сила; усталеній правозастосовній практиці та правових традиціях, які виробилися у відповідній країні. Усі три вищезазначені фактори і забезпечують пряму дію Конституції держави та репрезентують цю обставину як елемент принципу верховенства права.

Література до практичного заняття

1. Гаврилук Р. Чому в Україні не відбулась *Оголошена Революція* у сфері прав людини. Право України. 2016. №6. С.35-43.
2. Головатий С. Причинки до конституційного текстотворення. Право України. 2016. № 6. С.20-34.
3. Джуль В.В. Соціологія конституційного права: монографія. Книга 1. Теоретико-методологічні основи. Київ: Ін Юре. 2015. 384 с.
4. Козюбра Микола. Доктрина природного права через історичні злети й падіння до визнання основою найважливіших досягнень сучасної правової теорії та практики. Право України. 2021. №1. С.12-42.
5. Костенко Олександр. Що таке природне право? Концепція природного права у світлі соціального натуралізму. Право України. 2021. №1. С.115-138.
6. Летнянчин Л.І. Пряма дія Конституції України від принципу – до практичного застосування. Вісник Національної академії правових наук України. Зб. наук. праць. Харків: Право 2017. №4(91). С. 115-127.
7. Максимов Сергій. Теорія природного права: концептуальний і доктринальний виміри. Право України. 2021. №1. С.43-65.
8. Марцеляк О. Роль науки конституційного права в конституціоналізації правової системи України. Право України. 2016. № 6. С.79-87.
9. Рабінович Петро. Універсальні стандарти людяності як концептуальні засади антропоцентричного праворозуміння. Право України. 2021. №1. С.76-87.
10. Речицький В.В. Політичний предмет конституції. Київ: ДУХ і ЛІТЕРА. 2012. 728 с.
11. Сатохіна Наталія. Вступ до герменевтичної теорії природного права. Право України. 2021. № 1. С.102-114.
12. Стецюк П. Конституція – форма правового закріплення зміни владних відносин в державі (до постановки проблеми). В зб.: Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні.

- Матеріали VII регіональної науково-практичної конференції 13-14 лютого 2001 р. м. Львів. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2001. С. 81-85.
13. Стецюк П. Конституція та ментальність народу. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали VIII регіон. наук.-практ. конф. (13-14 лютого 2002 р.). Львів : Юрид. ф-т ЛНУ ім. І. Франка, 2002. С. 101-104.
 14. Стецюк П. Періодизація розвитку та еволюція змісту конституційно-правових доктрин в Україні (до постановки проблеми). Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів. 2001. № 36. С. 178-185.
 15. Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша. Посібник для студентів. Львів. Астролябія. 2003. 232 с.
 16. Стовба Олексій. Сучасне природне право та динамічне праворозуміння. Право України. 2021. № 1. С. 88-101.
 17. Хайск Ф. Право, законодавство та свобода. Т.1. Київ: Сфера. 1999. 196 с.
 18. Хайск Ф. Право, законодавство та свобода. Т.2. Київ: Сфера. 1999. 200 с.
 19. Цимбалістий Б. Тавро бездержавності. Політична культура українців. – К., 1994. 105 с.
 20. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма). Москва. Юристъ. 2011. 292 с.
 21. Шаповал В. Конституція України: аж двадцять років або лише двадцять років!? Право України. 2016. № 6. С. 9-19.
 22. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: монографія. Ктїв: Юридична фірма «Салком», Юрінком Інтер. 2005. 560 с.
 23. Шаповал В.Н. Сравнительное конституционное право. Київ: ИД «Княгиня Ольга». 2007. 416 с.
 24. Шаповал В. Н. Британская конституция: политико-правовой анализ. Київ, 1991. 136 с.

Практичне заняття 2
Відповідність законодавства Конституції держави
як елемент принципу верховенства права:
правова доктрина та судова практика.
2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами поняття та природи відповідності законодавства Конституції держави як елементу принципу верховенства права, у з'ясуванні особливої методологічної функції та ролі цього елементу у забезпеченні принципу верховенства права.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правової доктрини відповідності законодавства Конституції держави та судової практики Конституційного Суду України, зокрема, Рішень та Висновків КСУ та сформульованих у них його правових позицій:

1. Доктринальні тлумачення відповідності законодавства Конституції держави як елементу принципу верховенства права.

2. У справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частини першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України.

Рішення Конституційного Суду України 25 січня 2012 року №3-рп/2012, справа №1-11/2012.

3. У справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Висновок Конституційного Суду України 20 січня 2016 року №1-в/2016, справа №1-15/2016.

4. У справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності доопрацьованого за-

конопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Висновок Конституційного Суду України 30 січня 2016 року №2-6/2016, справа №1-22/2016.

5. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу).

Рішення Конституційного Суду України 1 червня 2016 року №2-рп/2016, справа №1-1/2016.

6. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці).

Рішення Конституційного Суду України 8 червня 2016 року №4-рп/2016, справа №1-8/2016.

7. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій).

Рішення Конституційного Суду України 8 вересня 2016 року №6-рп/2016, справа №1-13/2016.

8. У справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України «Про вибори народних

депутатів України», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії).

Рішення Конституційного Суду України 21 грудня 2017 року №3-р/2017, справа №1-21/2017.

9. У справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (в частині скасування депутатської недоторканності) (реєстраційний №6773) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Висновок Конституційного Суду України 6 червня 2018 року №1-в/2018, справа №2-90/2018 (4369/17).

10. У справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстраційний №9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Висновок Конституційного Суду України 22 листопада 2018 року №3-в/2018, справа №2-361/2018 (5008/18).

11. У справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного утримання).

Рішення Конституційного Суду України 27 лютого 2018 року №1-п/2018, справа №1-6/2018.

12. У справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики».

Рішення Конституційного Суду України 28 лютого 2018 року №2-п/2018, справа №1-1/2018.

13. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України.

Рішення Конституційного Суду України 11 жовтня 2018 року №7-п/2018, справа №1-123/2018 (4892/17).

14. У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними).

Рішення Конституційного Суду України 11 жовтня 2018 року №8-п/2018, справа №1-124/2018 (4976/17).

Кожному студенту необхідно:

1) описати із посиланням на джерела квінтесенцію правової доктрини відповідності законодавства Конституції держави, зробивши акцент при цьому на розкритті особливої методологічної функції та ролі цього елемента у забезпеченні принципу верховенства права;

2) проаналізувати у письмовій формі кожне із визначених викладачем для нього рішень Конституційного Суду України за наступною схемою:

а) сформулювати стисло фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Конституційний Суд України при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Конституційного Суду України у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Конституційний Суд України не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та переконливо Конституційний Суд України застосував відповідну прецедентну практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 2

Тема друга практичних занять з нормативного курсу «Верховенство права: методологія тлумачення та застосування» є органічним продовженням попередньої теми. Тому на початку її вивчення доцільно повторити фактори, котрі забезпечують пряму дію Конституції держави: це, по-перше, вроджені і невідчужувані людські права, які являють собою буттєву основу Конституції, по-друге, безпосередні юридичні конструкції, нормативні приписи тексту Конституції, яким в ієрархії позитивного права належить найвища юридична сила, по-третє, усталена правозастосовна практика та набуті правові традиції, котрим нерідко належить роль як писаних, так і неписаних аксіом права.

Зверніть увагу на те, що саме до таких аксіом належить конституційне положення, згідно якого «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй»¹. Ця вимога конституцієдавця зумовлена тим, що Конституції держави належить роль системоутворюючого ядра усього її законодавства.

У процесі вивчення даної теми принципово важливо зрозуміти, для чого саме держава повинна прагнути, аби її законодавство відповідало Конституції, а також те, яким чином, держава забезпечує це на практиці. У пошуках істинних відповідей

¹ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

на перше питання знову ж таки необхідно пригадати засвоєні положення під час першого практичного заняття про те, що квінтесенцію Конституції складає пласт вроджених та невідчужуваних прав людини та що природні, невід'ємні і невідчужувані права і свободи індивідів набули вирішального значення у відносинах між людиною і державною владою. Аби у належній мірі забезпечити ці цінності, і необхідна відповідність законодавства держави її Конституції.

Для більш повного та глибокого осмислення вищезазначених положень буде доцільним використати ідейну скарбницю одного з найвідоміших творців доктрини верховенства права А. Дайсі, який переконливо показав, що права і свободи особи є «основою, а не результатом права» та що правила, які покладено в основу Конституції, є «не джерелом, а наслідком прав осіб»¹.

У не меншій мірі потреба відповідності законодавства держави її Конституції зумовлюється і потребами забезпечення верховенства права в країні. Студентам буде корисним звернути увагу, що згідно прецедентної судової практики ЄСПЛ вищезазначена відповідність само по собі є одним з важливих елементів принципу верховенства права. Тобто, між цими феноменами наявний нерозривний діалектичний взаємозв'язок та взаємозумовленість.

При пошуках відповідей на питання про те, як саме держава забезпечує на практиці відповідність її законодавства Основному Закону, радимо скористатися інноваціями, напрацьованими вітчизняним конституцієдавцем. Він обрав, зокрема, поширену у Європі модель спеціалізованого конституційного контролю як засобу забезпечення відповідності законодавства держави її Конституції.

Так, у статті 150 Конституції України, яка визначає повноваження Конституційного Суду України, йдеться про наступне: «До повноважень Конституційного Суду України належать:

1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність):

¹ Dicey, A.V. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. 1959 (1961). P.232, 235.

- законів та інших правових актів Верховної Ради України; (Офіційне тлумачення положення абзацу 2 п.1 ч.1 ст.150 див. у рішенні КС від 27.03.2002 №7-рп/2002)
- актів Президента України; (Офіційне тлумачення положення абзацу 3 п.1 ч.1 ст.150 див. у рішенні КС від 27.03.2002)
- актів Кабінету Міністрів України;
- правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; (Абзац 6 ч.1 ст.150 виключено на підставі закону від 2.06.2016 №1401-VIII)

2) офіційне тлумачення Конституції України;

3) здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України»¹.

Радимо звернути увагу також на наступне положення конституційно-правової доктрини: «...саме закріплення Конституцією вищої компетенції [Конституційного Суду України – Р.Г. і П.П.] дає підстави стверджувати про концентрацію «сили» судової влади на «конституційному рівні» не тільки щодо встановлення правомірності поведінки учасників суспільних відносин, а й **правомірності самих законів** (виділено нами – Р.Г. і П.П.). У цьому – «вищий ресурс впливу» суду на всіх суб'єктів права...»².

Отже, слід розуміти, що необхідність відповідності законодавства Конституції держави як елементу принципу верховенства права зумовлена об'єктивно. Вона також безпосередньо передбачена Конституцією України та є однією з європейських правових цінностей. По мірі утвердження демократичних засад суспільного розвитку відповідність законодавства держави її Конституції набуває характеру правової традиції.

¹ Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Селиванов А.А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине. – Київ: Логос. 2010. С.50.

Література до практичного заняття

1. Бринцев В. Політико-правовий аналіз ролі Конституційного Суду України у законодавчому процесі. Вісник Конституційного Суду України. 2007. №1. С.23-30.
2. Гультай М.М. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя: монографія. Харків: Право. 2013. 424 с.
3. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки / Конституційний Суд України. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 15: 2016-2017. Відповід. ред. С.В.Шевчук. Київ: Ін Юре. 2018. 472 с.
4. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки / Конституційний Суд України. Київ: Юрінком Інтер. 2001. Кн. 16: 2018. Відповід. ред. С.В.Шевчук. Київ: Ін Юре. 2019. 708 с.
5. Конституція України у судових рішеннях. Укладачі: М.П.Орзіх, А.А.Єзеров, Д.С.Терлецький. Київ: Юрінком Інтер. 2011. 432 с.
6. Мірошніченко Ю. Проблеми забезпечення верховенства Конституції України в питаннях соціальної держави. Вісник Конституційного Суду України. 2010. №3. С.125-133.
7. Рабинович П. Конституційне судочинство як інструмент тлумачення законодавства відповідно до соціальних потреб і змін. Вісник Конституційного Суду України. 2007. №1. С.31-37.
8. Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. Вісник Конституційного Суду України. 2010. №1. С.111-120.
9. Савчин М. Природа актів Конституційного Суду України: теоретико-методологічні аспекти. Вісник Конституційного Суду України. 2007. №5. С.71-78.
10. Стрижак А. Конституційний Суд України як інститут забезпечення та захисту конституційної законності. Вісник Конституційного Суду України. 2010. №1. С.102-110.
11. Тихий В. Повноваження Конституційного Суду України та правова природа його рішень. Вісник Конституційного Суду України. 2006. №4. С.38-44.
12. Ткачук П. Конституційний Суд України: теоретико-правові питання діяльності. Вісник Конституційного Суду України. 2006. №4. С.23-37.
13. Христова Г. До питання про зміст принципу остаточності рішень і висновків Конституційного Суду України у світлі конституційно-правової реформи. Вісник Конституційного Суду України. 2006. №4. С.49-56.

14. Шляхтун Петро, Колюх Валерій. Конституційний Суд України як надпарламентський орган законодавчої влади. Право України. 2021. №1. С. 215-228.

Практичне заняття 3

Законність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика. 2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами доктрини законності як елементу принципу верховенства права.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення доктринальних підходів до тлумачення законності як елементу принципу верховенства права та відповідної судової практики, зокрема, Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Доктринальні підходи до тлумачення законності як елементу принципу верховенства права.

2. Законність як вимога частини другої статті 19 Конституції України.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 грудня 2020 року, справа №320/1248/19;

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 2 грудня 2020 року, справа №460/1/19.

3. Принцип законності при здійсненні дискреційних повноважень.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 жовтня 2020 року, справа №826/3694/16.

4. Законність і типи правового регулювання.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 5 листопада 2020 року, справа №800/562/16;

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 16 квітня 2020 року, справа №804/4069/17;

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 липня 2020 року, справа №826/16739/18.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела доктрини законності як елементу верховенства права;

2) обґрунтувати світоглядне та методологічне значення максими «Немає процедури – немає права».

3) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформувати стисло фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховним Судом у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну прецедентну практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 3

Приступаючи до вивчення даної теми, передусім необхідно з'ясувати правову природу законності як елементу принципу верховенства права, а також його місце у загальній системі елементів принципу верховенства права. Про «законність» як складову верховенства права ще наприкінці XIX ст. писав А.Дайсі¹. «Законність» названо першою в числі шести базових елементів принципу верховенства права у спеціальній доповіді на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 р. Венеційської Комісії «За демократію через право»², а також у спеціаль-

¹ Dicey, A.V. Intraduction to the Study of the Law of the Constitution. 1959 (1961). P.105.

² Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія // Право України. – 2011. - № 10. – С.162.

ній доповіді на 106-му пленарному засіданні 11-12 березня 2016 р. цієї ж Комісії¹.

Особливу увагу радимо звернути на те, що законність як елемент принципу верховенства права має своєю метою встановлення обмежень на втручання держави у здійснення основоположних прав та свобод індивіда. Безпосередньо цей елемент принципу верховенства права пов'язаний зі статтями 8, 9, 10 та 11 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод. У них йдеться про право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8 ЄКПЛ), право на свободу думки, совісті та віросповідання (стаття 9 ЄКПЛ), право на свободу вираження поглядів і переконань (стаття 10 ЄКПЛ), право на свободу зібрань та на об'єднання (стаття 11 ЄКПЛ).

Важливо усвідомити, що хоча усім вищезазначеним статтям властива принципова заборона державі втручатися у здійснення індивідами передбачених статтями 8,9,10 і 11 ЄКПЛ прав, Європейський Суд з прав людини все-таки допускає певні винятки з даної заборони. Але ці винятки чітко окреслені: втручання держави у право особи на повагу до її приватного і сімейного життя може здійснюватися виключно «відповідно до закону», а втручання держави у права та свободи індивідів, передбачені статтями 9, 10 та 11 ЄКПЛ може бути легітимним лише за умови його «встановлення приписами права», що є суттєво ширшим від першого критерію.

Слід звернути увагу, що у англомовному та франкомовному текстах ЄКПЛ вищезазначені поняття перекладені протилежно, хоча повинні бути за їх природою як положення одного і того ж нормативного акту автентичними. З огляду на необхідність подолання колізії, що виникла внаслідок цього та ефективнішого захисту основоположних прав і свобод індивідів, Європейський суд з прав людини, діючи відповідно із засадами ЄКПЛ, які заклали у неї творці Конвенції, у його рішенні в справі Sunday Times виробив принцип, відповідно до якого обидва вищезазначені випадки стали тлумачитися ним як «втручання, про яке

¹ Головатий С. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist. Київ: ВАІТЕ. 2017. 163 с.

йдеться, повинно мати певну основу в національному праві (*domestic law*)»¹.

ЄСПЛ також сформулював поняття «якості закону» та розширив за рахунок цього зміст концепту законності. Дане методологічне положення висунуло додаткові вимоги до тлумачення «законності» як елементу принципу верховенства права, що необхідно взяти до уваги при опрацюванні даної теми. Надаючи тлумачення поняття «якості закону», ЄСПЛ зазначив, що, по-перше, «закон має бути достатньою мірою адекватно зрозумілим». Останнє означає, що у «розпорядженні громадянина повинна бути настанова (на поведінку), яка точно відповідає умовам юридичних норм, що застосовуються у даному випадку»². Іншими словами, це називається принципом доступності змісту правового припису.

По-друге, як зазначив ЄСПЛ, «норма [закону – Р.Г. і П.П.] не може розглядатись як «право», якщо її не сформульовано з достатньою мірою чіткості, яка дає змогу індивідові регулювати власну поведінку»; індивід «повинен мати можливість (при потребі отримавши відповідні поради) передбачити до тієї міри, яка є розумною за даних обставин, наслідки, до яких може призвести дана дія (поведінка)»³. У юриспруденції це називається зазвичай принципом передбачуваності.

На завершення розгляду даної теми слід зосередитись на особливостях тлумачення законності як елементу принципу верховенства права Венеційською Комісією «За демократію через право» у її доповіді 11-12 березня 2016 р. Ця доповідь ще відома під назвою «Мірило правовладдя», а елементи принципу верховенства права, про які у ній йдеться – як «Еталонні тести»⁴.

¹ Case of Silver and Others v the United Kingdom, 25 March 1983, Series A, N61, para 86.

² Case of Silver and Others v the United Kingdom, 25 March 1983, Series A, N61, para 86.

³ Case of Olsson v. Sweden, 24 March 1988, Series A, N 130, para 61.

⁴ Головатий С. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of Law Checklist. Київ: ВАІТЕ. 2017. 163 с.

При ознайомленні із цією доповіддю слід звернути увагу на ту обставину, що у ній, як і у доповіді Венеційської Комісії про верховенство права у березні 2011 р., принцип законності як елемент принципу правовладдя поставлений на перше місце. Проте у 2016 р. на відміну від 2011 р. Венеційська Комісія його детально «розкодувала», виділила у ньому вісім похідних складових першого порядку, які у більшості випадків було аналітично поділені на похідні складові другого порядку. Всього Венеційська Комісія «За демократію через право» було консенсусно виокремлено сорок два елементи, які в сукупності розкривають собою зміст інтегрального елементу законності як складової принципу верховенства права.

Отже, на завершення розгляду даного практичного заняття слід підсумувати, що законність як елемент принципу верховенства права вимагає, щоб суб'єкти публічного права мали належні повноваження на свої дії і діяли в межах цих повноважень. Цей елемент поширюється не лише на фізичних осіб, але й на владні інститути публічного права. Доктрина верховенства права виходить з того, що у поняття *приписи права* входять не лише закони, ухвалені парламентом, але й загальне право, а також належним чином легітимовані приписи міжнародного права, насамперед принцип *acta sunt servanda* – це спосіб, у який міжнародне право репрезентує принцип законності.

Література до практичного заняття

1. Берназюк Ян. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарант застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. Судебно-юридическая газета. 2020. 21 жовтня.
2. Братасюк М., Росоляк О. Співвідношення принципу верховенства права та принципу законності. Актуальні проблеми правознавства. 2018. Випуск 1 (13). С. 11-17.
3. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. Право України. 2011. №10. С.154-167.
4. Головатий Сергій. Верховенство права: монографія: у 3-х кн. – К.: Вид-во «Фенікс», 2006. Книга 1. Верховенство права: від ідеї до доктрини. – С.61-624; Книга 2. Верховенство права: від доктрини до принципу. С.625-1276; Книга 3. Верховенство права: український досвід. С.1277-1747.
5. Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія). Мірило правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11-12 березня 2016 року). Схвалено Комітетом Міністрів (на рівні їх заступників) на 1263-му засіданні (6-7 вересня 2016 року). Схвалено Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи на 31-й сесії (19-21 жовтня 2016 року). 2017. 163 с.
6. Капля Олександр. Співвідношення принципів законності та верховенства права в адміністративному судочинстві України. Адміністративне право і процес. 2017. № 6. С. 127-130.
7. Кміта О. В. Законність у процесі постання правової держави в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень»; Вищий навчальний заклад університет економіки та права «Крок». Київ, 2016. 19 с.
8. Мелех Л. В. Законність у правозастосовній діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень»; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2010. 20 с.
9. Мельник Роман. Принцип законності vs. принцип правомірності: до питання про оновлення юридичних засад діяльності органів публічної влади. Право України. 2018. - №11. С.14-31.
10. Оніщенко Н.В. Принцип законності: наукові реалії сьогодення / Н.М. Оніщенко // Альманах права. — 2012. — Вип. 3. — С. 13-18.

11. Савенко Д. Л. Верховенство права і законність в організації та діяльності прокуратури України: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с.
12. Самохвалов В. В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень»; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 19 с.
13. Сібільов Д. М. Принципи законності та верховенства права у виконавчому провадженні: ідеологічні аспекти їх реалізації. Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. Харків, 2012. № 1. С. 118–126.
14. Скрипнюк О. В. Принцип законності як фундаментальна умова формування правової держави. Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб.. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 97. С. 3-12.

Практичне заняття 4
Правова визначеність як елемент принципу верховенства
права: доктрина та судова практика.
2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами квінтесенції правової визначеності як елементу принципу верховенства права, а також багатогранності та динамічності цього елементу.

Особливістю даного практичного заняття є індивідуальна робота кожного студента над аналізом рішень та аргументів Верховного Суду, покладених в їх основу, та робота на практичному занятті у малих групах.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення доктрини правової визначеності як елементу принципу верховенства права та відповідної судової практики, зокрема, Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Доктрини правової визначеності як елементу принципу верховенства.

2. Принцип res judicata як важливий аспект правової визначеності.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 грудня 2020 р., справа №210/3802/16-а.

3. За належного мотивування поновлення строку на оскарження судового рішення принцип res judicata не буде порушеним. Таке мотивування не обов'язково повинно бути детальним.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 р., справа №182/7775/15-ц.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 червня 2019 р., справа №523/8249/14-ц.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 р., справа № 0828/392/2012 (0828/2771/2012).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 р., справа №553/2759/18.

4. Неоднаковий підхід до застосування одних і тих самих норм під час здійснення правосуддя є порушенням принципу правової визначеності.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 грудня 2020 р., провадження №11-93свп20.

5. З метою забезпечення ефективності та передбачуваності судової практики правильно зупиняти провадження у типовій справі до набрання чинності рішенням Верховного Суду у зразковій справі, яка є інструментом для досягнення єдності судової практики.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 30 листопада 2020 р., справа №300/1741/19.

6. Умовами відступу від попередніх висновків Верховного Суду можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень або зміни суспільного контексту.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 р., справа №205/4196/18.

7. Якщо відповідні правовідносини припинилися, то за відсутності у рішенні Конституційного Суду України порядку його виконання таке рішення має пряму (перспективну) дію та не є підставою для перегляду справи.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 листопада 2020 р., справа №4819/49/19.

8. Верховний Суд сприяє усуненню інтерпретаційних сумнівів, що необхідно для правової визначеності, шляхом тлумачення норм права та вирішення питання про відступ від раніше сформульованих висновків щодо застосування права.

Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 29 січня 2018 р., справа №357/3258/16-ц.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2019 р., справа №242/4741/16-ц.

9. У разі можливості неоднозначного тлумачення норми права органи державної влади зобов'язані застосовувати підхід, який був би найбільш сприятливим для особи.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 лютого 2019 р., справа №822/524/18 (Пз/9901/23/18).

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 липня 2020 р., справа №260/81/19.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 р., справа №520/15025/16-а.

Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 9 листопада 2020 р., справа №904/2404/18.

10. Буквальне тлумачення норми права й ігнорування різних способів тлумачення призводить до переважання форми над змістом, що ускладнює правозастосування та додержання верховенства права.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2019 р., справа №536/2475/14-к.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 листопада 2018 р., справа №820/1670/18.

11. Тлумачення правових норм повинно здійснюватися з урахуванням необхідності захисту найвищих охоронюваних законом цінностей.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 року, справа №288/1158/16-к.

12. Висновки Верховного Суду щодо застосування норми права не повинні створювати нову норму чи надавати таке її тлумачення, що не відповідає загальноприйнятим у правовій спільноті суспільства положенням теорії права чи ustalеній судовій практиці.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 жовтня 2020 р., справа №695/2665/16-ц.

13. Безпідставне одностороннє розірвання адміністративного договору суперечить принципу юридичної визначеності, дія якого проявляється і в процесі правозастосування.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 жовтня 2020 р., справа №826/3694/16.

14. Інститут строків в адміністративному судочинстві сприяє досягненню юридичної визначеності.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 травня 2020 р., справа №9901/546/19.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 3 грудня 2020 р., справа №1.380.2019.005981.

15. Правила подолання колізій як інструмент зменшення правової невизначеності.

Рішення Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26 жовтня 2020 р., справа №9901/72/19.

16. Аналогія права як інструмент зменшення правової невизначеності.

Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 2 вересня 2020 р., справа №0306/7567/12.

17. Аналогія закону як інструмент зменшення правової невизначеності.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2019 р., справа №629/847/15-к.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 січня 2019 р., справа №910/12224/17.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти **квінтесенцію** з посиланням на відповідні джерела доктрини правової визначеності як елементу принципу верховенства права;

2) обґрунтувати світоглядне та методологічне значення «формули Г. Радбруха» для застосування елементу правової визначеності принципу верховенства права та складових цього елементу;

3) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну прецедентну практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 4

Опрацювання даної теми рекомендуємо розпочати із з'ясування змісту категорії «правова визначеність» як одного з базових елементів принципу верховенства права. При цьому варто пам'ятати, що принцип правової визначеності сам по собі є складним феноменом, тому важливим є розкриття усіх його складових елементів, а також з'ясування їх структури і внутрішніх взаємозв'язків, які лежать в основі властивостей категорії «правова визначеність».

Під час опрацювання поняття та змісту правової визначеності як елементу принципу верховенства права також необхідно розкрити його тісний взаємозв'язок із юридико-технічними вимогами до нормативно-правових актів. У найбільш стислому викладі ці вимоги є наступними: текст нормативно-правових актів має бути сформульований таким чином, щоб індивід самостійно чи з допомогою фахівця у сфері права міг збагнути його значення для власної поведінки; приписи права, що містяться у даному тексті, повинні відповідати критерію передбачуваності та стабільності; він також повинен відповідати вимозі легітимних очікувань, що породжує довіру з боку індивіда до правового акту; переконувати його у стабільності правової ситуації та у можливості вибудувувати індивідуальну траєкторію поведінки відповідно до приписів нормативно-правового акту.

Елементами правової визначеності як складника принципу верховенства права є також формулювання чітких правил поведінки суб'єктів публічного права у відповідному випадку (ці суб'єкти повинні діяти передбачувано, за алгоритмом, сформульованим у частині другій статті 19 Конституції України, тобто, лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України); повинна бути унеможливлена зворотна дія в часі приписів права за винятками, передбаченими у Конституції України; має дотриматися принцип *res judicata* у правосудді та виконуватися судові рішення.

Особливу увагу слід звернути на опрацювання категорійно-понятійного апарату принципу правової визначеності та його

співвідношення з іншими спорідненими поняттями, що властиві верховенству права як феномену.

Не менш важливо глибоко осмислити світоглядний потенціал та спрямованість правової визначеності як елементу принципу верховенства права. При цьому можна скористатися всебічно розробленою Федеральним Конституційним Судом Німеччини концепцією правової визначеності як способом захисту довіри індивідів до права і держави¹. Подібної позиції дотримується і ЄСПЛ.

Під час опрацювання теми не слід оминати стороною оргінальне трактування принципу правової визначеності С. Головатим: він наголошує на тому, що основоположні властивості даного принципу полягають у тому, щоб індивіди могли передбачити з упевненістю юридичні наслідки власних дій. Саме в цьому і полягає квінтесенція правової визначеності. Правова визначеність, як зазначає С. Головатий, надає природному праву «процедурного спрямування, оскільки визначений з підходів верховенства права закон, по-перше, спрямований у майбутнє; по-друге, зрозумілий; по-третє, загальний»².

На завершення розгляду теми окрему увагу необхідно приділити аналізу судової практики щодо тлумачення нею правової визначеності як елементу принципу верховенства права. При цьому принципово важливо розпочати з'ясування цієї проблеми із осмислення критеріїв якості правової норми, вироблених нормозастосовчою практикою ЄСПЛ. Це зумовлено тим, що ЄСПЛ, широко спираючись на європейську традицію тлумачення принципу правової визначеності та різні концептуальні й доктринальні напрацювання вчених різних країн світу, створив власне розуміння принципу правової визначеності і переконливо довів можливість і необхідність втілення його як у нормотворчості, так і в правозастосованні.

¹ Собота К. Принцип правової держави / пер. з нім. Г.Рижков, О.Блащук, К.Татарчук. Київ: Ваіте, 2013. С.184.

² Головатий Сергій. Верховенство права: монографія: у 3-х кн. Київ: Вид-во «Фенікс», 2006. Книга 2. Верховенство права: від доктрини до принципу. С.1209-1212.

У цьому власному розумінні принципу правової визначеності ЄСПЛ особливу роль відводить врахуванню контексту ситуації, мистецтву судового розгляду та усуненню інтерпретаційних сумнівів. Він також чітко розрізняє якісно різні випадки застосування принципу правової визначеності, а саме при розгляді справ, що стосуються прав, обов'язків і відповідальності осіб та справ, які стосуються меж втручання держави у приватне життя особи.

Література до практичного заняття

1. Беяневич О.А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. Приватне право і підприємництво. 2016. №16. С.41-45.
2. Гультай М. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 5. С. 83–93
3. Дикарев И. Принцип правовой определенности и законная сила судебного решения в уголовном процессе : [монография]. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2015. 175 с.
4. Завгородня В.М. Принцип захисту легітимних очікувань в адміністративному праві ЄС та перспективи його впровадження в Україні. Правовий вісник Української академії банківської справи. 2013. №2(9). С.25-30.
5. Карнаух Б.П. Правомірні очікування в практиці Європейського суду з прав людини. Актуальні проблеми приватного права : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження В.П. Маслова (Харків, 19 лютого 2016 р.). Харків : Право, 2016. С. 223–225.
6. Коруц У. Принцип правової визначеності як елемент права на справедливий судовий розгляд у контексті практики Європейського суду з прав людини. Часопис Київського університету права. Київ. 2012. № 3. С. 395–399.
7. Магрело М. Концепт «законних очікувань» v принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок? Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. №3. С.127-135.
8. Магрело М. Концепт «законних очікувань» і принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок?

- Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 3. С. 127–135.
9. Матвєєва Ю. Принцип правової визначеності як один із аспектів верховенства права. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : збірник статей. Київ. 2010. С. 153.
 10. Матвєєва Ю.І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т.200. С.93-97.
 11. Матвєєва Ю.І. Правова визначеність: pro et contra. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2018. Т.1. С.29-32.
 12. Матвєєва Юлія Іванівна. Принцип правової визначеності як складова верховенства права. Дисертація. Спеціальність 12.00.01. Галузь знань 081 Право. Київ. 2019. 220 с.
 13. Погребняк С. Вимоги до нормативно-правових актів, які впливають з принципу правової визначеності. Вісник АПНУ. 2005. № 3(42). С. 42–53.
 14. Погребняк С.П. Принцип правової визначеності як загальний принцип права. Антропологія права. Філософський та юридичний виміри: матеріали міжнародного «круглого столу». Львів: Галицький друкар, 2010. С. 490-509.
 15. Собота К. Принцип правної держави / пер. з нім. Г.Рижков, О.Блашук, К.Татарчук. Київ: ВАІТЕ. 2013. 608 с.
 16. Хворостянкіна А.В. Визначеність законодавчих дефініцій як умова ефективного дотримання духу та букви закону. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2008. Т.77. С.8-12.

Практичне заняття 5

Стандарти судового доказування як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика. 2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні студентами правового поняття та стандартів судового доказування як елементу принципу верховенства права, а також осмисленні стандартів (моделей) доказування (доведення) у цивільному, господарському, адміністративному і кримінальному процесах, у з'ясуванні спільних рис та особливостей моделей доказування у них.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових концепцій та доктрин судового доказування як елементу принципу верховенства права та відповідної судової практики, а саме Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Правові концепції та доктрини судового доказування як елементу принципу верховенства права.

2. У Кримінальному процесі діє стандарт доведення «поза розумним сумнівом».

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 4 липня 2018 р., справа № 688/788/15-к.

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 18 вересня 2020 р., справа № 760/23459/17.

3. У Господарському процесі діє стандарт доказування «вірогідність доказів».

Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 11 вересня 2020 р., справа № 910/16505/19.

4. Доктрина «плоди отруєного дерева» та винятки із неї.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 вересня 2020 р., справа № 1-27/10.

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 серпня 2020 р., справа № 333/7457/16-к.

5. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом, однак не містить подібної заборони щодо доказів, які надаються на спростування обвинувачення.

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 29 вересня 2020 р., справа № 601/1143/16.

6. Концепція негативного доказу, згідно якого певна обставина вважається доведеною, допоки інша сторона її не спростує, суперечить принципу змагальності. Стандарт більшої переконливості вимагає, щоб висновок про існування стверджуваної обставини видавався з урахуванням поданих доказів вірогіднішим, ніж протилежний висновок.

Постанова Великої палати Верховного Суду від 18 березня 2020 р., справа № 129/1033/13-ц.

7. Докази, отримані внаслідок провокації правоохоронних органів, слід визнавати недопустимими.

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 грудня 2020 р., справа № 323/669/19.

8. Порядок розсекречення процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 жовтня 2019 р., справа № 640/6847/15-к.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела основних правових концепцій та доктрин судового доказування, стандартів судового доказування як елементу принципу верховенства права;

2) обґрунтувати світоглядне та методологічне значення вимоги правомірності доказування для дотримання принципу верховенства права;

3) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну прецедентну практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 5

Не дивлячись на те, що поняття «стандарт судового доказування» у доктрині процесуального права фахівці вважають є відносно усталеним, для широкого загалу, втім числі і студентського середовища дане поняття є до певної міри інноваційним. Звідси розпочати заняття раціонально саме із з'ясування змісту поняття «стандарт судового доказування». Феномен стандарту судового доказування в першу чергу переслідує мету забезпечення єдності і сталості судової практики.

Для того, щоб краще зрозуміти задум вітчизняного законодавця щодо ролі стандартів судового доказування, студентам доречно ознайомитися зі статтею 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зі статтями 302-303 Господарського процесуального кодексу України, статтями 403-404 Цивільного процесуального кодексу України, статтями 346-347 Кодексу адміністративного судочинства України та статтями 434¹-434² Кримінального процесуального кодексу України, що мають за мету регламентувати порядок досягнення єдності та сталості судової практики. Також потрібно звернути увагу на припис ч.4 ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України, у якій законодавець вимагає від суддів та судів, щоб їх рішення, які вони ухвалюють, були законні й обґрунтовані.

Після цього інтегральний феномен стандарту судового доказування необхідно проаналізувати як з точки зору позивача і відповідача у справі, так і з точки зору суду. Вони неминуче виявляться суттєво відмінними між собою. Зверніть увагу, що сторони судового розгляду сприймають цей стандарт переважно емоційно. Вони абсолютизують у ньому кількісні характеристики інформації, яка надається ними для суду у якості доказів,

нерідко не усвідомлюють з усією глибиною значення якості цієї інформації.

Якщо ж вести мову про стандарт доказування з погляду суду, то, як зазначають фахівці, «з одного боку, він формується судом на основі системних послідовностей змістовного взаємозв'язку засобів доказування, внаслідок чого упорядковується хаотичність доказової інформації, а з другого – встановлюються його межі завдяки належності, допустимості та достовірності засобів доказування»¹.

Особливу увагу слід звернути на певну специфіку конструкції стандарту судового доказування. Вона полягає у тому, що достатність і достовірність доказів є лише частиною стандарту доказування. Іншою її частиною є те, що відповідні докази повинні бути належними і допустимими щодо предмету спору, а також їхній зміст має бути взаємопов'язаним.

Ця специфіка має і своє галузеве забарвлення – стандарти доказування в адміністративних, господарських, кримінальних і цивільних справах не ідентичні, більше того, вони суттєво відрізняються між собою. Ще менш загальний характер властивий достовірності відповідного конкретного доказу, а також їх достатності у справі – такі питання вирішуються судом залежно від конкретної справи. Це саме стосується і межі доказування – у різних справах така межа є різною.

Студентам необхідно усвідомити, чому в одних випадках суди вважають за необхідне домогтися вичерпного підтвердження доказами усіх складових предмета доказування – до прикладу, встановлення розміру майнової шкоди, а в інших випадках фактично допускають «розумне припущення» – коли йдеться, до прикладу, про розмір моральної шкоди.

Після розгляду загальних питань стандарту судового доказування необхідно проаналізувати особливості такого стандарту у справах позовного провадження та у справах окремого провадження. Так, у першому випадку система доказів переважно формується на основі тих фактів та обставин справи, які за

¹ Ясинюк Дмитро. Стандарт доказування, судова правотворчість та їхній особливий процесуальний взаємозв'язок. Право України. 2021. №5. С.230.

твердженням кожної із сторін насправді мали місце у відповідних правовідносинах. У другому випадку законодавець сам визначає стандарт такого доказування у кожному з видів таких справ. Прикладом останнього студенти можуть розглянути якусь із справ щодо усиновлення (ч.2 ст.311 ЦПК України, статті 213, 220, 224 Сімейного кодексу України). Визначаючи, які конкретні докази заявник повинен надати у такій справі, законодавець фактично одноосібно формує стандарт доказування у ній.

На завершення розгляду практичного заняття студентам необхідно сформулювати узагальнене поняття «стандарту судового доказування» на основі розглянутих ними конкретних Постанов Верховного Суду. Враховуючи вищевикладене, квінтесенцію такого узагальненого поняття стандарту судового доказування складе висновок про те, з погляду сторін судового розгляду стандарт доказування досягається там і тоді, де і коли суб'єкти доказування виконали, на їхню думку, всі, покладені на них законом, обов'язки щодо доказування та надали необхідні докази для їх дослідження та оцінки судом.

Література до практичного заняття

1. Гаврилук Олександр. Невизнаний фактор єдності судової практики – стандарт право тлумачення. *Право України*. 2021. №12. С.215-227.
2. Глобюк Ірина. Судове провадження щодо кримінальних проступків у суді першої інстанції: теорія і практика. *Право України*. 2021. №3. С.61-72.
3. Завальнюк С. Аналогія права за цивільним законодавством України: автореф. дис. канд. юрид. наук. 2015. 22 с.
4. Зеленко І. Правові передумови та методика і використання юридичних аналогій. Підприємництво, господарство і право. 2009. №1. С.60-64.
5. Калашник О. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення: автореф. дис. канд. юрид. наук. 2016. 20 с.
6. Кохан Н.В. Вирішення трудових спорів у спрощеному позовному провадженні. *Юридична Україна*. 2019. №1-2. С.55-59.
7. Луць Л. Перспективи становлення судового прецеденту як джерела права України. *Вісник центру суддівських студій*. 2006. №6. С.9-15.
8. Майданик Н.Р. Юридична техніка вирішення цивільного спору судом: поняття, моделі, стилі. *Юридична Україна*. 2019. №3. С.4-11.
9. Маслов В. Деякі аспекти доказування при наявності судового прецеденту. *Право і суспільство*. 2015. №4. С.92-97.
10. Романюк Р. Судова правотворчість в умовах реформування правосуддя: постановка проблеми *Право України*. 2016. №10. С.9-19.
11. Фасій Б. Субсидіарне застосування норм цивільного законодавства України: теорія і практика: автореф. дис. канд. юрид. наук. 2017. 20 с.
12. Ясинок Дмитро. Стандарт доказування, судова правотворчість та їхній особливий процесуальний взаємозв'язок. *Право України*. 2021. №5. С.228-237.
13. Ясинок М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект). Київ. Алерта, 2014.

Практичне заняття 6
Справедливість як елемент принципу верховенства права:
правова доктрина та судова практика.
2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами правового концепту справедливості як елементу принципу верховенства права, а також багатогранності та динамічності цього елементу, його культурно – історичної зумовленості.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових доктрин справедливості та відповідної судової практики, зокрема, Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Правові доктрини справедливості як елементу принципу верховенства права.

2. Відповідно до принципів справедливості, добросовісності та розумності на слабшу сторону – споживача не можна покладати невинуватий тягар з'ясування змісту кредитного договору.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 р., справа №342/180/17.

3. Неконкурентне надання землі у користування за наявності двох або більше бажуючих не відповідає принципу справедливості.

4. Зміст «добросовісності» (bona fides) виражається через поняття «розумність і справедливість».

Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19 липня 2018 р., справа №916/752/17.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 р., справа №688/2908/16-ц.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела правового поняття справедливості як елементу принципу верховенства права у його тлумаченні різними правовими доктринами.

2) обґрунтувати світоглядне та методологічне значення максими «справедливість як ідея права»;

3) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло (не більше декількох коротких речень) фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну судову практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 6

Справедливість як елемент принципу верховенства права належить до числа його особливих елементів. Разом з двома іншими елементами цього принципу – добросовісністю і розумністю – справедливість права репрезентує собою його буттєву укоріненість. Як резонно зауважив відомий вітчизняний вчений-цивіліст А. С. Довгерт, «саме ці принципи [справедливості, добросовісності і розумності – Р.Г. і П.П.] є кінцевою сутністю права і вказують на його природне походження»¹. Тому вивчення справедливості як елемента принципу верховенства права важливо розпочати зі з'ясування його природно-правових витоків.

Для найбільш повного, обґрунтованого та достовірного розкриття цього питання радимо скористатися роботою професора філософії Гарвардського університету Джона Ролза «Теорія справедливості», яка по даний час залишається однією з найкращих із вищезазначеної тематики. Автор книги з метою полегшення чи-

¹ Довгерт А. Теоретические основы современной кодификации гражданского права Украины // Право Украины. – 2012. - №1-2. – С.213.

тачеві його завдання особисто звертає увагу на те, що квінтесенція фундаментальних ідей теорії справедливості стисло і водночас достатньо повно викладена у §1-4 розділу I даної роботи¹.

У якості доповнення та продовження ідей щодо природи справедливості у праві, викладених у дослідженні Джона Ролза, радимо скористатися зі ще одного фундаментального дослідження у цій же предметній сфері, автором якого є відомий англійський філософ права Деніс Ллойд «Ідея права»². Його дослідження виконано з дещо відмінних від попередньої роботи пізнавальних підходів, у числі яких широко використовуються генетичний та порівняльно-правовий методи. Деніс Ллойд ототожнює право із природним правом, а природне право, в свою чергу, зі справедливістю і показує, що коли право стає несправедливим, то воно перестає бути правом³. У даного автора ґрунтовно розкриті основоположні підходи до тлумачення природи права та переваги і слабкі місця кожного з них.

Після ґрунтовного опрацювання концепцій справедливості у праві, викладених Джоном Ролзом та Денісом Ллойдом, радимо ґрунтовно проаналізувати та осмислити базові різновиди справедливості у праві, що виокремилися та сформувалися історично: 1) зрівняльну справедливість, що передбачає досягнення рівності прав та можливостей індивідів та усіх суб'єктів соціуму; 2) розподільчу справедливість, яка орієнтує на подолання неминучих диспропорцій у розподілі матеріальних та духовних благ, базуючись на принципі природно-правової рівності усіх людей, незалежно від їх відмінностей між собою, проте із врахуванням персонального внеску (заслуг) конкретного індивіда перед державою та суспільством в цілому; 3) відплатну справедливість, що має виключне значення у сфері покарань за правопорушення та злочини.

Потрібно звернути увагу і на те, що у ряді правових доктрин справедливості у праві виокремлюють також формальну і

¹ Джон Ролз. Теорія справедливості. Пер. з англ. О.Мокровольський. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – С.19.

² Денніс Ллойд. Ідея права. Пер. с англ. М.А.Юмашева, Ю.М.Юмашева, науч. ред. Ю.М.Юмашев. – М.: ЮГОНА, 2002. 416с.

³ Там само. – С.85-87.

реальну справедливість. Передусім це стосується доктрини прав людини. Для аналізу природи формальної справедливості радимо скористатися глибоким дослідженням її суті та змісту вітчизняним філософом права С. І. Максимовим. Він, зокрема, зазначає, що природа «формальної справедливості полягає у послідовному (тобто неупередженому, об'єктивному) застосуванні правил»¹. При цьому звертає увагу на те, що хоча дотримання норми права саме по собі ще не є всеохопним втіленням справедливості, воно тим не менше наближає відповідних суб'єктів права до очікуваного ідеалу.

Для повнішого осмислення концепту формальної справедливості радимо скористатися також наступним методологічним спостереженням Д. Ллойда: «Концепція справедливості, у якій мова йде лише про наслідки логічного застосування норм, не йде далі процесуальних аспектів справедливості і не містить жодних критеріїв оцінки того, чи є чинні норми насправді справедливими»².

Реальну справедливість неможливо з'ясувати у повній мірі поза правовими цінностями, оскільки вона втілюється саме у них та через них. З цією метою радимо звернути увагу на аксіологічну характеристику справедливості А. А. Козловським: «Справедливість – це завжди суб'єктивність, вона розуміється передусім як проекція власних інтересів. Навіть загальні інтереси, – резюмує він, – нав'язувані суб'єкту, не сприймаються ним як справедливі, якщо суперечать його особистим інтересам»³.

Належну увагу під час розгляду теми необхідно приділити «формулі права» Г. Радбруха. Самим автором формули вона обґрунтована головним чином у його роботі «Законне неправо і надзаконне право»⁴, а також до певної міри у роботі «П'ять хвилин філософії права»⁵. Для полегшення осмислення «формули

¹ Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография. – Харьков: Право, 2002. – С.282.

² Ллойд Д. Идея права. – М.: ЮГОНА, 2002. – С.139.

³ Козловський А.А. Справедливість як гносеологічний принцип права // Ерліхівський збірник. Вип. 3. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – С.11.

⁴ Радбрух Г. Законное неправо и надзаконное право. В кн. Радбрух Густав. Философия права. Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 2004. – С.228-238.

⁵ Радбрух Г. Пять минут философии права. В кн. Радбрух Густав. Философия права. Пер. с нем. – С.225-227.

права» Г. Радбруха радимо скористатися дослідженнями В. С. Бігуна¹, С. Л. Полсона² та Н. І. Сатохіної³. «Формула права» Г. Радбруха переслідує мету надати ефективний критерій для розрізнення справедливого та несправедливого позитивного права.

Радбрух Г. зазначає: «...народу корисне, в кінцевому рахунку те, що є правом, що створює правову стабільність і прагне до справедливості»⁴. «Конфлікт між правовою стабільністю і справедливістю, між спірним за змістом чинним законом і справедливим, проте не втіленим у формі закону правом, – продовжує він, – є в дійсності конфліктом між вдаваною і реальною справедливістю»⁵. Після цього Г. Радбрух резюмує: «Конфлікт між справедливістю і правовою стабільністю міг би бути вирішеним у тому сенсі, що позитивне і втілене владною санкцією право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і не доцільне. Виняток складають тільки ситуації, коли чинний закон стає настільки кричущо несумісним зі справедливістю, що закон як «несправедливе право» заперечує справедливість ...тоді закон ...є неправовим за своєю природою, оскільки право, включно із позитивним, неможливо визначити інакше, ніж порядок і сукупність законів, покликаних за своєю суттю слугувати справедливості»⁶. Так висловив квінтесенцію «формули права» сам Г. Радбрух.

¹ Бігун В.С. Густав Радбрух – видатний німецький філософ права // Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. Том II. – Київ-Чернівці, 2004. – С.33-48.

² Полсон С.Л. Радбрух про несправедливі закони: суперечливість ранніх та пізніх поглядів? // Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. Т.ІІ. – Київ-Чернівці, 2004. – С.49-59.

³ Сатохіна С.І. Формула Радбруха. Велика українська юридична енциклопедія. Т.2: Філософія права. – Харків: Право, 2017. – С.1017-1019.

⁴ Радбрух Г. Законное неправо и надзаконное право. В кн.: Радбрух Густав. Философия права. Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 2004. – С.233.

⁵ Там само.

⁶ Там само. – С.234.

Література до практичного заняття

1. Аллан Г.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права: пер. с англ. Р.Семківа. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008. 385 с.
2. Бігун В.С. Густав Радбрух – видатний німецький філософ права. Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. Том II. Київ-Чернівці. 2004. С.33-48.
3. Васильчук В.О. Формальна та реальна справедливість у концепції прав людини. Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. Том I. Київ-Чернівці: Рута. 2003. С.151-156.
4. Горбатенко В.П. Справедливість як соціально-правова цінність. Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. Том I. Київ-Чернівці: Рута, 2003. С.150-153.
5. Козловський А.А. Справедливість як гносеологічний принцип права. Ерліхівський збірник. Вип.3. Чернівці: ЧНУ. 2002. С.11-17.
6. Ллойд Д. Идея права. Москва: ЮГОНА, 2002. 416 с.
7. Полсон С.Л. Радбрух про несправедливі закони: суперечливість ранніх та пізніх поглядів? Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. Т.П. – Київ-Чернівці. 2004. С.49-59.
8. Радбрух Г. Законное неправо и надзаконное право. В кн.: Радбрух Густав. Философия права. Пер. с нем. Москва: Междунар. отношения. 2004. С.228-238.
9. Радбрух Г. Пять минут философии права. В кн. Радбрух Густав. Философия права. Пер. с нем. Москва: Междунар. отношения. 2004. С.225-227.
10. Рікер П. Право і справедливість. Пер. с фр. Київ: Дух і літера, 2002. 226 с.
11. Ролг Джон. Теорія справедливості. Пер. з англ. О.Мокровольський. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2001. 822 с.
12. Сатохіна С.І. Формула Радбруха. Велика українська юридична енциклопедія. Т.2: Філософія права. Харків: Право, 2017. С.1017-1019.
13. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. Москва: Гнозис. 1994. 319 с.

Практичне заняття 7
Пропорційність як елемент принципу верховенства права:
правова доктрина та судова практика.
2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами квінтесенції правового поняття та природи пропорційності як елементу принципу верховенства права, багатогранності і динамічності цього елементу.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових концепцій та доктрин пропорційності як елементу принципу верховенства права і відповідної судової практики, зокрема, Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Правові концепції та доктрини пропорційності як елементу принципу верховенства права.

2. При обмеженні прав мають бути дотримані критерії пропорційності і використаний «трискладовий тест».

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 2 грудня 2020 р., справа №357/14346/17.

3. Особа, яка зазнає втручання, не повинна нести непропорційний та надмірний тягар; пропорційність може передбачати також балансування кількох приватних інтересів; навіть якщо законне право на зайняття житлового приміщення припинене, виселення має оцінюватися на предмет пропорційності.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 серпня 2019 р., справа №569/4373/16-ц.

4. Визначаючи суму компенсації за час затримки розрахунку при звільненні, слід дотримуватися принципів пропорційності, справедливості, розумності та добросовісності.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 р., справа №761/9584/15-ц.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 р., справа №711/4010/13-ц.

5. Якщо наслідки невиконання боржником зобов'язання вочевидь вигідніші для кредитора, ніж належне виконання

такого зобов'язання, то виходячи з принципів розумності, справедливості та пропорційності, суд може зменшити розмір як неустойки, так і процентів річних за час затримки розрахунку.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2020 р., справа №902/417/18.

6. У разі оскарження міноритарними акціонерами процедури примусового відчуження акцій суд має встановити, чи є запропонована вартість справедливою, та відповідно, чи дотриманий критерій пропорційності втручання.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 листопада 2020 р., справа №908/137/18.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела правового поняття та природи пропорційності як елементу принципу верховенства права у його тлумаченні різними правовими доктринами;

2) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну судову практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 7

Вивчення даної теми радимо розпочати із з'ясування найбільш поширених правових концепцій та доктрин пропорційності

як елементу принципу верховенства права. Передусім слід звернути увагу на те, що принцип пропорційності більшістю сучасних вчених правознавців розглядається у якості загально правового принципу¹. Частина із них переконана, що пропорційність є концепцією і що вона має чимало спільних рис з англійською концепцією обґрунтованості². Зарубіжні вчені-правознавці зазвичай порівнюють принцип пропорційності з американським методом зважування інтересів³, або розглядають його у якості методу знаходження балансу фундаментальних людських прав та суспільних інтересів⁴. Принагідно радимо звернути увагу і на той факт, що переважна більшість вітчизняних дослідників пов'язують принцип пропорційності з мірою обмеження прав і свобод індивіда.

Після з'ясування світоглядних та загальнотеоретичних питань природи принципу пропорційності логічно перейти до аналізу практики його застосування судами, передусім ЄСПЛ. Можна зазначити, що вперше цей суд застосував принцип пропорційності ще у 1968 р. у справі «Ноймастер проти Австрії» задля захисту права на свободу (стаття 5 ЄКПЛ), обґрунтувавши, що затримання підозрюваної особи не повинно перевищувати розумних строків. Це вимагає від національних судів, резюмував він, ретельно досліджувати усі факти на користь або проти існування суспільної необхідності, щоб виправдати відступ від принципу поваги до особистої свободи. Після цього ЄСПЛ став систематично застосовувати «тест на пропорційність»⁵.

¹ Коэн-Элия М. Американский метод взвешивания интересов и немецкий тест на пропорциональность: исторические корни. Сравнительное конституционное обозрение. 2011. №3. С.58-81.

² Погребняк С. Принцип пропорційності (історичний аспект). Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників VIII міжнар. «круглого столу». Львів, 2013. С.383-388.

³ Хартли Т.К. Основы права Европейского сообщества. пер. с англ. Москва: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. 703 с.

⁴ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Креуз проти Польщі» від 19 червня 2001 року. Право України. 2002. № 8.

⁵ Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр. і доп., 2015. С. 144-149.

Квінтесенція цього тесту полягає в наступному: ЄСПЛ при оцінці правомірності обмежень прав людини послідовно вирішує чотири наступних групи питань: 1) чи було те обмеження (втручання), що заперечується, передбачено у національному законодавстві; 2) чи воно переслідувало одну з легітимних цілей, зазначених у Європейській конвенції з прав людини і основоположних свобод; 3) чи було дане втручання у сферу прав людини необхідним у демократичному суспільстві; 4) чи було дане втручання пропорційним відносно тієї правомірної мети, яка досягалася внаслідок його застосування¹.

Зверніть також увагу, що ЄСПЛ належить безроздільний пріоритет у тлумаченні принципу пропорційності як складової принципу верховенства права. Страсбурзький суд безальтернативно довів, що принципи верховенства права та пропорційності не просто пов'язані як загальне та особливе, але й що між ними існує генетичний взаємозв'язок².

З'ясувавши всебічно природу принципу пропорційності, важливо розкрити його вимоги та роль в базових сферах суспільного життя, зокрема, у сфері правотворчості (законотворчості). У даній сфері без нього де-факто неможливо справедливо вирішувати практично жодних питань, оскільки для більшості з них, як резонно наголошується у вітчизняній доктрині права, характерна конкуренція між приватними та публічними інтересами. Це має місце, до прикладу, при визначенні юридичних конструкцій оподаткування, контролю за дотриманням громадського

¹ Див., наприклад: Європейський суд з прав людини (2004-2005 рр.). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія II. Коментарі прав і законодавства. Вип. 6. Львів. 2006. 440 с.; Європейський суд з прав людини (2006-2008 рр.). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія II. Коментарі прав і законодавства. Вип. 9. Львів: Край. 2009. 408 с. та ін.

² Див. детальніше про це: Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія I. Дослідження та реферати. Вип. 27. Львів: СПОЛОМ. 2013. 252 с.

порядку, реалізації права на судовий захист, права власності, трудового права тощо.

Не менш важливо адекватно розкрити роль принципу пропорційності у сфері правозастосування. Тут передусім потрібно звернути увагу на те, що принцип пропорційності як складова верховенства права вимагає не тільки визначення законом розумних меж дискреційних повноважень органів публічної влади щодо втручання у права і свободи індивідів, але й адекватної реалізації своїх повноважень відповідними органами залежно від конкретних обставин.

Розглядаючи вимоги принципу пропорційності у царині правозастосування, насамперед необхідно надати їм загальну характеристику і чітко відмежувати їх від вимог у сфері правотворчості. Природно, що у юридичній літературі найбільш досліджено питання застосування принципу пропорційності в адміністративному праві. Адже саме ця правова сфера, по-перше, є найбільш конфліктогенною, по-друге, вона найбільш динамічно зростає за обсягом і майже так само за складністю правовідносин.

Окремо слід розглянути питання реалізації принципу пропорційності у вітчизняній судовій практиці. Його впливом охоплена вся судова система України. У межах даної проблеми доцільно розкрити особливості застосування принципу пропорційності Конституційним Судом України та загальними судами, в першу чергу Верховним Судом. Наразі ними напрацьована чимала практика, частина з якої має інноваційний характер.

На завершення вивчення теми слід розглянути питання щодо способів та послідовності аналізу принципу пропорційності як складової верховенства права. У науковій літературі розглядається зазвичай два таких способи – вертикальний та горизонтальний. У першому випадку реалізація пропорційності залежить від послідовного виконання однієї юридичної вимоги за іншою – з'ясування її за критеріями придатності, необхідності та балансування. У другому випадку традиційні вимоги пропорційності – придатність і необхідність – враховуються як атрибутивні передумови для загальної оцінки (балансування).

У якості остаточного підсумку можна резюмувати, що для українських судів принцип пропорційності є відносно новим, а тому недостатньо осмисленим та освоєним інструментом утвердження права як справедливості. Внаслідок цього нерідко віддається перевага не зовсім правильно сприйнятому та витлумаченому публічному інтересу та недооцінюється приватний інтерес. Саме це лежить в Україні в основі порушення державою та її інститутами людських прав та верховенства права. Дотримання принципу пропорційності вимагає правова природа правосуддя, тому якщо навіть законодавець десь не прописав нормативно вимогу пропорційності, суди повинні виходити з того, що вона всеодно є умовою правосуддя.

Література до практичного заняття

1. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. № 1. 2011. С. 90-101.
2. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності у практиці судів загальної юрисдикції. Право і суспільство. № 4. 2015. С. 9-14.
3. Євтошук Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень) – Київ. 2015. 214 с.
4. Зінченко Ю.О. Принцип пропорційності як складова верховенства права. Підприємництво, господарство і право. 2010. №7. С.14-17.
5. Коэн-Элия М. Американский метод взвешивания интересов и немецкий тест на пропорциональность: исторические корни. Сравнительное конституционное обозрение. 2011. №3. С.58-81.
6. Майданик Р. Принцип пропорційності (спів розмірності) в цивільному праві України: поняття, межі, умови застосування. Юридична Україна. 2009. №11. С.47-55.
7. Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти): автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Теорія та історія держави і права. Історія політ. і правових вчень. Львів. 2000. 20 с.

8. Погребняк С. Додержання принципу пропорційності як умова правомірності нормативно-правових актів. Вісник Академії правових наук України. 2005. №4(43). С.33-43.
9. Погребняк С. Принцип пропорційності (історичний аспект). Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників VIII міжнар. круглого столу. Львів, 2013. С.383-388.
10. Погребняк С.П. Історичні витоки верховенства права. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2008. № 15. С.3-13.
11. Погребняк С.П. Принцип пропорційності у судовій діяльності. Філософія права і загальна теорія права. 2012. №2. С.49-55.
12. Селівон М. Критерії обмеження прав людини у практиці конституційного правосуддя. Вісник Конституційного Суду України. 2005. №3. С.35-52.
13. Шевчук С. Значення загально правового принципу пропорційності для визначення конституційних обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). Вісник Академії правових наук України. 2000. №1(20). С.69-77.
14. Шлинк Б. Пропорциональность: к проблеме баланса фундаментальных прав и общественных целей. Сравнительное конституционное обозрение. 2012. №2. С.56-76.
15. Шлоер Б. Принцип адекватності в європейському та українському публічному праві. Український правовий часопис. 2003. №3(8). С.3-27.
16. Cianciardo J. The Principle of Proportionality: its Dimensions and Limits [Electronic resource] URL: http://works.bepress.com/juan_cianciardo/1
17. Fordham M. Identifying the Principle of Proportionality, Understanding human rights principles / M. Fordham, T. de la Mare. Hart Publishing. 2001. 201 s.
18. The principle of proportionality and the concept of margin of appreciation in human rights law [Electronic resource]. Basic Law Bulletin Issue. 2013. URL : http://www.doj.gov.hk/eng/public/basiclaw/basic15_2.pdf
19. Yutaka Arai The Margin of Appreciation Doctrine and the Principle of Proportionality in the Jurisprudence of the ECHR. Intersentia, 2002. 300 p.

Практичне заняття 8
Добросовісність як елемент принципу верховенства права:
правова доктрина та судова практика.
2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами квінтесенції правового поняття та природи добросовісності як елемента принципу верховенства права, багатосторонності і динамічності цього елемента.

Особливістю даного практичного заняття є індивідуальна робота кожного студента над аналізом рішень та аргументів Верховного Суду, покладених в їх основу, та робота на практичному занятті в малих групах.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових концепцій та доктрин добросовісності як елемента принципу верховенства права і відповідної судової практики, зокрема, Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Правові концепції та доктрини добросовісності як елемента принципу верховенства права.

2. Суперечлива поведінка порушує вимогу добросовісності (доктрина *venire contra factum proprium*).

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 7 жовтня 2020 р., справа №450/2286/16-ц.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 10 квітня 2019 р., справа №390/34/17.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 червня 2020 р., справа № 145/2047/16-ц.

3. Поведінка, яка не відповідає попереднім заявам або поведінці, суперечить добросовісності

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 2 грудня 2020 р., справа № 759/22877/19.

4. Якщо чинне законодавство України не допускає набуття у приватну власність певної земельної ділянки, то немає жодних підстав вважати добросовісною особою, яка набула у власність таку земельну ділянку, знаючи про її фактичне розміщення та межі на місцевості.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 р., справа №469/1044/17.

5. Правопорядок має реагувати на договори, що вчиняються на шкоду кредиторам (франдаторні договори).

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 7 жовтня 2020 р., справа №755/17944/18.

6. Фіктивний договір дарування майна своєму родичу, укладений з метою приховання цього майна від конфіскації чи звернення стягнення, свідчить про недобросовісність дарувальника.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 р., справа №369/11268/16-ц.

7. Договір дарування, спрямований на встановлення перешкод у розпорядженні спірною квартирою, свідчить про недобросовісність дарувальника.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 28 лютого 2019 р., справа №646/3972/16-ц.

8. Поділ спільного майна подружжя не може використовуватися для уникнення сплати боргу.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 6 березня 2019 р., справа №317/3272/16-ц.

9. Особа, яка включила умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний із не якістю такої умови (contra proferentem).

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18 квітня 2018 р., справа №753/1000/14-ц.

10. Правочин, вчинений недобросовісним керівником юридичної особи, може вважатися таким, що вчинений внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, і зумовлює право на відшкодування збитків.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р., справа №911/2129/17.

11. Посадова особа компанії має діяти добросовісно, не зловживаючи своїми посадовими обов'язками, не приймаючи очевидно необачних, марнотратних та завідомо корисливих рішень.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 р., справа №910/2026/16.

12. Особа, яка діє добросовісно, набуваючи нерухоме майно, може покладатися на відомості Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про речові права інших осіб на відповідне майно та його обтяження.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 жовтня 2019 р., справа №922/3537/17.

13. Добросовісність поведінки оцінюється при вирішенні питання про припинення чи продовження договору оренди.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 травня 2020 р., справа №910/719/19.

14. Сторони мають діяти добросовісно на переддоговірній стадії.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 р., справа №688/2908/16-ц.

15. Зловживання процесуальними та матеріальними правами мають різні наслідки.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 3 червня 2020 р., справа №318/89/18.

16. Суб'єкт цивільного судочинства має здійснювати свої процесуальні права відповідно до їх призначення.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 листопада 2020 р., справа №757/61850/18-ц.

17. Забезпечення позову може мати на меті охорону інтересів позивача від можливих недобросовісних дій з боку відповідача.

Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 21 серпня 2020 р., справа №904/2357/20.

18. Оцінюючи поважність причин пропуску строків звернення до суду, суд має брати до уваги добросовісність дій позивача.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 30 березня 2020 р., справа №826/10808/18.

19. Подання тотожних клопотань про зупинення виконання судових рішень є зловживанням процесуальним правом.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 р., справа №279/3458/17-ц.

20. Образливі дії з боку учасника судового процесу є зловживанням процесуальними правами.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 листопада 2019 р., справа №9901/324/19.

21. Добросовісність платника податків є одним із критеріїв, виходячи з яких право на податковий кредит та/або бюджетне відшкодування можна підтвердити належно оформленими документами.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 1 грудня 2020 р., справа №808/5315/14.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела правової доктрини добросовісності як елементу принципу верховенства права;

2) обґрунтувати світоглядне та методологічне значення добросовісності для дотримання принципу верховенства права;

3) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло (не більше декількох коротких речень) фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

г) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну судову практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 8

Вивчення даної теми необхідно розпочати із з'ясування місця принципу добросовісності як елементу більш широкого принципу верховенства права у доктрині верховенства права, а також його правової природи. Слід звернути увагу на те, що юриспруденція ще з давніх часів відводить йому роль однієї з основоположних властивостей природного права, одного з трьох китів, на яких базується доктрина природного права. Більше того, необхідно усвідомити, що добросовісність як властивість права в цілому атрибутивно пов'язана з людською цивілізацією як такою, а тому разом з нею пройшла складний шлях становлення і розвитку.

Також доречно звернути увагу на категорійно-понятійний апарат принципу добросовісності. Він в основному має давньоримські витоки. Це питання добре розкрито одним з дослідників римського права М. Бартошеком, спеціальною роботою якого радимо скористатися. Цей автор, зокрема, звернув увагу на те, що принцип добросовісності ще у Давньому Римі позначався термінами *bona fides* та *fides*, етимологія яких полягає у наступному: «особиста чесність і довіра до чужої чесності, вірність даному слову, моральна обов'язковість усіх людей виконувати своє зобов'язання, в чому б воно не полягало»; «*fides* як строгу зв'язаність власною заявою та взаємну довіру договірних сторін позначали [у Стародавньому Римі – Р.Г. і П.П.], як правило (хоча й тавтологічно), як *bona fides*». На думку М. Бартошека, давньоримські терміни *bona fides* і *fides* у їх первісному значенні були рівнозначними та мали спільний антонім – *mala fides* (близький до обману)¹.

Необхідно звернути увагу і на ту обставину, що у доктринах західної традиції права, які лежать в основі сучасного європейського права, в оцінках змістовного наповнення принципу добросовісності домінує розширене її тлумачення як правового і водночас морально-етичного феномену². Ця традиція збереглася по наш час. У новітньому вітчизняному правознавстві дана тра-

¹ Бартошек М. Римское право. Понятия, термины, определения. – М., 1989. – С.131.

² Luck H.K. «Good Faith and Contractual Performance», in P.Finn (ed.), Essays on Contract, the Law Book Company Limited, Sydney, 1987.

диція широко сприйнята і навіть має тенденцію до ще ширшого тлумачення змісту принципу добросовісності.

Потрібно знати, що у вітчизняному судочинстві виробився усталений підхід до застосування на практиці *bona fides*, який полягає у намаганні поєднати доктринальне та нормативне тлумачення цього принципу на основі пункту 6 статті 3 «Загальні засади цивільного законодавства» Цивільного кодексу України, у якому сформульовано загальні засади цивільного законодавства – справедливість, добросовісність та розумність. До прикладу, у Постанові Касаційного цивільного Суду у складі ВС від 7 жовтня 2020 р., справа № 450/2286/16-ц, у якій сформульовано правову позицію Верховного Суду щодо тлумачення суперечливої поведінки сторони цивільного договору, зазначено, що загальні засади (принципи) законодавства є по своїй суті нормами прямої дії¹.

Потрібно обрати правильний методологічний підхід до опанування цієї складної теми практичного заняття. *Bona fides* належить розглядати у двох наступних аспектах: правоутворюючому та праворегулюючому. Враховуючи природно-правовий зміст принципу добросовісності, його необхідно аналізувати переважно у доктринальній формі його вираження, пам'ятаючи при цьому, що будь-які позитивні визначення даного принципу матимуть обмежувальний характер та світоглядно, методологічно вони будуть не цілком істинними. Раціональним є лише закріплення у позитивному праві способів підходу до застосування категорії добросовісність.

У процесі правореалізації *bona fides* ще у Стародавньому Римі у якості головної функції мала призначення усувати прогалини у позитивному правовому регулюванні суспільних відносин. Тому для виявлення особливостей юридичної нормативності принципу добросовісності його потрібно застосовувати як певну правову концепцію, як усталений доктринальний підхід і навіть як сформульовану традицію правозастосування.

Слід також взяти до уваги, що принцип добросовісності уже давно набув своєрідної інституційної прописки у праві ци-

¹ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 7 жовтня 2020 року, справа № 450/2286/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/92173296>

вілізованих народів. У першу чергу до таких інститутів права належать: в речовому праві, на теренах якого постала і розвинулася *bona fides* – інститут добросовісного володіння (*bona fidei possession*); в зобов’язальному праві – інститут договорів доброї совісті (*contractus bona fides*); в процесуальному праві – інститут добросовісного правосуддя (справжнього правосуддя) (*judicium bonae fides*).

Для того, щоб при розгляді даної теми практичного заняття залишитися у світоглядних і концептуальних межах природного права, необхідно також з’ясувати **презумпцію добросовісності**. Зазвичай суди держав-членів ЄС розглядають її як певне припущення, що умовно заповнює прогалини у юридичному факті на користь кожної зі сторін договору, аж до тих пір, поки не буде доведено протилежне. Тобто, добросовісність презюмується кожній зі сторін відповідних правовідносин. Проаналізуйте з позицій такого підходу вітчизняну судову практику.

Література до практичного заняття

1. Бартошек М. Римское право. Понятия, термины, определения. Пер. с чешск. Москва: Юрид. лит.-ра. 1989. 448с.
2. Бігун В.С. Вищий антикорупційний суд: філософсько-правовий аналіз формування незалежного суду і добросовісність конкурсу. Часопис Київського університету права. 2018. №4. С.26-32.
3. Бігун В.С. Добросовісність як нормативно закріплена інституційна об’єктивна чеснота в сфері правосуддя. Часопис Київського університету права. 2018. №3. С.21-25.
4. Бігун В.С. Добросовісність як принцип правосуддя: постановка проблеми та сучасний дискурс. Часопис Київського університету права. 2018. №2. С.29-33.
5. Бігун В.С. Добросовісність як юридичний термін і сенс. Часопис Київського університету права. 2019. №1. С.25-29.
6. Бітюк П.О. Деякі питання добросовісності при здійсненні корпоративного управління. Міжнародний журнал «Право і суспільство». Випуск 5. Івано-Франківськ: Фоліант, 2017. С. 16-25.
7. Жорнокуй В. Розумність та добросовісність: світова практика застосування щодо відповідальності членів органів акціонерного товариства за його борги. Підприємництво, господарство і право. 2019. №2. С. 24-29.

8. Лукьяненко М.Ф. Оценочные понятия гражданского права: разумность, добросовестность, существенность. Москва: Статут. 2010. 432 с.
9. Макаренко О.Л. Добросовісність у гуманітарній сфері діяльності виконавчої гілки влади як індикатор ефективності та верховенства публічного права. Правова позиція. 2020. №2. С.25-31.
10. Макаренко О.Л. Правові основи інституціоналізації добросовісності публічної адміністрації у відкритому суспільстві: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2020. 457 с.
11. Макаренко О.Л. Співвідношення генетичного і структурно-функціональних методів у дослідженні напрямів трансформації права відкритого суспільства. Юридична Україна. 2012. №8. С.12-18.
12. Писанець В. Добросовісність як принцип правоохоронної діяльності: теоретичні питання змісту. Верховенство права (міжнародний науковий журнал). 2019. №1. С.240-244.
13. Тобота Ю.А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві: монографія. Харків. Право. 2020.
14. Шаркова І.М. Методологічні проблеми дослідження добросовісності (*bona fides*) у римському праві. Проблеми філософії права. Міжнародний часопис. Том VI-VII. Київ-Чернівці: Рута, 2009. С.210-214.

Практичне заняття 9

Обґрунтованість судового рішення як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика. 2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами правового поняття та природи обґрунтованості як елементу принципу верховенства права; багатоаспектності та суперечливості даного елементу.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових концепцій та доктрин обґрунтованості судового рішення як елементу принципу верховенства права і відповідної судової практики, зокрема, Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Правові концепції та доктрини обґрунтованості судового рішення як елементу принципу верховенства права.

2. Завданням вмотивованого рішення є продемонструвати сторонам, що вони були почуті та надати можливість його оскарження у разі незгоди з аргументами суду.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 23 листопада 2020 р., справа № 320/695/19.

3. Обґрунтованість судового рішення означає повноту дослідження судом усіх матеріалів справи і достовірність висновків про обставини, що покладені в основу рішення.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 10 грудня 2020 р., справа № 826/5970/17.

4. Сенс вмотивованості (обґрунтованості) рішення суду.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 жовтня 2020 р., справа № 11-101сас20.

5. Постановлення немотивованого рішення може призвести до неправильного вирішення спору.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 18 грудня 2020 р., справа № 160/5853/19.

6. Обов'язок суду давати обґрунтування своїх рішень не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26 листопада 2020 р., справа № 826/16982/18.

7. Сторона може очікувати конкретної та чіткої відповіді на аргументи, що є визначальними для результату судового провадження.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 листопада 2020 р., справа № 240/8190/19.

8. Сама по собі вказівка про те, що є поважні причини для поновлення строку для апеляційного оскарження, не є належним мотивуванням.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 грудня 2020 р., справа № 521/2816/15-ц.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела доктрини обґрунтованості судового рішення як елементу принципу верховенства права;

2) розкрити світоглядне та методологічне значення обґрунтованості судового рішення як елементу принципу верховенства права;

3) проаналізувати у письмовій формі кожну із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло (не більше декілька коротких речень) фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну судову практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 9

Розгляд предмету даного практичного заняття радимо розпочати із ознайомлення з новими редакціями процесуальних кодексів України, ухваленими наприкінці 2017 р.: Цивільного процесуального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Господарського процесуального кодексу України.

Після цього необхідно взяти до уваги, що судові рішення у різних категоріях справ – цивільних, адміністративних, господарських та кримінальних мають тільки їм притаманні особливості розгляду та вимоги до обґрунтованості судового рішення, тому недоречно вести мову про універсальну модель обґрунтування судового рішення. Разом з тим слід зрозуміти, що у всіх обґрунтованих судових рішеннях є чимало спільного. Це спільне стосується передусім дотримання необхідної повноти з'ясування фактичних обставин справи, перевірки доказів, дотримання процедур судового розгляду, дотримання принципу верховенства права, врахування прецедентної судової практики ЄСПЛ, забезпечення відповідно до пункту 2 частини 1 статті 129 Конституції України доведеності вини.

Особливі вимоги до обґрунтування, до прикладу, судового рішення у цивільній справі містяться у Цивільному процесуальному кодексі України. Зокрема, потрібно звернути увагу на частини 1 і 5 статті 263 цього Кодексу, які передбачають, що судові рішення, аби відповідати критеріям обґрунтованості, має спиратися на верховенство права, бути законним і обґрунтованим. В свою чергу, відповідно до цього ж Кодексу, обґрунтованим вважається рішення, ухвалене на підставі повно та всебічно з'ясованих обставин справи, на які посилаються сторони як на підставу своїх вимог та заперечень. Ці обставини мають бути підтверджені тими доказами, що були досліджені у судовому засіданні.

Важливо взяти до уваги також пункти 1-3 частини 4 статті 265 Цивільного процесуального кодексу України, відповідно до яких кожен доказ, поданий сторонами, незалежно від того, прийняв його суд під час розгляду справи і ухвалення рішення чи не прийняв, а також кожен аргумент, наведений сторонами,

мають знайти своє адекватне відображення у рішенні суду. Слід пам'ятати, що неправильне дослідження доказів відповідно до пункту 5 частини 2 статті 356 цього Кодексу, є підставою для оскарження рішення суду у вищій інстанції. До цих підстав судова практика зазвичай відносить і не зазначення в судовому рішенні усіх аргументів та доказів сторін.

Також потрібно розглянути вимоги до обґрунтованості судового рішення, сформульовані у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини»¹. Ця практика після прийняття даного закону стала обов'язковою для врахування її судами України. Неврахування чи неналежне врахування такої практики має своїм наслідком недостатню обґрунтованість судового рішення.

При розгляді даного практичного заняття доцільно також використати Висновок Ради Європи №11(2008) – у його пунктах 34,35, 38 і 39 йдеться про належне обґрунтування рішень суду та імперативні вимоги до його якості. Важливим документом, що наділений якостями прецедентної судової практики щодо тлумачення обґрунтованості судового рішення та методологічним орієнтиром щодо алгоритму обґрунтування судового рішення є Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. №14 «Про судові рішення у цивільній справі»². Вона є обов'язковою для ретельного аналізу та глибокого вивчення.

Суттєво інші атрибутивні вимоги до обґрунтованості вироку суду у кримінальній справі. Слід пам'ятати, що відповідно до Конституції України (ч.1 ст.62) тільки обвинувальним вироком, що набрав законної сили, суд може визнати особу винною у вчиненні кримінального порушення та піддати її кримінальному покаранню. При вивченні питань обґрунтованості вироку суду потрібно у першу чергу звернути увагу на те, що, як і будь-яке інше судові рішення, вирок суду згідно законодавства України

¹ Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

² Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. №14 «Про судові рішення у цивільній справі». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>

повинен бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Законним є вирок, як гласить кримінально-правова доктрина України, ухвалений компетентним судом відповідно до норм матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, які містяться у Кримінальному процесуальному кодексі України. Обґрунтованим є вирок, ухвалений судом на підставі ретельно з'ясованих об'єктивних обставин, які підтверджені доказами, всебічно дослідженими під час судового розгляду і оцінені судом відповідно до Кримінального процесуального кодексу України. Вмотивованим є вирок, як зазначається у тій же кримінально-правовій доктрині України, у якому наведені належні і достатні мотиви і підстави його ухвалення.

У процесі підготовки даного практичного заняття потрібно глибоко усвідомити, що законність вироку є відображенням послідовного дотримання судом законодавства держави, а його обґрунтованість та вмотивованість виступає закономірним наслідком процесуальної діяльності суду з огляду на їх переконливість, доведеність конкретними фактами і доводами, які змогли стати підставами для відповідних рішень.

На завершення розгляду даного питання практичного заняття потрібно зробити наступні підсумки щодо обґрунтованості судового вироку: вирок суду є обґрунтованим за умов, коли:

- висновки суду підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду;
- суд взяв до уваги всю сукупність доказів, які могли вплинути на його висновки;
- за наявності суперечливих доказів, що мають істотне значення для висновків суду, у вирокі суду зазначено, чому саме суд взяв до уваги одні докази та відкинув інші;
- висновки суду, викладені у судовому вирокі, не містять суперечностей.

Література до практичного заняття

1. Веремко Вілен. Як правильно писати рішення, котрі будуть підвищувати довіру до суду. Закон і бізнес. 2017. №20(1318).
2. Висновок №11(2008) Консультативної Ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про якість судових рішень: Консультативна Рада європейських суддів. 18.12.2008 р. м. Страсбург. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf
3. Господарський процесуальний кодекс України в редакції Закону №2147-VIII від 03.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
4. Гуйван П.Д. Обґрунтованість судового рішення як запорука його справедливості й обґрунтованості. Актуальні проблеми держави і права. Зб. наук. пр. Вип. 80. Одеса: Гельветика, 2018. С.43-51.
5. Зеленецький В.С. Теория и практика обоснования решений в уголовном процессе Украины. Харьков: Страйд. 2006. 336 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України в редакції Закону №2147-VIII від 03.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Колесников Б.В. Обґрунтування судового рішення у цивільній справі: теорія та практика. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. №5. С.42-49.
8. Котубей І.І. Обґрунтованість вироку першої інстанції Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Випуск 27. Том 3. С.112-115.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України №4651-VI 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Посібник із написання судових рішень. Національна школа суддів України. Проект USAID «Справедливе правосуддя». Координатор Проектів ОБСЄ в Україні. Київ: Дрім Арт. 2013. 225 с.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 року №14 «Про судові рішення у цивільній справі»: Пленум Верховного Суду України. 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09#Text>
12. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Проніна проти України» 18 липня 2006 року: Європейський Суд з прав людини. 2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_096#Text
13. Рішення ЄСПЛ від 24 червня та 27 жовтня 1994 року у справі «Кеммаш проти Франції» (Kemmach v. France). URL:

<http://www.internationalhumanrightslexicon.org/hrdoc/docs/echrkeccakcase.html>

14. Рішення ЄСПЛ від 10 червня 1996 року у справі «Бенхем проти Сполученого Королівства» (Benham v. the United Kingdom), заява № 19380/92.
URL: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:ihrl/3109echr96.case.1/aw-ihrl-3109echr96>
15. Рішення ЄСПЛ від 8 квітня 2004 року у справі «Асанідзе проти Грузії» (Assanidze v. Georgia), заява № 71503/01. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["002-4416"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
16. Рішення ЄСПЛ від 27 жовтня 1993 року у справі «Домбо Береер Б.В. проти Нідерландів» (Dombo Beheer B.V. v. the Netherlands), заява № 14448/88. URL: <http://swarb.co.uk/dombo-beheer-bv-v-the-netherlands-echr-27-oct-1993/>
17. Рішення ЄСПЛ від 9 жовтня 1997 року у справі «Андроніку та Константину проти Кіпру» (Andronicou and Constantinou v. Cyprus), заява № 86/1996/705/897. URL: http://www.hrcr.org/safrica/life/andronicou_cyprus.html
18. Рішення ЄСПЛ від 12 липня 1988 року у справі «Шенк проти Швейцарії» (Schenk v. Switzerland), заява № 10862/84. URL: <http://swarb.co.uk/schenk-v-switzerland-echr-12-jul-1988/>
19. Рішення ЄСПЛ від 9 червня 1998 року у справі «Тейшейра ді Кастро проти Португалії» (Teixeira de Castro v. Portugal), заява № 25829/94. URL: <http://swarb.co.uk/teixeira-de-castro-v-portugal-echr-9-jun-1998/>
20. Рішення ЄСПЛ від 9 грудня 1994 року у справі «Руїс Торія проти Іспанії» (Ruiz Torija v Spain), заява № 18390/91. URL: [https://openlibrary.org/works/OL718867W/Case_of_Ruiz_Torija_v._Spain_\(39_1993_434_513\)](https://openlibrary.org/works/OL718867W/Case_of_Ruiz_Torija_v._Spain_(39_1993_434_513))
21. Сальвіа де М. Прецеденти Європейського Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 1072 с.
22. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції Закону №2147-VIII від 03.10.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Практичне заняття 10

Право на справедливий суд як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика. 2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами поняття та природи права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права, багатогранності цього елементу та його конкретного характеру.

Особливістю даного практичного заняття є індивідуальна робота кожного студента над аналізом рішень та аргументів Верховного Суду, покладених в їх основу, та робота на практичному занятті в малих групах.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових концепцій та доктрин права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права та відповідної судової практики, а саме Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Правові концепції та доктрини права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права.

2. У всіх юридичних справах правосуддя й справедливості мають перевагу перед строгим (буквальним) розумінням права.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 12 листопада 2020 р., справа № 405/812/19.

3. Принципи рівності сторін вимагає справедливого балансу між сторонами.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 2 грудня 2020 р., справа № 404/7716/16-а (2-а/404/134/17).

4. Конституційне право має бути забезпечене судовими процедурами, які повинні бути справедливими.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 березня 2020 р., справа № 9901/740/18.

5. Принципи змагальності і рівності є елементами поняття «право на справедливий суд».

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 24 листопада 2020 р., справа № 280/5695/19.

6. Право бути почутим є одним із ключових принципів процесуальної справедливості.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 9 грудня 2020 р., справа № 675/1175/17.

7. Сторона зобов'язана з розумним інтервалом часу сама цікавитися із провадженням у її справі.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 21 вересня 2020 р., справа № 658/1141/18.

8. Право на оскарження акта індивідуальної дії має лише та особа, прав та інтересів якої цей акт стосується.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 липня 2020 р., справа № 9901/317/19.

9. Норма закону, якою передбачено закінчення виконавчого провадження у разі прийняття НБУ рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку-боржника, не може суперечити принципу верховенства права, меті і завданням цивільного судочинства, які спрямовані на захист порушеного права та виконання остаточного судового рішення.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15 квітня 2020 р., справа № 761/24136/15-ц.

10. Порушене чи оспорюване право або інтерес зазвичай мають бути ефективно захищені в одному судовому процесі і в одному виді судочинства.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 7 липня 2020 р., справа № 438/610/14-ц.

11. Законодавчі обмеження права на доступ до суду забезпечують оптимальний баланс між правом людини на судовий захист і принципами юридичної визначеності, ефективності й оперативності судового процесу.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 р., справа № 587/2326/16-ц.

12. Ухвали слідчого судді щодо надання дозволів на проведення позапланових перевірок можуть бути оскаржені в апеляційному порядку.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 р., справа № 243/6674/17-к.

13. Звернення суб'єкта владних повноважень до адміністративного суду не є способом захисту його прав чи інтересів.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 15 листопада 2019 р., справа № 825/523/16.

14. Не є компетенційним спором спір Міністерства юстиції України з Вищою Радою Правосуддя щодо її рішень про залишення без розгляду звернень цього міністерства про звільнення суддів з посад за порушення ними вимог щодо несумісності.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 березня 2018 р., справа № 800/414/17 (П/9901/77/18).

15. Орган державної влади не може звернутися з позовом до іншого органу, крім випадку компетенційного спору.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 листопада 2019 р., справа № 826/3115/17.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26 листопада 2020 року, справа № 821/284/17.

16. Рішення ВККС про внесення до ВРП подання з рекомендацією про звільнення особи з посади судді має рекомендаційний характер, а тому не може бути самостійним предметом судового оскарження, доки ВРП не прийме відповідне рішення за результатами розгляду цієї рекомендації.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 червня 2019 р., справа № 9901/916/18.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 р., справа № 9901/84/19.

17. Обмеження права на касаційне оскарження ухвали апеляційного суду про відмову у забезпеченні позову, постанови суду апеляційного суду, згідно з якою відмовлено у забезпеченні позову за наслідками перегляду ухвали суду першої інстанції про забезпечення позову чи залишено без змін ухвалу суду першої інстанції про відмову у забезпеченні позову, не нівелюють для учасника справи можливості дос-

тупу до суду та не ускладнюють йому цей доступ настільки, щоб завдати шкоди самій суті цього права.

Постанова Великої палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 р., справа № 753/22860/17.

18. Те, що суди, які не мають юрисдикції для розгляду позовних вимог, не розпочали їх розгляду по суті, не є порушенням права позивача на справедливий судовий розгляд, а є гарантією того, що рішення у відповідній справі за цими вимогами ухвалить належний суд, який встановлений для цього законом.

Постанова Великої палати Верховного Суду від 28 квітня 2020 р., справа № 607/15692/19.

19. Судові рішення повинні виконуватися незалежно від того, чи мають сторони сумнів у їх законності.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 4 листопада 2020 р., справа № 826/3525/17.

20. Обмеження доступу до Верховного Суду охоплюється метою встановленого законодавством порогу *ratione valoris* (компетенції з огляду на цінність).

Ухвала Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 1 жовтня 2020 р., справа № 640/21985/18.

21. Вирішення питання про права й обов'язки осіб, не залучених до судового розгляду, є неприпустимим.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 29 жовтня 2020 р., справа № 9901/929/18.

22. Право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 червня 2019 р., справа № 916/3156/17.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 р., справа № 923/876/16.

23. Спір, який не підлягає розгляду в порядку одного виду судочинства, у певних випадках може взагалі не підлягати судовому розгляду.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 квітня 2019 р., справа № 800/427/17 (П/9901/369/16).

24. Суд може самостійно змінити правову кваліфікацію відносин сторін.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 грудня 2019 р., справа № 917/1739/17.

25. Фізична особа відповідач як слабша сторона потребує уваги суду для вирівнювання її процесуальних можливостей до можливостей органу влади, який звернувся з позовом.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 грудня 2019 р., справа № 372/4583/14-ц.

26. Докази в кримінальному провадженні не можуть спростовуватися поза межами кримінального процесу.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 листопада 2020 р., справа № 760/16924/18.

27. Встановлення судом факту незаконності дій/бездіяльності іншого суду буде втручання у здійснення правосуддя іншим судом; позовні вимоги про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями чи бездіяльністю суду, можуть бути предметом розгляду у випадках, передбачених статтею 1176 ЦК України.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 листопада 2018 р., справа № 757/43355/16-ц.

28. Засобом захисту від судових помилок має бути система апеляційного оскарження; компенсація за недоліки в процесі здійснення правосуддя може вимагатися тільки від держави.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 грудня 2019 р., справа № 688/2479/16-ц.

29. Резолютивна частина рішення не повинна містити приписів, що прогнозують можливі порушення та зобов'язання на майбутнє.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 жовтня 2020 р., справа № 9901/393/19.

30. Конституція України та Закон України «Про прокуратуру» надають прокурору повноваження з представництва не тільки загальнодержавних інтересів, але і локальних інтересів держави. У збереженні прибережних захисних смуг навіть на комунальних земельних ділянках виражаються

загальнодержавні інтереси у безпечному довкіллі, непогіршенні екологічної ситуації, у використанні власності не на шкоду людині та суспільству.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 р., справа № 469/1044/17.

31. Підстави звернення прокурора до суду.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 червня 2019 р., справа № 587/430/16-ц.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 р., справа № 912/2385/18.

32. Оскільки інтерес порушується, допоки існує незаконне рішення, його можна оскаржити впродовж усього часу тривання (перебігу) цього порушення.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 вересня 2020 р., справа № 469/1044/17.

33. Рішення про відмову у відкритті дисциплінарного провадження і незастосування до прокурора заходів дисциплінарного впливу не підлягають оскарженню в суді.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 р., справа № 9901/590/18 (П/9901/590/18).

34. Позивач не має права оскаржувати до суду проміжні проекти регуляторного акта, які не мають безпосереднього наслідку у вигляді порушення прав та інтересів позивача.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 31 жовтня 2019 р., справа № 826/15668/18.

35. Порушення прав має бути реальним, стосуватися індивідуально виражених прав або інтересів особи, яка стверджує про їх порушення.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 квітня 2020 р., справа № 200/12936/16-а.

36. Ознаки законного інтересу, що підлягає судовому захисту та обставини, що свідчать про очевидну відсутність законного інтересу.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 лютого 2019 р., справа № 522/3665/17.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 2 грудня 2020 р., справа № 120/1235/19-а.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела основних доктрин права на справедливий суд як елемент принципу верховенства права;

2) обґрунтувати у письмовій формі світоглядне та методологічне значення права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права;

3) проаналізувати у письмовій формі дві, визначених викладачем із вищенаведених, справи Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло (не більше декількох коротких речень) фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими керувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів та їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну судову практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 10

Розгляд права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права рекомендуємо розпочати із всебічного осмислення безпосередньо статті 6 Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод, у якій це право обґрунтовано і в цілому розкрито¹. Принагідно зверніть увагу, що право на справедливий суд є чутливим індикатором, який дає змогу безперешкодно визначати, у якому стані перебуває у відповідному соціумі верховенство права та інші основоположні

¹ Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року із мінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

цінності цивілізованого світу. Також врахуйте при цьому, що поява статті 6 у Європейській конвенції з прав людини і основоположних свобод докорінно змінила ставлення політичних еліт, інститутів публічної влади розвинутих країн Європи і світу до суду як засобу вирішення конфліктів і замирення суспільства.

Після розгляду світоглядних і методологічних питань доцільно так само з'ясувати, як оцінює та характеризує право на справедливий суд Європейський суд з людських прав. З даною метою можна використати Ухвалу ЄСПЛ щодо прийнятності заяви «МПП «Голуб» проти України» №6778/05 від 18.10.2005 р. У цій заяві йдеться про наступне:

«стосовно питання доступу до суду Суд повторює, що процедурні гарантії, закріплені статтею 6, гарантують кожному право подання скарги щодо його прав та обов'язків цивільного характеру до суду чи органу правосуддя. Таким чином втілюється право на звернення до суду, одним із аспектів якого є право доступу, тобто розпочати провадження у судах з цивільних питань (див. справу «Голдер проти Сполученого Королівства») (заява N 6778/05, рішення від 21 лютого 1975 р., серія Ф №18, п. 28-3б). Суд наголошує, що право на звернення до суду, одним із аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним; воно може бути обмеженим, особливо щодо умов прийнятності скарги, оскільки за своєю природою це право вимагає регулювання з боку держави, яка щодо цього користується певними межами самостійного оцінювання. Проте право доступу до суду не може бути обмежене таким чином або такою мірою, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження не будуть сумісними з п. 1 ст. 6, якщо вони не мають легітимної мети та не є пропорційними між використаними засобами та досягнутими цілями (див., між інших джерел, рішення у справі “Brullá Gmez de la Torre V. Spain” від 19 грудня 1997 р. п. 33)»¹.

Особливу увагу зверніть на обсяг та структуру права на справедливий суд у його тлумаченні Європейською конвенцією

¹ Європейський Суд з прав людини. Ухвала щодо прийнятності заяви «МПП «Голуб» проти України, заява № 6778/05, від 18.10.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_224#Text

з прав людини і основоположних свобод та ЄСПЛ. Першим кроком на шляху реалізації даного права завжди є доступ до суду першої інстанції (щодо прав і обов'язків цивільного характеру). З цією метою можна використати рішення ЄСПЛ у справі «Кутіч проти Хорватії», заява №48778/99, п.25, ЄСПЛ-2002-II. У правовій позиції ЄСПЛ у даній справі зазначено, що «право на суд» «включає не тільки право ініціювати провадження, але й право розраховувати на розгляд спору судом»¹.

Зверніть також увагу на тлумачення ЄСПЛ юридичного і фактичного доступу до суду, а також на тлумачення ЄСПЛ терміну *права та обов'язки «цивільного характеру»*. Неправильно тлумачити даний термін лише як такий, що має стосунок до цивільної юрисдикції. Даний термін означає, що йдеться про спір щодо «права» як феномену, котре визнане у національному (внутрішньому) законодавстві держави. Вищезазначені поняття дуже динамічні і їх зміст змінюється з часом, що також позначається на обсязі права на справедливий суд.

Потрібно також ґрунтовно з'ясувати припис «суд, встановлений законом». Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод та прецедентна практика ЄСПЛ вважають, що словосполучення «встановлений законом» має на увазі не лише наявність правової основи самого існування суду, але й дотримання таким судом певних норм його діяльності. Цей аспект проблеми детально проаналізований ЄСПЛ у справі «Занд проти Австрії». Якщо суд перевищує свої повноваження, зазначає ЄСПЛ, то він не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні пункту 1 статті 6 ЄКПВ відносно можливого

¹ Європейський Суд з прав людини. Рішення у справі «Кутіч проти Хорватії», заява №48778/99, п.25, ЄСПЛ-2002-II. Збірник витягів з рішень Європейського суду з прав людини, рекомендованих для вивчення при підготовці до письмового анонімного тестування у межах іспиту для кваліфікаційного оцінювання суддів на відповідність займаній посаді. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1529653122%D0%A0%D1%96%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%84%D0%A1%D0%9F%D0%9B%20%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82%20%D0%92%D0%9A%D0%9A%D0%A1%D0%A3%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9B%D0%95%D0%9D%D0%95%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C_OK_20.06.%D0%BE%D1%81%D1%82.pdf

оскарження у наступному такого рішення, що було ухвалено судом понад його повноваження.

Не менш важливо з'ясувати зміст поняття «незалежний і неупереджений розгляд». Зверніть увагу, що як синонім поняття «неупереджений» вживається поняття «безсторонній суд». Для розгляду цього питання насамперед слід віднайти критерії неупередженості, вироблені ЄСПЛ. Вони, зокрема, сформульовані у справі *«Персак проти Бельгії»* від 1 жовтня 1982 р., заява №8692/79, п. 30. ЄСПЛ радить у таких випадках розмежовувати суб'єктивний підхід, що виражає особисті переконання конкретного судді в конкретній справі, та об'єктивний підхід, який визначає, чи були наявними достатні гарантії, аби виключити будь-який сумнів з даного приводу. Отже, при з'ясуванні можливих проявів суб'єктивного підходу мають братися до уваги особисті переконання та поведінка певного судді, тобто вивчення питань, чи виявляв цей суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Відповідно при з'ясуванні об'єктивності визначається в числі інших аспектів, чи забезпечував у даній справі суд як такий і його персональний склад повну відсутність сумнівів у його безсторонності.

Детальніше із тлумаченням ЄСПЛ змісту поняття «незалежний і неупереджений розгляд» можна ознайомитися у науково-методичному посібнику для суддів «Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» авторства Т. І. Фулей¹.

Зверніть увагу, що до основних елементів права на справедливий суд як складової принципу верховенства права ЄСПЛ відносить також «обґрунтованість рішення суду». Із тлумаченням Страсбурзьким судом змісту вищезазначеного поняття можна ознайомитися в його рішенні у справі *«Серявін та інші проти України»* від 10 лютого 2010 р., заява №4909/04².

¹ Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр. і доп., 2015. – 208 с.

²Європейський Суд з прав людини. Рішення у справі *«Серявін та інші проти України»* від 10 лютого 2010 року, заява №4909/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_672#Text

До складу права на справедливий суд входить також принцип юридичної визначеності. В його основі лежить давньоримська максима *res judicata* (вирішена справа), відповідно до якої остаточне рішення правомочного суду після набрання чинності стає для його сторін обов'язковим і не може переглядатися. У науковій літературі систематично зазначається, що принцип *res judicata* лежить в основі принципів «доброго врядування» та «належної адміністрації», до певної міри співпадає з принципом законності. ЄСПЛ навіть ґрунтовне пояснення принципу *res judicata* у справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11¹.

Право на справедливий суд у його розумінні, викладеному у статті 6 ЄКПЛ та тлумаченні ЄСПЛ, з неминучістю включає у себе і презумпцію невинуватості. Це один з базових принципів цивілізованого судочинства взагалі. При з'ясуванні цієї частини практичного заняття зверніть увагу, що презумпція невинуватості розглядається у вузькому і широкому значенні терміну як при розгляді кримінальної справи в суді, так і в кримінальному процесі в цілому. Презумпція невинуватості закріплена у частині 1 статті 62 Конституції України². Після з'ясування загального поняття презумпції невинуватості радимо звернути увагу на зміст цього поняття у його «вузькому сенсі». Останній полягає в тому, що при обвинуваченні особи у вчиненні кримінального проступку, а тим більше злочину тягар доведення вини підозрюваного лежить виключно на стороні обвинувачення, а власне доведення вини має здійснюватися відповідно до стандарту «поза розумним сумнівом». Детальніше ознайомитися із презумпцією невинуватості як складовою права на справедливий суд можна за допомогою фахової публікації В. Т. Нора³. Із

¹ Європейський Суд з прав людини. Рішення у справі «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року, заява № 21722/11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text

² Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

³ Нор В.Т. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпретація Європейським судом з прав людини. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 53. Львів, 2011. С. 390-394. Див. також: Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України

аргументацією презумпції невинуватості ЄСПЛ можна ознайомитися, розглянувши його рішення у справі *«Пантелєєнко проти України»* від 29 червня 2006 р., заява №11901/02 та у справі *«Грабчук проти України»* від 21 вересня 2006 р., заява № 8599/02, пункт 45.

Атрибутивну складову права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права являє собою також право особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, на захист. Передусім зверніть увагу, що право особи на захист, котра обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, гарантується пунктом 3(с) статті 6 ЄКПЛ. Вона являє собою одну з найголовніших засад справедливого судового розгляду.

Потрібно чітко усвідомити, що у вузькому значенні терміну право на захист особи, гарантоване пунктом 3(с) ЄКПЛ, за своїм змістом охоплює наступні елементи:

- 1) право захищати себе самостійно;
- 2) право обирати собі захисника;
- 3) право на безоплатну правову допомогу у разі, якщо обвинувачений не має коштів таку допомогу оплатити самостійно або коли цього вимагають інтереси правосуддя;
- 4) право на практичну та ефективну правову допомогу.

Слід також пам'ятати, що відповідно до пункту 3 ст. 6 ЄКПЛ обвинувачена особа має право на захист у всіх випадках кримінального правопорушення, а не лише при обвинуваченні у вчиненні злочину. ЄСПЛ переконаний, що право особи на захист не можна розглядати виокремлено від усіх інших елементів права на справедливий суд.

Чимало колізій виникає при реалізації особою свого права обирати захисника. Відповідно до правових позицій ЄСПЛ, право особи обирати захисника на свій розсуд має гарантуватися тільки у випадку, коли обвинувачена особа має для цього кошти, щоб оплатити відповідні послуги. Якщо таких коштів в обвинуваченої особи немає, то право вибору захисника не гарантується.

та практиці Європейського суду з прав людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд.юрид. наук: спец. 12.00.09. Академія адвокатури України. К. 2008. 24 с.

Тим не менше і в даному випадку їй має бути надана «практична й ефективна допомога», а не «теоретична й ілюзорна». Про це йдеться, зокрема, у рішенні ЄСПЛ у справі «Максименко проти України» від 20 грудня 2011 р., заява №39488/07, пункт 26.

Важливо також звернути увагу на принципову позицію ЄСПЛ щодо того, що право особи на захист завжди непоправно порушується, якщо при засудженні обвинуваченого судом використовуються викривальні показання, отримані під час його допиту без присутності захисника. Про це, зокрема, йдеться у рішенні ЄСПЛ у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 р., заява №16404/03, пункти 57-60¹.

Завершити розгляд даної теми практичного заняття рекомендуємо дослідженням питань щодо апеляційного та касаційного оскарження рішення суду. З цією метою можна використати відповідні рішення ЄСПЛ.

Зокрема, у рішенні ЄСПЛ у справі «Смирнова проти України» від 8 листопада 2005 р., заява №36655/02 Страсбурзький суд зазначив, що відповідно до пункту 1 статті 6 ЄКПЛ, якщо апеляційне оскарження передбачене в національній правовій системі, держава зобов'язана забезпечити відповідним особам під час розгляду їх справ в апеляційних судах у межах юрисдикції таких судів дотримання основоположних гарантій, передбачених статтею 6 ЄКПЛ, із врахуванням особливостей апеляційного провадження. Такі гарантії ЄСПЛ розцінив як складову права на справедливий суд².

У рішенні ЄСПЛ у справі «Мельник проти України» від 28 березня 2006 р., заява №23436/03 суд резюмував, що елемент доступу до суду права на справедливий суд не є абсолютним. Цей доступ може бути обмеженим, зокрема щодо умов прийнятності скарги. Однак, на думку ЄСПЛ, дане право не може бути обмежене у такій мірі, що виявиться порушеною сама його сут-

¹ Європейський Суд з прав людини. Рішення у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року, заява №16404/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text

²Європейський Суд з прав людини. Рішення у справі «Смирнова проти України» від 8 листопада 2005 року, заява №36655/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440#Text

ність. Такі обмеження повинні мати законну мету, відповідати вимозі пропорційності між вжитими заходами, використаними засобами і досягнутими цілями¹.

Важливо також взяти до уваги, що відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, правила регулювання строків для подання касаційної скарги повинні мати своєю метою легітимну ціль забезпечення відправлення належного правосуддя та дотримання принципу *res judicata*. При розробці та ухваленні таких правил слід виходити з того, що вони будуть реально застосовуватись на практиці. Це означає, що дані правила загалом та їх застосування не повинні ставати на заваді сторонам у їх праві та прагненні використовувати доступні засоби захисту.

Такими є основні складові права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права, у їх тлумаченні Європейською конвенцією з прав людини і основоположних свобод та Європейського суду з прав людини. Аналіз правових позицій Верховного Суду переконує, що і вітчизняна доктрина правосуддя все повніше та більш послідовно враховує вищезазначені доктринальні підходи у процесі забезпечення права на справедливий суд².

Література до практичного заняття

1. Антоняк Оксана. Юрисдикційний елемент права на доступ до суду у справах щодо захисту права власності. Право України. 2018. №7. С.177-197.
2. Головатий Сергій. Верховенство права. У трьох книгах. Київ: Видавництво «Фенікс», 2006. Книга друга. Верховенство права: від доктрини до принципу. С. 1171-1181, 1186-1187, 1198-1203, 1208-1209.
3. Гуйван П. Право на справедливе судочинство відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право України. 2017. №11. С. 172-180.

¹ Європейський Суд з прав людини. Рішення у справі «Мельник проти України» від 28 березня 2006 року, заява №23436/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_037#Text

² Погребняк С.П. Правові позиції Верховного Суду в контексті верховенства права і конституціоналізму. Київ: Ваіте. 2020. 240с.

4. Доліва Клепацька Анна, Бутирська Ірина. Право на справедливий суд: окремі питання застосування у Республіці Польща. Право України. 2019. №8. С. 255-267.
5. Макбрайт Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: К.І.С. 2010. 576 с.
6. Ніколенко Людмила. Поняття та ознаки перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у господарському судочинстві. Право України. 2018. № 7. С. 115-129.
7. Нор В.Т. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпретація Європейським судом з прав людини. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 53. Львів, 2011. С. 390-394.
8. Погребняк С.П. Правові позиції Верховного Суду в контексті верховенства права і конституціоналізму. Київ: Ваіте. 2020. 240 с.
9. Рабінович П. Ратушна Б. Належне доказування як елемент права на справедливий судовий розгляд у судовому праві України (в світлі європейських стандартів). Право України. 2015. № 3. С. 87-97.
10. Сакара Наталя. Право на доступ до правосуддя у цивільних справах: правові позиції Європейського суду з прав людини та національний контекст. Право України. 2018. № 10. С. 64-85.
11. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр. і доп., 2015. 208 с.
12. Шевчук Станіслав. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Київ. Вид-во «Реферат». 2002. 344с.
13. Юдківська Г.Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейського суду з прав людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд.юрид. наук: спец. 12.00.09. Академія адвокатури України. К. 2008. 24 с.

Практичне заняття 11
Недискримінація як елемент принципу верховенства права:
правова доктрина та судова практика.
2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами правової природи недискримінації як елементу принципу верховенства права.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових концепцій та доктрини недискримінації та відповідної судової практики, зокрема, Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Вивчення правових концепцій та доктрин недискримінації як елементу принципу верховенства права.

2. Як перевіряти доводи про дискримінацію?

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 10 грудня 2020 р., справа №826/17713/18;

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 квітня 2020 р., справа №804/2823/16;

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 січня 2020 р., справа №9901/378/19.

3. Факт дискримінації встановлюється, коли розрізнення у ставленні до особи вмотивоване притаманною їй певною персональною ознакою.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 грудня 2020 р., провадження №11-93свп20.

4. Оскільки справа про помилування однієї особи не є подібною до справи про помилування іншої особи, то під час розгляду клопотання про помилування дискримінація неможлива.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 листопада 2019 р., справа №9901/337/19.

5. Якщо при визначенні для власників нежитлових приміщень розміру внесків на утримання (обслуговування) будинку та прибудинкової території враховані істотні обставини порівняно із власниками житлових приміщень, дискримінація відсутня.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 грудня 2019 р., справа №910/6471/18.

6. Додаткові вимоги при визначенні (відновленні) соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам (ВПО) призводять до дискримінації за ознакою місця проживання та перебування на обліку ВПО.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 20 грудня 2018 р., справа №826/12123/16.

7. Незарахування до спеціального стажу періоду роботи в неакредитованому аптечному закладі, враховуючи те, що з 13 червня 2015 р. така акредитація стала добровільною, має дискримінаційний характер.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 серпня 2018 р., справа №492/446/15-а.

8. Встановлення для кредитора – юридичної особи більшого строку для вчинення виконавчого напису стосовно майна фізичної особи – боржника у порівнянні з юридичною особою – боржником є дискримінацією фізичної особи – боржника за ознакою її статусу;

Встановлення для юридичної особи – кредитора у порівнянні з фізичною особою – кредитором меншого строку для звернення до нотаріуса для вчинення ним виконавчого напису стосовно майна юридичних осіб – боржників є дискримінацією юридичної особи – кредитора за ознакою її статусу.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 липня 2019 р., справа №916/3006/17.

9. Позбавлення особи можливості отримання паспорту у вигляді книжечки є непрямом дискримінацією.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 вересня 2018 р., справа №806/3265/17 (Пз/9901/2/18).

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела правового поняття та природи недискримінації як елементу принципу верховенства права у його тлумаченні різними правовими доктринами;

2) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

- а) сформулювати стисло фабулу справи;
- б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;
- в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;
- г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;
- д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну судову практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 11

Розпочати вивчення теми практичного заняття радимо із осмислення міжнародного контексту недискримінації як принципу верховенства права. Зверніть увагу, що принцип недискримінації тісно пов'язаний із принципом рівності, але не тотожний йому. В цьому переконає аналіз багатьох міжнародних нормативно-правових актів. Розпочніть цей аналіз із Загальної декларації прав людини ООН. Зокрема, у статті 1 Загальної декларації прав людини йдеться про наступне: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах». Стаття 2 цієї Декларації не тільки продовжує, але й поглиблює і розвиває цей підхід: «Кожна людина повинна мати усі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища». Загальній декларації прав людини належить ключова світоглядна і методологічна роль у планетарній протидії дискримінації. Силу приписам цієї Декларації дає її величезний моральний авторитет серед людства. Юридичної сили Загальна декларація прав людини Організації Об'єднаних націй не має.

Також зверніть увагу, що у ЄС принцип недискримінації знайшов своє втілення у Європейській конвенції з прав людини і основоположних свобод. Вона та Протоколи до неї мають пряму юридичну силу. Зокрема, у її статті 14, а також у протоколі №12 до Конвенції встановлена загальна заборона дискримінації: «Жодне обмеження не може бути застосоване дискримінаційним чином». Статтею 14 ЄКПЛ також визначено, що дискримінація має місце, якщо об'єктивно наявні її елементи: виявлені факти свідчать про упередженість (різне ставлення до різних суб'єктів права); такий різний підхід розумно не виправданий; є очевидною відсутність належної пропорційності між використаними засобами та метою, що переслідується¹.

Важливі методологічні та правові засади запобігання дискримінації сформульовані також у Рамковій конвенції про захист національних меншин, у Конвенції Ради Європи щодо заходів протидії торгівлі людьми, у Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів, у Додатковому протоколі до Конвенції про кіберзлочинність. Їх положення щодо природи дискримінації та запобігання їй систематично застосовується у практиці ЄСПЛ.

Принципово важливі положення для адекватного розуміння дискримінації та інструментів запобігання їй містяться також у статті 24 Конституції України, а також у профільному Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». В останньому дано нормативне визначення дискримінації як феномену². Дефініція дискримінації за ознакою статі міститься в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»³.

¹ Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року із змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

² Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012, № 5207-VI із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>

³ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

Знання положень вищезазначених нормативних актів допоможе зрозуміти істинну природу недискримінації як елементу принципу недискримінації та збагнути легітимний правовий інструмент для реалізації цього елементу верховенства права.

Варто звернути увагу на ключову роль ЄСПЛ у послідовному впровадженні недискримінації як елементу принципу верховенства права. Насамперед ЄСПЛ систематично розширює, доповнює та конкретизує ознаки дискримінації, оскільки сформульований у статті 14 ЄКПЛ термін «захищених ознак» не є вичерпним, а за сімдесят з лишнім років після прийняття Конвенції суспільне буття кардинально змінилося, а разом з ним змінилися і прояви дискримінації. Сформульоване у вищезазначеній статті положення «за іншою ознакою» дозволяє Страсбурзькому суду застосовувати передусім ті ознаки дискримінації, які сформульовані у пізніших Директивах ЄС та інших документах.

Зверніть особливу увагу на ту обставину, що ЄСПЛ, розглядаючи справи про дискримінацію, систематично застосовує для дослідження її проявів та аргументації наявності чи відсутності дискримінації принципи об'єктивності і пропорційності. У справах про можливу дискримінацію ЄСПЛ працює за наступним алгоритмом: 1) встановлення наявності чи відсутності фактів, що засвідчують різне ставлення до індивідів чи їх об'єднань; 2) з'ясування, що така відмінність у разі її виявлення викликана/невикликана легітимною метою; 3) визначення, чи наявна/відсутня розумна пропорційність між вжитими заходами і метою, яка переслідувалася¹.

Безпосереднє вивчення недискримінації як елементу принципу верховенства права раціонально побудувати за наступним алгоритмом: 1) з'ясувати сучасні інтерпретації принципу юридичної рівності у світлі заборони дискримінації; 2) виокремити основні доктринальні підходи до визначення природи і поняття дискримінації; 3) дати загальну характеристику причин юридичної нерівності і дискримінації; 4) якомога ретельніше з'ясувати

¹ Погребняк С. Роль принципу недискримінації в загальній концепції рівності. Вісник Академії правових наук України. 2007. №3. С.23-34.

зміст принципу недискримінації (заборони дискримінації)¹. При цьому необхідно мати на увазі, що принцип недискримінації тісно пов'язаний, більше того – є невідчужуваним від принципів справедливості, рівності, пропорційності, об'єктивності, верховенства права в цілому та поваги до прав людини.

У вітчизняній правничій літературі ґрунтовно розкрито принцип недискримінації як складової більш широкого принципу верховенства права.

Література до практичного заняття

1. Бачинська Ольга-Марія. Співвідношення принципів недискримінації та рівності у праві. Теорія держави і права. 2017. №9. С. 165.
2. Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року із мінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. Голос України. 2006. 30 листопада. № 227.
4. Заборона дискримінації – основна засада правового регулювання відносин у сфері праці: колективна монографія / Т. А. Занфірова, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко, І. М. Твердовський; за наук. ред. проф. О. М. Ярошенка. Харків: Юрайт. 2013. 360 с.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
6. Заковряшина Е. Принцип недискримінації в праві Совета Европы. Конституц. право: Восточноевроп. обозрение. 2002. № 2 (39). С. 113–134
7. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012, № 5207-VI із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
8. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 № 2866-IV із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
9. Калмикова О.С. Правова природа принципу недискримінації особистості. Право та інновації. 2015. №4(12). С. 151-156.

¹ Детальніше про це див. Равлінко Зоряна Петрівна. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження. Автореферат дис... канд. юрид. наук. 12.00.01. Львів. 2016. 24 с.

10. Конвенція ООН про права інвалідів від 13 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
11. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Нікітенко Л.О. Щодо принципу недискримінації за ознакою місця проживання (на прикладі виборчого права внутрішньо переміщених осіб). Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 4. С. 34-37.
13. Панкевич О. Заборона дискримінації: деякі загальнотеоретичні й філософсько-правові аспекти інтеграції (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 3 (78). С. 20-31.
14. Погребняк С. Роль принципу недискримінації в загальній концепції рівності. Вісник Академії правових наук України. 2007. №3. С.23-34.
15. Посібник з європейського антидискримінаційного права. Київ : ТОВ «К. І. С.». 2013. 191 с.
16. Рабінович С.П., Панкевич О.В. Принцип рівності й недискримінації в конституційному правосудді України. Право і громадянське суспільство. Науковий журнал. Електронне видання. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-7-2014/item/176-pryntsypy-rivnosti-y-nedyskryminatsiyi-v-konstytutsiynomu-pravosuddi-ukrayiny-rabinovych-s-p-pankevych-o-z>
17. Равлінко Зоряна Петрівна. Заборона дискримінації: загальнотеоретичне дослідження. Автореферат дис... канди. юрид. наук. 12.00.01. Львів. 2016. 24 с.
18. Христова Г. Позитивні обов'язки держави у сфері протидії дискримінації. Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. праць. Харків: Право. 2013. №4 (75). С. 11-20.
19. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. 2-ге вид. випр. і доп. Київ. Реферат. 2007. 848 с.
20. Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій/ упорядник Т.Яблонська. Київ: Сфера. 2002. 378 с.

Практичне заняття 12

Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика. 2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами заборони катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання як елементу принципу верховенства права та вивченні відповідної прецедентної практики ЄСПЛ.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення доктринальних підходів щодо тлумачення заборони катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання як елементу принципу верховенства права, а також наступних рішень ЄСПЛ та сформульованих у них на основі прецедентної практики правових позицій:

1. Концептуальні та доктринальні підходи до розуміння заборони катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження і покарання як елементу принципу верховенства права.

2. Стаття 3 ЄКПЛ є втіленням основних цінностей демократичних суспільств, які входять до складу Ради Європи, і вважається одним із найважливіших основоположних положень Конвенції, відступ від якого не дозволяється. Рішення ЄСПЛ у справі *«Нечепорук і Йонкало проти України»* від 21 квітня 2011 р., заява № 42310/04.

3. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, коли особа заявляє обґрунтовану скаргу на те, що вона незаконно і всупереч вимогам статті 3 Конвенції зазнала жорстокого поводження з боку правоохоронців чи інших представників держави, це положення у поєднанні із загальним обов'язком держав за статтею 1 Конвенції «гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в [...] Конвенції, вимагає проведення ефективного офіційного розслідування». Рішення ЄСПЛ у справі *«Каверзін проти України»* від 15 травня 2012 р., заява № 28893/03.

4. Один із найважливіших аспектів застосування принципу поваги до людської гідності стосується поводження з близькими родичами загиблих чи зниклих осіб. Рішення ЄСПЛ у справі *«Гонгадзе проти України»* від 8 листопада 2005 р. заява № 34056/02. Рішення ЄСПЛ у справі *«А.Н. проти України»* від 29 січня 2015 р., заява № 13837/09. Рішення ЄСПЛ у справі *«Юрій Іларіонович Щокін проти України»* від 3 жовтня 2013 р., заява № 4299/03.

Методичні рекомендації до практичного заняття 12

Ще до того, як перейти до безпосереднього вивчення змісту заборони катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження та покарання як елементу принципу верховенства права, необхідно звернути увагу, що його засадничі положення дуже стисло і водночас ємно викладено у статті 3 Європейської конвенції із захисту прав людини і основоположних свобод, а також на характер цієї норми права. Вона є імперативною і вимагає абсолютної заборони катування, нелюдського та такого, що принижує людську гідність, поводження і покарання. Цією статтею не передбачено жодних винятків з неї. Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях постійно наголошує, що стаття 3 ЄКПЛ втілює одну із найфундаментальніших цінностей демократичного суспільства.

Безпосереднє вивчення суті та змісту вищезазначеного елементу принципу верховенства права необхідно розпочати із з'ясування предмету статті 3 ЄКПЛ, іншими словами, сфери її застосування. До цієї сфери відносяться:

- усі без винятку випадки перебування особи під прямим контролем держави, в тім числі:
- усі випадки перебування особи під вартою, а також під іншим прямим контролем її державою;
- вислання, депортація, екстрадиція;
- очікування покарання;
- примусові заходи медичного характеру;
- затримання особи, які мають серйозні фізичні вади;
- загроза поганого поводження;

- розслідування фактів та скарг щодо поганого поведження;
- компенсація у зв'язку з поганим поведженням;
- надання медичної допомоги;
- надзвичайні ситуації і надзвичайні стани;
- застосування сили, планування і проведення заходів із застосуванням сили;
- застосування зброї і спецзасобів;
- зберігання медичної документації;
- примусове годування;
- зараження смертельною хворобою;
- надання медичної допомоги;
- поведження з особами, які мають психічні розлади;
- торгівля людьми, кабала, сексуальне рабство.

Цей предметний перелік застосування статті 3 ЄКПЛ не є вичерпним. З часом, як переконує практика, він тільки зростає.

Після з'ясування питання щодо сфери застосування статті 3 ЄКПЛ необхідно перейти до розгляду негативних і позитивних зобов'язань держави, зумовлених статтею 3 ЄКПЛ. Як переконує аналіз відповідної прецедентної практики ЄСПЛ, найчастіше трапляються недотримання державою її негативних зобов'язань у трьох наступних видах порушень матеріального характеру:

- а) неналежне поведження персоналу правоохоронних органів навмисного характеру;
- б) неналежне поведження посадових або службових осіб держави під час виконання ними законних чи незаконних дій;
- в) неналежне поведження, яке є наслідком бездіяльності посадових та службових осіб держави.

Після ґрунтовного розгляду негативних зобов'язань держави у контексті статті 3 ЄКПЛ необхідно так само ретельно проаналізувати її відповідні позитивні зобов'язання. Їх спільним знаменником виступає процесуальний аспект порушень статті 3 ЄКПЛ. Найчастіше та найбільш очевидно це трапляється під час:

- а) попередження, припинення та покарання за неналежне поведження зі сторони приватних осіб;

б) проведення розслідування викладених у заяві постраждалих осіб скарг¹.

Наступним у логічній послідовності питанням, яке необхідно розглянути, є з'ясування видів поведження, забороненого статтею 3 ЄКПЛ. Ця стаття виокремлює наступні види забороненого поведження:

- нелюдське;
- таке, що принижує гідність;
- катування як поведження найвищого рівня жорстокості.

Найпоширенішими формами забороненого поведження є психічне страждання і фізичне насильство або обидві форми разом взяті.

Окрему увагу потрібно приділити розгляду питання щодо проведення ефективного розслідування. Для його належного розкриття рекомендуємо використати уже згадувану нами вище роботу автора Е. Сванідзе. Всебічне розкриття цього питання рекомендуємо побудувати також за допомогою наступних рішень ЄСПЛ: Рішення ЄСПЛ у справі «Нечепорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р., заява № 42310/04; Рішення ЄСПЛ у справі «Каверзін проти України» від 15 травня 2012 р., заява № 28893/03; Рішення ЄСПЛ у справі «Гонгадзе проти України» від 8 листопада 2005 р. заява № 34056/02; Рішення ЄСПЛ у справі «А.Н. проти України» від 29 січня 2015 р., заява № 13837/09; Рішення ЄСПЛ у справі «Юрій Іларіонович Щокін проти України» від 3 жовтня 2013 р., заява № 4299/03.

¹ Детальніше про це див.: Сванідзе Е.Е. Ефективне розслідування фактів жорстокого поведження: Керівні принципи застосування європейських стандартів. Київ. «К.І.С.». 2009. 144с.

Література до практичного заняття

1. Бараш Є. Щодо гуманізації виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі. *Право України*. 2010. №2. С. 158-164.
2. Бущенко А.П. Застосування статей 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини в національній судовій практиці. Харків: Права людини. 2007. 216 с.
3. Бущенко Аркадій. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини. Харківська правозахисна група. Харків: Права людини. 2008. 432 с.
4. Весельська Т. Адміністративне затримання особи: українські реалії та міжнародний досвід. *Право України*. 2010. № 2. С. 243-249.
5. Гнатовський М.М. Застосування ст. 3 ЄКПЛ Європейським судом з прав людини та практика Європейського комітету з питань запобігання катуванням. В кн.: *Європейський суд з прав людини. Судова практика/ за ред. В.Г.Буткевича*. Київ: Ред. журн. «Право України». 2011. Вип. 1. ч.3. Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. 2011. С. 30-49.
6. Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї: збірник законодавчих і нормативних актів: (офіційний текст). Упорядник Ю.В.Паливода. Київ: ПАЛИВОДА. В. 2019. 116 с.
7. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Страсбург. 26 листопада 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text
8. Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню у будь-якій формі. Резолюція 43/ 173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206#Text
9. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
10. Кримінальне судочинство в Україні. Судова практика. Злочини проти життя особи (вбивства). Київ: Вид. дім «Ін Юре». 2007. 960 с.
11. Пошва Б.М. Коментар судової практики у справах про катування. В кн.: *Європейський суд з прав людини. Судова практика/ за ред. В.Г.Буткевича*. Київ: Ред. журн. «Право України». 2011. Вип. 1. ч.3. Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. 2011. С. 204-212.

12. Протокол №1 до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 04.11.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_057#Text
13. Протокол №2 до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 04.11.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_058#Text
14. Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. В кн.: Європейський суд з прав людини. Судова практика/ за ред. В.Г.Буткевича. Київ: Ред. журн. «Право України». 2011. Вип. 1. ч.3. Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. 2011. С. 50-116.
15. Рішення Верховного Суду України у сфері дії ст. 3 ЄКПЛ. В кн.: Європейський суд з прав людини. Судова практика/ за ред. В.Г.Буткевича. Київ: Ред. журн. «Право України». 2011. Вип. 1. ч.3. Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. 2011. С. 117-203.
16. Рішення ЄСПЛ у справі «А.Н. проти України» від 29 січня 2015 р., заява № 13837/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a62#Text
17. Рішення ЄСПЛ у справі «Гонгадзе проти України» від 8 листопада 2005 р. заява № 34056/02. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420#Text
18. Рішення ЄСПЛ у справі «Каверзін проти України» від 15 травня 2012 р., заява № 28893/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text
19. Рішення ЄСПЛ у справі «Нечепорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р., заява № 42310/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text
20. Рішення ЄСПЛ у справі «Юрій Іларіонович Щокін проти України» від 3 жовтня 2013 р., заява № 4299/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text
21. Сванідзе Е.Е. Ефективне розслідування фактів жорстокого поводження: Керівні принципи застосування європейських стандартів. Київ. «К.І.С.». 2009. 144с.
22. Тимофеева Л. Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України. Харків: Право, 2020. 280 с.
23. Шишкіна Е.В. Концепція заборони неналежного поводження з людиною та її еволюція в діяльності Ради Європи. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ. 2009. 24 с.

Практичне заняття 13

Належне урядування як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика.

2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами доктрини належного урядування як елементу верховенства права та вивченні відповідної судової практики.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення доктринальних підходів тлумачення природи та властивостей належного урядування та відповідної судової практики, а саме Постанов Верховного Суду та сформульованих у них його правових позицій:

1. Концептуальні та доктринальні підходи до розуміння належного урядування як елементу принципу верховенства права.

2. Зміст належного урядування як елементу принципу верховенства права.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 1 грудня 2020 р., справа №580/1550/20.

3. Неузгодженість дій органів державної влади або невиконання ними їх обов'язків не повинно породжувати негативні наслідки для суб'єкта господарювання.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 грудня 2020 р., справа № 140/1492/19.

4. Притягнення суб'єкта права до відповідальності за умов порушення державою принципу належного урядування не може бути визнане таким, що переслідує законну мету і є пропорційним.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 1 грудня 2020 р., справа №580/1550/20;

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 21 січня 2020 р., справа №820/5483/17.

5. Помилки, допущені органами державної влади, не повинні виправлятися за рахунок приватної особи.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 27 листопада 2020 р., справа №420/4342/19.

6. Державні органи повинні діяти ефективно, прозоро, у належний і якомога послідовний спосіб.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 серпня 2019 р., справа №826/2212/17;

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 5 листопада 2020 р., справа №800/562/16.

7. Відмова суб'єкта владних повноважень від визнання наслідків власних дій і рішень є порушенням елементу належного врядування та принципу верховенства права в цілому.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 18 листопада 2020 р., справа №826/670/15.

8. Відповідно до принципу належного врядування особи, діючи відповідно до офіційних листів – роз'яснень публічних суб'єктів, мають підстави бути переконаними, що вони діють правомірно.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 15 жовтня 2020 р., справа №808/1860/14.

9. Суб'єкт владних повноважень повинен сприяти особі у правильному заповненні заяви.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26 листопада 2020 р., справа №200/13482/19-а.

10. Правова природа дискреції та межі судового контролю за нею.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 лютого 2020 р., справа №П/9901/871/18;

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2018 р., справа №800/221/17 (П/9901/202/18);

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 червня 2019 р., справа №9901/738/18.

11. Дискреція в умовах верховенства права.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 24 листопада 2020 р., справа №9901/601.

12. Дискреційні повноваження не повинні використовуватися свавільно.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 липня 2019 р., справа №910/23000/17.

13. Способи викладення дискреційних повноважень.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 грудня 2020 р., справа №1340/3879/18.

Кожному студенту необхідно:

1) проаналізувати із посиланням на джерела квінтесенцію доктрини належного врядування як елементу принципу верховенства права;

2) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 13

Належне урядування як елемент принципу верховенства права є одним з найбільш динамічних у всій системі елементів. Це з неминучістю породжує різні його тлумачення як представниками різних доктринальних підходів, так і різними правозастосовними інститутами. Звідси вивчення даної теми практичного заняття рекомендуємо розпочати зі з'ясування поняття належного врядування у сучасному європейському публічно-правовому просторі. В свою чергу, вирішення поставленої задачі радимо розпочати із розгляду найвідоміших та найпоширеніших у цивілізованому світі концепцій вищезазначеного феномену.

Переважна більшість представників сучасної європейської і західної в цілому доктрини належного врядування сходяться на

тому, що його ідея пройшла крізь три якісно виокремлених етапи становлення і розвитку, а саме: класичну (бюрократичну) модель управління; новий публічний менеджмент; безпосередньо належне врядування. Ці концепції урядування (управління) змінювали одна іншу впродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст.. Детальніше про це можна прочитати у спеціальному дослідженні Ж. Зіллера¹.

Зверніть увагу, що у міжнародно-правових актах та у національному законодавстві країн-членів ЄС належне урядування на даний період часу тлумачиться як співпраця публічної влади, громадськості, бізнесу та інших заінтересованих сторін задля створення такої системи урядування, яка б максимально сприяла з'ясуванню та задоволенню реальних потреб громадян, усіх членів відповідних соціальних спільнот як у даний період розвитку, так і в перспективі. Слід показати, що основою належного урядування, зокрема, сучасні європейські політико-правові еліти вважають здійснення ефективного публічного адміністрування і зважене ухвалення рішень суб'єктами владних повноважень².

Квінтесенція загальноновизнаних європейських принципів належного урядування знайшла своє нормативне закріплення передусім у Європейській конвенції з прав людини і основоположних свобод та у ряді Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи. Для їх глибокого осмислення та розкриття радимо передусім звернути увагу на наступні нормативні акти Ради Європи: Рекомендацію №R(2000)6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі від 24 лютого 2000 р.³; Рекомендацію №R(2007)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи щодо доброї адміністрації (належного адміністру-

¹ Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз/ Пер. з фр. В.Ховхуна. Київ: Основи. 1996. 420 с.

² Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України/ За заг. ред. Тимошука В.П., Школика А.М. Київ: Конус-Ю. 2007. 735 с.

³ Рекомендація №R (2000)6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі від і 24 лютого 2000 р. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804c3142>

вання) від 20 червня 2007 р.¹; Рекомендацію №R(2000)6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців від 11 травня 2000 р.²

Усі вищезазначені та інші Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи з питань належного урядування розвивають та конкретизують фундаментальні положення ЄКПЛ. Вони є актами м'якого права. Тому слід звернути особливу увагу на те, що винятково важлива роль у реалізації положень цих Рекомендацій належить ЄСПЛ, його прецедентній практиці. ЄСПЛ щоразу при розгляді конкретних питань належного урядування та останнього як феномену в цілому формулює конкретний зміст окремих елементів належного урядування та надає їм завдяки своєму статусу обов'язковий характер.

У контексті даної теми практичного заняття принципово важливе значення має правова позиція ЄСПЛ, вироблена ним у справі «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 р., у якій Суд, спираючись на положення статей 6, 13, Першого Протоколу ЄКПЛ, дав офіційне тлумачення змісту доктрини належного урядування в цілому. На думку Суду, квінтесенція цього змісту полягає в тому, що органи публічної влади мають дотримуватися таких елементів верховенства права, як законність, неупередженість, об'єктивність, прозорість, підзвітність, співучасть, демократизм та інституційність і на їх основі вирішувати питання публічного характеру, повинні діяти у належний спосіб та оперативно. При цьому Суд особливо наголосив, що публічна адміністрація повинна «вчасно і в належний спосіб» реагувати на всі виклики їй, а можливі при цьому ризики і помилки

¹ Рекомендація №R (2007)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи щодо доброї адміністрації (належного адміністрування) від 20 червня 2007 р. URL: <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>

² РЕКОМЕНДАЦІЯ № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців від 11 травня 2000 р. URL: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protydiya%20proyavam%20korup/Legislation/Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf

покладати на державу, а не на окремих індивідів, їх групи чи спільноти в цілому¹.

Одним із головних завдань практичного заняття є ґрунтовне засвоєння конкретних елементів у їх тлумаченні ЄСПЛ, які складають зміст цього принципу належного самоврядування як складової верховенства права. Таких елементів фахівці нараховують декілька десятків і їх число постійно зростає. Усі вони обґрунтовані ЄСПЛ на основі тлумачення Судом ЄКПЛ та актів м'якого права Ради Європи, інших актів ЄС. До найважливіших та найчастіше вживаних серед цих елементів належного урядування ЄСПЛ відносить:

1) законність і відповідність законній меті діяльності адміністрації (ст. 2 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Lashmankin and Others v. Russia*» від 7 лютого 2017 р. та інші);

2) рівність перед законом та судом (ст. 3 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Zarb Adami v. Malta*» від 20 вересня 2006 р. та інші);

3) об'єктивність та неупередженість (ст. 4 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Ahmed and Others v. The United Kingdom*» від 2 вересня 1998 р. та інші);

4) пропорційність (ст. 5 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Xintaras v. Sweden*» від 22 червня 2004 р. та інші);

5) правова визначеність публічної адміністрації (ст.ст. 6 і 21 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Bélané Nagy v. Hungary*» від 13 грудня 2016 р. та інші);

6) строковість (ст. 7 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Рисовський проти України*» від 20 жовтня 2011 р. та інші);

7) конфіденційність та захист персональних даних (ст. 9 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*K. H. And Others v. Slovakia*» від 28 квітня 2004 р. та інші);

8) відкритість (ст. 10 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Guja v. Moldova*» від 12 лютого 2008 р. та інші);

9) право на доступ до урядування (ст. 13 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Маркова та Маркова проти України*» від 13 жовтня 2015 р. та інші);

¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text

10) право на участь в урядуванні (ст. 15 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Taşkın and Others v. Turkey*» від 10 листопада 2004 р. та інші);

11) право бути почутими публічними службовцями (ст. 14, 15 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Buscemi v. Italy*» від 16 вересня 1999 р. та інші);

12) право на представництво і допомогу (ст. 14 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Chahal v. The United Kingdom*» від 15 листопада 1996 р. та інші);

13) прозорі форма адміністративних рішень і повідомлення про такі рішення (ст.ст. 17 і 18 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*De Geouffredela Pradelle v. France*» від 16 грудня 1992 р. та ін.);

14) виконання адміністративних рішень публічною адміністрацією (ст. 20 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справах «*Агрокомплекс проти України*» від 6 жовтня 2011 р. та «*Дубецька та інші проти України*» від 10 лютого 2011 р. та інші);

15) внутрішній перегляд публічною адміністрацією (ст.ст. 22 і 23 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Tsfayo v. The United Kingdom*» від 14 листопада 2006 р. та інші);

16) право на оскарження рішень/дій публічної адміністрації (ст. 22 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Vilho Eskelinen and Others v. Finland*» від 19 квітня 2007 р. та інші);

17) відповідальність і відшкодування за неналежного урядування (ст. 23 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Рисовський проти України*» від 20 жовтня 2011 р. та інші);

18) виконання судових рішень публічною адміністрацією (ст. 23 ЄКПЛ; рішення ЄСПЛ у справі «*Агрокомплекс проти України*» від 6 жовтня 2011 р. та інші).

Потрібно взяти до уваги, що вищенаведені правові позиції ЄСПЛ щодо тлумачення елементів належного урядування де-факто та де-юре відіграють роль сучасних європейських стандартів належного урядування¹.

Зверніть також увагу, що в Україні ці стандарти нормативно закріплені у ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства Украї-

¹ Детальніше про це див.: Пухтецька А.А. Запровадження принципів та стандартів належного урядування у діяльності публічної адміністрації. Наукові записки НаУКМА. Київ. 2010. Том. 103. Юридичні науки. С. 36-40.

ни від 6 липня 2005 р. Як і у державах-членах ЄС, важливу роль у забезпеченні дієвості цих стандартів належить правосуддю, зокрема Великій Палаті Верховного Суду (прикладом можуть бути її Постанови, відібрані для аналізу під час практичного заняття), так і Касаційному адміністративному суду у складі Верховного Суду (окремі його постанови також повинні бути відібрані для розгляду їх під час практичного заняття).

На завершення практичного заняття важливо зрозуміти, що кінцевою метою належного врядування як елементу принципу верховенства права є досягнення реальної «зв'язаності» публічної влади правом задля довіри до неї з боку соціуму, довіри до її актів та практичних дій як інструментів реалізації прав і свобод особи у державі.

Література до практичного заняття

1. Зарічний О.А. «Добре врядування» як новітня форма участі громадськості у здійсненні публічної влади. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository: 2015. С. 142-147.
2. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз/ Пер. з фр. В.Ховхуна. Київ: Основи. 1996. 420 с.
3. Колісніченко Н. Принцип належного врядування у зарубіжних дослідженнях: пріоритет місцевих практик. Актуальні проблеми державного управління. 2014. Вип. 4. С. 99-102.
4. Кухарева Г.П. Належне урядування як шлях до становлення дієвої системи публічного управління в Україні. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 3. С. 76-83.
5. Лендбел М.О. Перспективи запровадження принципів належного врядування в Україні в контексті європейської інтеграції. Грані. 2014. № 7. С. 96-101.
6. Макаренков О.Л. Основи антикорупційних трансформацій публічного права у відкритому суспільстві. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика». 2018. 260 с.
7. Макаренков О.Л. Правові основи інституціоналізації доброчесності публічної адміністрації у відкритому суспільстві. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 475 с.
8. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України/ За заг. ред. Тимошука В.П., Школика А.М. Київ: Конус-Ю. 2007. 735 с.

9. Пухтецька А.А. Запровадження принципів та стандартів належного урядування у діяльності публічної адміністрації. Наукові записки НаУКМА. Київ. 2010. Том. 103. Юридичні науки. С. 36-40.
10. Радишевська О.Р. Концепція належного врядування: практика ЄСПЛ та Верховного Суду. Юридична Україна. 2019. № 12. С. 56-60.
11. Рекомендація №R (2000)6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи про статус публічних службовців у Європі від 24 лютого 2000 р. URL: <https://rm.coe.int/native/09000016804c3142>
12. Рекомендація №R (2000)6 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців від 11 травня 2000 р. URL: http://www.dridu.dp.ua/cpk/Lib/7_Zapobigannya%20ta%20protydiya%20p royavam%20korup/Legislation/Legislature/Rekomend_poved_DS.pdf
13. Рекомендація №R (2007)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи щодо доброї адміністрації (належного адміністрування) від 20 червня 2007 р. URL: <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>
14. Ткаля О.В. Розуміння належного врядування за сучасних умов. Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія : Юридичні науки. Том 31 (70). Ч. 2. 2020. № 2 С. 125-130.
15. Шаульська Г.М. Механізми взаємодії громадськості з органами публічної влади в Україні. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України. 2018. 200с.
16. Шаульська Г.М. Принципи належного врядування: перспективи впровадження в Україні. Держава та регіони. Серія : Державне управління. 2019. № 2 (66). С. 140-143.
17. Шаульська Г.М. Сучасні західні управлінські моделі. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2018. № 3. С. 111-116 с.
18. Школик А. Європейський стандарт доброго адміністрування та його закріплення в законодавстві України. Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (20 грудня 2019 р., м. Львів) / за наук. ред. проф. М. Микієвича, проф. О. Сушинського, доц. Р. Бедрія. Львів: ЛРІДУНАДУ, 2020. 300 с. С. 67-71.

Практичне заняття 14
Правові процедури як елемент принципу верховенства
права: правова доктрина та судова практика.
2 години

Мета завдання полягає в усвідомленні та осмисленні студентами поняття та природи правових процедур як елементу принципу верховенства права, загальних закономірностей та видових особливостей правових процедур, їх місця та ролі в реалізації доктрини та принципу верховенства права.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових концепцій та доктрин правових процедур як елементу принципу верховенства права та відповідної практики Верховного Суду, зокрема його наступних постанов та сформульованих у них його правових позицій:

1. Концепції та доктрини правових процедур як елементу принципу верховенства права.

2. Процедура як складова законності і принципу верховенства права.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 9 листопада 2020 р., справа №9901/241/20;

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 3 грудня 2020 р., справа №420/194/20.

3. Дотримання процедури – єдиний легітимний спосіб дій суб'єкта владних повноважень.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 15 серпня 2019 р., справа №0440/5781/18.

4. Недотримання процедури зумовлює незаконність рішення контролюючого органу.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 22 січня 2020 р., справа №818/163/16.

5. Обґрунтованість, безсторонність і рівність є вимогами до процедури.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 25 березня 2020 р., справа №387/168/17 (2-а/387/8/17);

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 16 квітня 2020 р., справа №495/5105/17.

Кожному студенту необхідно:

1) проаналізувати із посиланням на відповідні джерела квінтесенцію доктрин правових процедур як елементу принципу верховенства права;

2) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну прецедентну практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 14

Дана тема практичного заняття є органічним продовженням теми попередньої, генетично взаємозв'язана з нею. Це слід взяти до уваги, приступаючи до її вивчення. Адже належне врядування не можливе за межами правових процедур. Ще однією визначальною особливістю теми є те, що правові процедури за їх обсягом як елемент верховенства права є незрівнянно ширшим від будь-якого іншого його елементу. В цьому легко переконатися, ознайомившись з офіційним доктринальним тлумаченням правової процедури у вітчизняній шеститомній юридичній енциклопедії: це «порядок, наступність, послідовність у вчиненні відповідних дій для досягнення певного результату... Сутність правової процедури зумовлена характером матеріального правового відно-

шення, реалізації якого вона служить»¹. Правові процедури як елемент принципу верховенства права покликані забезпечити дійсність правовладдя як однієї з основоположних загальнолюдських цінностей, спрямовані на недопущення свавільних дій чи бездіяльності публічної влади, в першу чергу держави, на достатню «зв'язаність» їх правом, на захист людських прав. Ще однією не менш істотною особливістю даної теми є її недостатня розробленість у національній правовій доктрині.

Враховуючи вищевикладене, дане практичне заняття радимо розглядати крізь призму адміністративного процесу. Квінтесенцію останнього складає «встановлений законом порядок розгляду і вирішення індивідуально-конкретних (адміністративних) справ... [що виникають у сфері належного врядування. – Р.Г. і П.П.], спеціально уповноваженими на те органами (посадовими особами) та, у відповідних випадках, загальними (звичайними) судами»². В свою чергу, адміністративний процес включає у себе цілу систему взаємозв'язаних адміністративних проваджень, які мають юрисдикційну та неюрисдикційну природу.

Природі принципу верховенства права найповніше відповідатиме аналіз на початку практичного заняття правових презумпцій адміністративного процесу. Світоглядно та методологічно це зумовлено імперативом статті 3 Конституції України. З огляду на правову процедуру як елемент принципу верховенства права дотримання **презумпції невинуватості** належить до ключових принципів, що мають засадниче значення для особи в демократичному суспільстві. Для пояснення суті принципу невинуватості застосуйте статтю 62 Конституції України. Формально у ній йдеться про презумпцію невинуватості у кримінальному праві. Проте принцип верховенства права, з одного боку, дозволяє, а з іншого – змушує до застосування цієї презумпції і в інших галузях права, в першу чергу під час адміністративно-юрисдикційних проваджень. Вину особи має доводити за допо-

¹ Юридична енциклопедія: В 6 т. За ред. Ю.С.Шемшученка. Київ: «Українська енциклопедія». 1998. Т. 5. П-С. 2003. С. 185-186.

² Адміністративне право України. Академічний курс: Підручник. У двох томах. Том 1. Загальна частина / За ред. В.Б.Авер'янова. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2004. С. 477-478.

могою легітимних правових процедур держава. Найголовнішим підсумком цієї частини практичного заняття має бути глибоке опанування кожним студентом принципу-презупції про те, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні правопорушення, але за бажання особа також має право це робити із дотриманням чинних правових процедур.

Важливо також звернути увагу, що суттєвою ознакою презупції невинуватості, згідно національної адміністративно-правової доктрини, «є віднесення права визнання особи винною у вчиненні адміністративного правопорушення до компетенції тільки уповноважених законом суб'єктів»¹. Окрім судів, це можуть бути різні органи належного урядування або їх посадові особи.

Зверніть не меншу увагу на ще одну засадничу презупцію адміністративного процесу – **презупцію правомірності правової позиції громадянина**. Дана презупція характерна для розгляду (провадження) скарг громадян на рішення, дії або бездіяльність органів публічної влади та посадових осіб. Розкрийте послідовно ознаки цієї презупції. Зокрема, зверніть увагу, що відповідно до доктрини і принципу верховенства права, правова позиція особи, яка звернулася зі скаргою, є правомірною до тих пір, поки інше не буде встановлено у межах правової процедури належним суб'єктом права. По-друге, обов'язок доведення або спростування фактів чи обставин, що зумовили подання особою скарги, лежить на органі (чи посадовій особі) публічної влади, причому вона може це здійснити виключно у межах правової процедури. По-третє, будь-які сумніви, що виникають під час розгляду скарги особи на рішення, дії або бездіяльність органу публічної влади (чи публічної посадової особи), повинні тлумачитись на користь особи, що звернулася зі скаргою.

Більше того, зверніть увагу, що принцип верховенства права у межах гарантування правових процедур вимагає також, аби при здійсненні усіх адміністративних проваджень неюрисдикційної природи його сторони виходили з презупції правомірності правової позиції особи-заявника. Це важливо для того, щоб

¹ Адміністративне право України. Академічний курс: Підручник. У двох томах. Том 1. Загальна частина / За ред В.Б.Авер'янова. Київ: Вид-во «Юридична думка». 2004. С. 483-484.

органи врядування або їх посадові особи апріорі виходили з припущення про правомірність домагань особи (до прикладу, під час розгляду заяв індивідів), а також з метою мінімізації зусиль індивідів при одержанні необхідної їм інформації від інститутів урядування чи їх посадових осіб.

Розгляд світоглядного та методологічного ядра правових процедур як елементу принципу верховенства права доцільно завершити осмисленням принципів адміністративної процедури. Національна адміністративно-правова доктрина відносить до них: 1) верховенство права; 2) законність; 3) добросовісність; 4) рівність учасників адміністративного провадження перед законом; 5) безсторонність (неупередженість) адміністративного органу; 6) використання повноважень з належною метою; 7) обґрунтованість; 8) розсудливість; 9) пропорційність; 10) відкритість та гласність; 11) ефективність; 12) своєчасність і розумний строк; 13) презумпцію правомірності дій і вимог особи; 14) гарантування правового захисту особі; 15) гарантування права особи на участь у адміністративному провадженні.

У завершальній частині заняття рекомендуємо розглянути принципи процедур оскарження рішень судів у справах про банкрутство. З цією метою можна використати статті Романа Міліціанова¹ та Сергія Жукова², а також відповідну національну судову практику, зокрема: пункт 18 Постанови Верховного Суду у справі №903/975/14 від 31.10.2018 р.; пункт 20 Постанови Верховного Суду у справі №923/1265/15 від 16.08.2018 р.; Постанову Верховного Суду у справі № 915/549/16 від 22.05.2018 р.; Постанову Верховного Суду у справі №905/2727/16 від 23.05.2018 р.; Постанову Верховного Суду у справі №904/9631/15 від 26.07.2018 р.; Постанову Верховного Суду у справі №921/879/15-г/11 від

¹ Міліціанов Роман. Правова визначеність під час оскарження судових рішень у процедурі банкрутства. Збірка наукових статей / За заг. ред. судді Верховного Суду С.В.Жукова. Київ: Алерта. 2019. С. 79088.

² Жуков Сергій. Закінчення ліквідаційної процедури банкрутства юридичної особи відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства. В зб.: Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / за ред. судді Верховного Суду С.В.Жукова. Київ: Алерта. 2019. С. 196-203.

30.01.2019 р.; Постанову Верховного Суду у справі №903/636/17 від 12.07.2019 р. та інші.

В якості висновку за наслідками розгляду практичного заняття потрібно наголосити, що правові процедури є атрибутивною формою реалізації принципу верховенства права. Процедурні правові норми є основою однотипного тлумачення права як феномену усіма його суб'єктами і такого ж застосування права на практиці. А тому не втратила свого значення одна із максим давньоримського права: право – це легітимні процедури.

Література до практичного заняття

1. Авер'янов В.Б. Значення адміністративних процедур у реформуванні адміністративного права / В.Б. Авер'янов // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 8-14.
2. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упорядник В.П.Тимошук. Київ: Факт, 2003.496 с.
3. Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині : збірник матеріалів. Київ : Німецький фонд міжнародного правового співробітництва, 2006. 180 с.
4. Алімов Р.С. Процедури в адміністративному праві України: теорія і практика : дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ. 2002. 164 с.
5. Біла В.Р. Адміністративна процедура як нормативна модель процесуальних правовідносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 30. Том 2. С. 12-15.
6. Васьковський Олег, Сухачький Андрій. Здійснення господарським судом подальшого розгляду справ про банкрутство відповідно до прикінцевих та перехідних положень Кодексу України з процедур банкрутства. В зб.: Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / за ред. судді Верховного Суду С.В.Жукова. Київ: Алерта. 2019. С. 204-214.
7. Галіцина Н.В. Адміністративна процедура як інститут адміністративного процесу. Форум права. 2010. № 4. С. 163–177. URL: : <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2010- 4/10gnviap.pdf> .
8. Джафарова М. В. Адміністративні процедури прийняття та здійснення управлінських рішень органів внутрішніх справ у відносинах з населенням : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 20 с.

9. Жуков Сергій. Закінчення ліквідаційної процедури банкрутства юридичної особи відповідно до Кодексу України з процедур банкрутства. В зб.: Застосування норм Кодексу України з процедур банкрутства. Збірка наукових статей / за ред. судді Верховного Суду С.В.Жукова. Київ: Алерта. 2019. 216 с.
10. Кодекс України процедур банкрутства, прийнятий Законом України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
11. Кучерявенко М.П. Податкові процедури: правова природа і класифікація: монографія. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2009. 460 с.
12. Лагода О.С. Адміністративна процедура: теорія і практика застосування : автореф. дис... ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Національний університет ДПС України. Ірпінь, 2007. 21 с.
13. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник. Київ: Ваіте. 2014. 376 с.
14. Миколенко О.І. Теорія адміністративного процедурного права. Харків: Бурун Книга, 2010. 336 с.
15. Мінаєва Ольга Михайлівна. Процедурне регулювання податкових відносин (методологічний аспект). Автореф. дис.... докт. юрид. наук. 12.0.07. Запоріжжя. 2017. 32 с.
16. Науково-практичний коментар Кодексу з питань банкрутства станом на 20 червня 2019 року/ за заг. ред. І.Чижмарк. Київ: Видавничий дім «Професіонал». 2019. 312 с.
17. Николина К.В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій : автореф. дис.. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» Київ : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2011. 21 с.
18. Радзвілюк В.В. Поняття та характерні ознаки ліквідації як судової процедури банкрутства. Банкрутство та санація. 2005. №2. С. 88-90.
19. Резолюція (77)31 Комітету Міністрів Ради Європи «Про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади», від 28 вересня 1977 р. URL: <https://fra.europa.eu/en/law-reference/council-europe-resolution-77-31-protection-individual-relation-acts-administrative>
20. Собота Катаріна. Принцип правної держави: конституційно-правні та адміністративно-правні аспекти. Пер. з нім.. Київ. Ваіте. 2013. 608 с.
21. Тимошук В.П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії. Київ: Конус-Ю. 2010. 296 с.

22. Школик А.М. Адміністративна процедура та її співвідношення з суміжними поняттями. Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». 2014. № 59. С. 185-193
23. Щерба А.В. Адміністративні процедури в органах місцевого самоврядування в Україні: дис....канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 198 с.

Практичне заняття 15

Юридична відповідальність як елемент принципу верховенства права: правова доктрина та судова практика. 2 години

Мета заняття полягає в усвідомленні та осмисленні студентами правового поняття та природи відповідальності як елементу принципу верховенства права, багатогранності та конкретності юридичної відповідальності, необхідності її невідворотності та співмірності із вчиненим правопорушенням, індивідуального характеру.

Особливістю даного практичного заняття є індивідуальна робота кожного студента над аналізом рішень та аргументів Верховного Суду, покладених в їх основу, та робота на практичному занятті у малих групах.

Засоби та інструменти досягнення мети: вивчення правових концепцій та доктрин юридичної відповідальності як елементу принципу верховенства права та відповідної практики Верховного Суду, зокрема, його наступних Постанов та сформульованих у них його правових позицій:

1. Правові концепції та доктрини юридичної відповідальності як елементу принципу верховенства права.

2. Мета притягнення правопорушника до юридичної відповідальності.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 2 грудня 2020 р., справа № 804/6911/17.

3. Презумпція невинуватості не може бути поширена на дисциплінарні й інші провадження.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 березня 2020 р., справа № 9901/741/18.

4. Дисциплінарне і кримінальне провадження є автономними.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 березня 2020 р., справа № 9901/740/18.

5. Одночасне застосування за одне й те саме порушення пені і штрафу порушує конституційну заборону повторного

притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 червня 2020 року, справа № 264/5957/17.

6. Відмінності у складі правопорушення є підставою для притягнення особи одночасно до різних видів юридичної відповідальності.

Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 16 листопада 2020 р., справа № 159/3357/18.

7. Застосування адміністративно-господарських санкцій має відповідати меті цього виду відповідальності.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 29 липня 2020 р., справа № 826/4778/16.

8. Закриття справи про адміністративну відповідальність само по собі не впливає на притягнення особи до дисциплінарної відповідальності.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 вересня 2020 р., справа № 9901/282/19.

9. Інформація про кримінальне провадження, викладена на веб-порталі Генеральної прокуратури, може не порушувати презумпцію невинуватості.

Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 6 травня 2020 р., справа № 757/25649/17-ц.

10. ФОП не може бути одночасно притягнутою до відповідальності за ст. 265 КЗпП та ст. 41 КУАП в частині допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору у зв'язку з порушенням принципу «non bis in idem» як складового елемента принципу верховенства права.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 22 грудня 2020 р., справа № 260/1743/19.

11. Умови, за яких суд може здійснити перекваліфікацію злочину публічного обвинувачення на злочин приватного обвинувачення.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 р., справа № 288/1158/16-к.

12. Умови визнання бездіяльності суб'єкта владних повноважень протиправною.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 травня 2020 р., справа № 912/2385/18.

13. Вина платника податків є необхідною складовою податкового правопорушення.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 7 грудня 2020 р., справа № 140/1492/19.

14. Платник податків не повинен зазнавати негативних наслідків за можливу неправомірну діяльність його контрагента за умови необізнаності щодо такої поведінки контрагента та злагожденості дій між ними.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 18 грудня 2020 р., справа № 808/7333/14.

15. Моральна шкода за порушення договору може бути компенсована і в тому разі, якщо це прямо не передбачено законом або договором.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 вересня 2020 р., справа № 216/3521/16-ц.

15. Особливості відшкодування моральної шкоди, завданої органом державної влади або органом місцевого самоврядування.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 10 квітня 2019 р., справа № 464/3789/17.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 24 березня 2020 р., справа № 818/607/17.

17. Подання суддею заяви про звільнення з посади за власним бажанням не звільняє від обов'язку здійснювати повноваження до ухвалення рішення про таке звільнення, а тому тривала відсутність судді на роботі без поважних причин є грубим нехтуванням своїми обов'язками, що несумісне зі статусом судді.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 липня 2018 р., справа № 800/153/17 (П/9901/313/18).

18. Люстраційні заходи не є юридичною відповідальністю, проте не можуть застосовуватися до державних службовців без аналізу індивідуальної поведінки таких осіб.

Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 14 грудня 2020 р., справа № 826/17787/14.

19. Заходи з очищення влади (люстрація) є проявом концепції демократії, здатної захистити себе. Парламент несе відповідальність перед народом щодо створення ефективного державного апарату, який може захистити демократію, верховенство права та гарантувати права людини. Проте концепція демократії, здатної захистити себе, у світлі питань моралі права не дає державі повноважень ігнорувати права людини. Звільнення судді з посади за порушення правил суддівської етики та Бангалорських принципів поведінки суддів (через невиконання вимог Закону України «Про очищення влади» щодо подання заяви про те, що до нього застосовуються заборони, визначені цим Законом) є передбаченим законом обмеженням, яке переслідує легітимну мету та є пропорційним цій меті.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31 січня 2019 р., справа № 800/186/17.

20. Звільнення з посади за те, що особа подала заяву відповідно до Закону України «Про очищення влади» із кількадецима запізненням, не є пропорційним.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 9 вересня 2020 р., справа № 809/1649/15.

Кожному студенту необхідно:

1) викласти квінтесенцію з посиланням на відповідні джерела доктрини юридичної відповідальності як елементу принципу верховенства права;

2) розкрити світоглядне та методологічне значення права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права;

3) проаналізувати у письмовій формі кожен із визначених викладачем для нього справ Верховного Суду за наступною схемою:

а) сформулювати стисло (не більше декількох коротких речень) фабулу справи;

б) виокремити усі аргументи, якими послуговувався Верховний Суд при ухваленні власного рішення у даній справі;

в) обґрунтовано оцінити кожен із цих аргументів і їх сукупність за критерієм належності та достатності обґрунтування рішення Верховного Суду у справі;

г) навести, за їх наявності, додаткові вагомі аргументи, що стосуються предмету спору, які Верховний Суд не використав в силу різних причин при розгляді справи;

д) проаналізувати, наскільки повно та доречно Верховний Суд застосував відповідну судову практику Європейського Суду з прав людини.

Методичні рекомендації до практичного заняття 15

Тема юридичної відповідальності як елементу принципу верховенства права належить до числа особливо широких та багатогранних за змістом, тому важливе значення має правильний вибір для вивчення її ключових положень, ґрунтовне опрацювання яких дозволить охопити глибоким розумінням усю проблему юридичної відповідальності як складової принципу верховенства права. Зверніть увагу, що ці «ключові положення» теми, в свою чергу, знаходяться в ієрархічних відносинах, пов'язані одні з іншими, перебувають у складних функціональних і навіть світоглядних та методологічних залежностях між собою. Водночас безперечним їх осердям є принцип *non bis in idem* – право не бути притягнутим до відповідальності чи покарання двічі за одне і те ж діяння.

Зверніть увагу, що це право особи закріплено у статті 4 протоколу №7 до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Враховуючи його важливість та недостатню поширеність у правничому середовищі, наведемо це положення повністю:

«1. Нікого не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано в порядку кримінального провадження під юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави.

2. Положення попереднього пункту не перешкоджають відновленню провадження у справі згідно із законом та кримінальною процедурою відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи в разі виявлення суттєвих недоліків у

попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи.

3. Жодних відступів від положень цієї статті не допускається на підставі статті 15 Конвенції»¹.

Зверніть також увагу, що принцип *non bis in idem* закріплений і у низці інших міжнародно-правових актів, передусім у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права². Цей принцип закріплений у статті 61 Конституції України. Зробіть із цих фактів принциповий висновок, якого значення надають цивілізовані спільноти максими *non bis in idem*.

Як і при розгляді попередніх тем практичних занять, принципове значення для осмислення аксіоми юридичної відповідальності *non bis in idem* як елементу принципу верховенства права має прецедентна практика ЄСПЛ. Аналіз останньої переконує, що, по-перше, цей Суд поширює дію вищезазначеного принципу тільки на кримінально-правову сферу, однак її межі тлумачить суттєво ширше у порівнянні із їх тлумаченням у національних юрисдикціях держав-членів ЄС. Окрім того, Суд відносить до кримінально-правових окремі адміністративні правопорушення.

По-друге, слід взяти до уваги також алгоритм з'ясування ЄСПЛ дотримання чи порушення національними юрисдикціями принципу *non bis in idem* : насамперед Суд з'ясовує, чи перше провадження у відповідній справі мало кримінальний характер; вслід за цим з'ясовується, чи правопорушення, за які переслідується заявник, були одними і тими ж; нарешті ЄСПЛ з'ясовує, чи мало місце дублювання проваджень. З цією метою радимо ґрунтовно проаналізувати хоча б наступні рішення ЄСПЛ: у справі «Маліж проти Франції» 1998 р.; у справі «Гектан проти Франції» 2002 р.; у справі «Манассон проти Швеції» 2003 р.; у справі «Розенквіст проти Швеції» 2004 р.; у справі «Хаарвіг проти Норвегії» 2007 р.. Ще раніше – у 1976 р. – ЄСПЛ була

¹ Протокол №7 до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 22.11.1984 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

розглянута справа «Енгель та інші проти Нідерландів», у процесі з'ясування якої Судом були вироблені так звані «критерії Енгеля», які належить враховувати при з'ясуванні того, чи було висунуте у певній справі «кримінальне обвинувачення». Цими критеріями є: кваліфікація правопорушення за національним законодавством; характер правопорушення; міра тяжкості покарання, що може бути застосоване до особи, визнаної винною у правопорушенні. Другий та третій критерії визнані Судом як альтернативні та такі, що не повинні обов'язково братися до уваги в сукупності¹.

При вивченні прецедентної практики ЄСПЛ із застосування принципу *non bis in idem* радимо використати відповідну наукову публікацію О. Дроздова².

Після всебічного з'ясування прецедентної практики ЄСПЛ щодо застосування принципу *non bis in idem* потрібно так само повно розглянути застосування цим же судом ще одного принципу – принципу пропорційності між мірою правопорушення та мірою юридичної відповідальності. Цей принцип належить до найважливіших загальноправових принципів і чи не найчастіше застосовується ЄСПЛ. У процесі використання цього принципу Суд виробив *тест на пропорційність*. Квінтесенція цього тесту ґрунтовно розкрита С. Погребняком³.

Наприкінці практичного заняття у якості одного з ключових методологічних висновків може бути наведене наступне резюме відомого фахівця із проблематики заняття С. Цакіракіса: «Ваги, які використовуються судом [для знаходження рівноваги між мірою правопорушення та мірою відповідальності за нього. – Р.Г. та П.П.], здається, означають, що чим більше обмежується право або чим більш суттєвий аспект права, порушений обме-

¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Енгель [Engel] та інші проти Нідерландів» від 8 червня 1976 р. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/CASE%20OF%20ENGEL%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20NETHERLANDS%20-%20\[Russian%20Translation\].pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/CASE%20OF%20ENGEL%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20NETHERLANDS%20-%20[Russian%20Translation].pdf)

² Дроздов О. NON BIS IN IDEM – європейський орієнтир для забезпечення сталості та єдності судової практики Верховним Судом (за матеріалами практики Європейського Суду з прав людини). Право України. 2017. № 6. С. 110-132.

³ Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. Право України. 2017. №7. С. 39-46.

женням, тим більш суттєвими і переконливими повинні бути легітимні цілі, для досягнення яких це обмеження накладається»¹.

Література до практичного заняття

1. Бабанли Р. Забезпечення єдності практики призначення покарання в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2016. №6. С.127-133.
2. Вайпан Г. Принцип пропорциональности и аргументация в сфере ограничения прав человека: от Р.Алекса к Р.Дворкину и обратно. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2015. № 3. С. 37-54.
3. Дроздов О. NON BIS IN IDEM – європейський орієнтир для забезпечення сталості та єдності судової практики Верховним Судом (за матеріалами практики Європейського Суду з прав людини). *Право України*. 2017 . № 6. С. 110-132.
4. Канзафарова І. Теорія цивільно-правової відповідальності: монографія. Одеса: Астрапринт. 2006. 264с.
5. Коэн-Элия М. Американский метод взвешивания интересов и немецкий тест на пропорциональность: исторические корни. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2011. № 3. С. 59-81.
6. Коструба А. Умови цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань у сфері підприємницької діяльності під час проведення антитерористичної операції в Україні. *Право України*. 2016. №7. С. 162-170.
7. Кухнюк Д. Проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності адвоката в Україні. *Право України*. 2016. № 12. С. 62-68.
8. Мацегорін О.І. Аксіологія принципів зобов'язального права / О.І. Мацегорін // *Часопис Київського університету права*. – 2011. – № 4. – С. 180-186.
9. Меллер К. Принцип соразмерности: в ответ на критику. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2014. № 4. С. 86-106.
10. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. *Право України*. 2017. №7. С. 39-46.
11. Резнікова В. Відповідальність у господарському процесі за зловживання процесуальними правами та заходи процесуального примусу. *Право України*. 2017. № 9. С. 101-121.
12. Смородинський В. Проблема впровадження люстраційних процедур очима державної влади: європейський і вітчизняний досвід. *Право України*. 2015. №5. С. 111-120.

¹ Цакиракис С. Пропорциональность: посягательство на права человека? *Сравнительное конституционное обозрение*. 2011. № 2. С. 51-52.

13. Урбина Ф. «Балансирование как аргументирование» и проблемы, связанные с разрешением споров на основании неправовых критериев: ответ Каю Миллеру. Сравнительное конституционное обозрение. 2014. № 4. С. 104-117.
14. Цакиракис С. Пропорциональность: посягательство на права человека? Сравнительное конституционное обозрение. 2011. № 2. С. 51-52.
15. Шевчук С. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначеності конституційності обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). Вісник Академії правових наук України. 2000. № 1 (20). С. 69-76.
16. Шевчук С. Люстрація та ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління. Політком. 8 апреля 2014. URL: <https://politcom.org.ua/lyustratsiya-ta-retroaktivna-spravedlivist-yevropeyski-standarti-zahistu-prav-lyudini-pri-perehodi-do-demokratichnogo-pravlinnya>
17. Шлинк Б. Пропорциональность: проблема баланса фундаментальных прав и общественных целей. Сравнительное конституционное обозрение. 2012. №2. С.56-76.
18. Шлоер Б. Принцип адекватності в європейському та українському публічному праві. Український правовий часопис. 2003. №3(8). С. 3-27.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Однією з найважливіших особливостей здобуття вищої правничої освіти на її другому (магістерському) рівні є висока питома вага самостійної роботи студента над опануванням кожної навчальної дисципліни, в тім числі і нормативного курсу «Верховенство права: методологія тлумачення та застосування». Робочою програмою цієї навчальної дисципліни на її вивчення відведено всього 150 годин для денної та заочної форм навчання, в тім числі на денній формі навчання обсяг самостійної роботи дорівнює 105 годинам (70%), а на заочній формі навчання – 140 годинам (понад 93%) від загального обсягу часу, передбаченого для оволодіння даною дисципліною. Іншими словами, поза цілеспрямованою та систематичною самостійною роботою студентів дану навчальну дисципліну неможливо опанувати на належному рівні.

Студенту принципово важливо усвідомити, що глибокому самостійному опрацюванню належить кожна тема цього нормативного курсу без жодного винятку. Найпродуктивнішою формою самостійної роботи є ведення конспекту (письмових записів) у спеціально відведеному зашиті з вузлових проблем кожної теми навчального курсу, а також нотатків із спеціальної навчальної літератури та відповідних нормативних актів, рішень та висновків національних судів всіх рівнів та Європейського суду з прав людини з найважливіших питань навчальної дисципліни.

Ще до початку систематичної самостійної роботи особі, яка вивчає нормативний курс «Верховенство права: методологія тлумачення та застосування», необхідно ретельно ознайомитися за допомогою Робочої програми навчальної дисципліни із переліком загальних та фахових компетентностей та програмних результатів навчання, без належного опанування якими дисципліна не може вважатися належно вивченою. Ці компетентності та програмні результати навчання і складають квінтесенцію мети та завдань особи, що вирішила вивчити доктрину та принцип верховенства права.

Крім того, під час вивчення даної навчальної дисципліни студент повинен одержати наступні базові знання та розуміння у

предметній сфері верховенства права: 1) антропосоціокультурної природи доктрини і принципу верховенства права; 2) місця доктрини і принципу верховенства права в системі основоположних європейських та загальнолюдських цінностей; 3) причин та етапів зародження і еволюції доктрини та принципу верховенства права; 4) значення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для утвердження доктрини і принципу верховенства права; 5) особливу роль прецедентної практики Європейського суду з прав людини в утвердженні доктрини і принципу верховенства права; 6) місію та функції Венеційської Комісії «За демократію через право» в реалізації доктрини та принципу верховенства права; 7) роль та місце доктрини і принципу верховенства права у правовій системі України.

Під час самостійної роботи студенти повинні набути таких когнітивних умінь в предметній сфері доктрини і принципу верховенства права: 1) навчитися розпізнавати у правовому бутті наявність або відсутність правовладдя; 2) опанувати вмінням виявляти тенденції і міру та форми прояву у правовій реальності доктрини і принципу верховенства права; 3) набути умінь розрізняти буттєву і позитивну укоріненість доктрини і принципу верховенства права; 4) навчитися аналізувати зі світоглядних і методологічних підходів доктрини і принципу верховенства права будь-яку конкретну правову ситуацію; 5) опанувати категорійно-понятійним апаратом доктрини і принципу верховенства права та мистецтвом його застосування до аналізу юридичної практики, обґрунтування пропозицій щодо її вдосконалення.

У процесі самостійної роботи над виконанням робочої програми навчальної дисципліни «Верховенство права: методологія тлумачення та застосування» студентам необхідно набути наступних практичних навичок: 1) визначення за окремими зовнішніми проявами та внутрішніми властивостями суспільних явищ їх правової природи; 2) розпізнавання у суспільних явищах наявності чи відсутності проявів верховенства права; 3) знаходження ефективних аргументів для обґрунтування необхідності утвердження елементів принципу верховенства права у повсякденному бутті; 4) застосування юридичних конструкцій Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод та протоколів

до неї для захисту людських прав і свобод, балансу публічного та приватного інтересів у праві; 5) використання методології, принципів та прецедентної практики ЄСПЛ щодо тлумачення доктрини і принципу верховенства права та її елементів; 6) застосування у професійній діяльності методології тлумачення доктрини і принципу верховенства права Венеційською комісією, її Еталонних тестів, ухвалених Комісією на 106-му пленарному засіданні у березні 2016 р.; 7) вільно орієнтуватися в ціннісному потенціалі принципу верховенства права та застосовувати його базові юридичні конструкції для захисту людських прав та основоположних свобод.

Опанування змістом вищезазначеного нормативного курсу під час самостійної роботи студенту необхідно побудувати за наступним алгоритмом: 1) з'ясування доктрини і принципу верховенства права як цінності; 2) вивчення суті та особливостей закріплення доктрини і принципу верховенства права в Загальній декларації прав людини ООН 1948 р., в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та у чинній Конституції України; 3) опанування офіційним тлумаченням доктрини і принципу верховенства права Венеційською Комісією в спеціальній доповіді «Верховенство права» на 86-му пленарному засіданні у березні 2011 р.; 4) опанування офіційним тлумаченням доктрини і принципу верховенства права в Еталонних тестах, ухвалених Венеційською Комісією на її 106-му пленарному засіданні у березні 2016 р.; 5) осмислення прецедентної практики та методології тлумачення доктрини і принципу верховенства права Європейського суду з прав людини; 6) усвідомлення світоглядного, методологічного і критеріального значення тлумачення Венеційською комісією «За демократію через право» доктрини і принципу верховенства права для правової системи України; 7) усвідомлення світоглядного, методологічного і критеріального значення прецедентної судової практики Європейського суду з прав людини для правової системи України.

Рішення та висновки Конституційного Суду України

1) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року №3-рп/2012, справа №1-11/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>

2) Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 р. №1-в/2016, справа №1-15/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16#Text>

3) Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 30 січня 2016 р. №2-в/2016, справа №1-22/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-16#Text>

4) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року №2-рп/2016, справа №1-1/2016.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>

5) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) від 8 червня 2016 року №4-рп/2016, справа №1-8/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16#Text>

6) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 р. №6-рп/2016, справа №1-13/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text>

7) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини дев'ятої статті 61, частини третьої статті 105 Закону України «Про вибори народних депутатів України», пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку партії у багатомандатному окрузі» (справа про виключення кандидатів у народні депутати України з виборчого списку політичної партії) від 21 грудня 2017 р. №3-рп/2017, справа №1-21/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text>

8) Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (в частині скасування депутатської недо-

торканності) (реєстр. № 6773) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 6 червня 2018 р. №1-в/2018, справа №2-90/2018 (4369/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-18#Text>

9) Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) (реєстр. № 9037) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 22 листопада 2018 р. №3-в/2018, справа №2-361/2018 (5008/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-18#Text>

10) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27 лютого 2018 р. №1-р/2018, справа №1-6/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>

11) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28 лютого 2018 р. №2-р/2018, справа №1-1/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text>

12) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України від 11 жовтня 2018 р. №7-р/2018, справа

№1-123/2018

(4892/17).

URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>

13) Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 р №8-р/2018, справа №1-124/2018

(4976/17).

URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text>

ПОСТАНОВИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

1. Постанова КЦС у складі ВС від 25 листопада 2020 р., справа №234/9296/17;
2. Постанова Великої Палати ВС від 4 вересня 2019 р., справа №265/6582/16-ц;
3. Постанова Великої Палати ВС від 22 вересня 2020 р., справа №910/378/19;
4. Постанова Великої Палати ВС від 19 вересня 2018 р., справа №806/3265/17;
5. Постанова КАС у складі ВС від 7 грудня 2020 року, справа №320/1248/19;
6. Постанова КАС у складі ВС від 20 жовтня 2020 року, справа №826/3694/16.
7. Постанова КАС у складі ВС від 5 листопада 2020 року, справа №800/562/16;
8. Постанова КАС у складі ВС від 16 квітня 2020 року, справа №804/4069/17;
9. Постанова Великої Палати ВС від 1 липня 2020 року, справа №826/16739/18.
10. Постанова КАС у складі ВС від 9 листопада 2020 року, справа №9901/241/20;
11. Постанова КАС у складі ВС від 3 грудня 2020 року, справа №420/194/20.
12. Постанова КАС у складі ВС від 15 серпня 2019 року, справа №0440/5781/18.
13. Постанова КАС у складі ВС від 22 січня 2020 року, справа №818/163/16.
14. Постанова КАС у складі ВС від 25 березня 2020 року, справа №387/168/17 (2-а/387/8/17);
15. Постанова КАС у складі ВС від 16 квітня 2020 року, справа №495/5105/17.
16. Постанова КАС у складі ВС від 7 грудня 2020 року, справа №210/3802/16-а.
17. Постанова Великої Палати ВС від 16 жовтня 2019 року, справа №182/7775/15-ц.
18. Постанова Великої Палати ВС від 19 червня 2019 року, справа №523/8249/14-ц.

19. Постанова Великої Палати ВС від 18 березня 2020 року, справа № 0828/392/2012 (0828/2771/2012).
20. Постанова Великої Палати ВС від 18 березня 2020 року, справа №553/2759/18.
21. Постанова Великої Палати ВС від 10 грудня 2020 року, провадження №11-93cap20.
22. Постанова КАС у складі ВС від 30 листопада 2020 року, справа №300/1741/19.
23. Постанова Великої Палати ВС від 15 вересня 2020 року, справа №205/4196/18.
24. Постанова Великої Палати ВС від 18 листопада 2020 року, справа №4819/49/19.
25. Ухвала Великої Палати ВС від 29 січня 2018 року, справа №357/3258/16-ц.
26. Постанова Великої Палати ВС від 27 листопада 2019 року, справа №242/4741/16-ц.
27. Постанова Великої Палати ВС від 13 лютого 2019 року, справа №822/524/18 (Пз/9901/23/18).
28. Постанова Великої Палати ВС від 1 липня 2020 року, справа №260/81/19.
29. Постанова Великої Палати ВС від 19 лютого 2020 року, справа №520/15025/16-а.
30. Постанова КГС у складі ВС від 9 листопада 2020 року, справа №904/2404/18.
31. Постанова Великої Палати ВС від 11 грудня 2019 року, справа №536/2475/14-к.
32. Постанова КАС у складі ВС від 20 листопада 2018 року, справа №820/1670/18.
33. Постанова Великої Палати ВС від 3 липня 2019 року, справа №288/1158/16-к.
34. Постанова Великої Палати ВС від 13 жовтня 2020 року, справа №695/2665/16-ц.
35. Постанова КАС у складі ВС від 20 жовтня 2020 року, справа №826/3694/16.
36. Постанова Великої Палати ВС від 27 травня 2020 року, справа №9901/546/19.
37. Постанова КАС у складі ВС від 3 грудня 2020 року, справа №1.380.2019.005981.

38. Рішення КАС у складі ВС від 26 жовтня 2020 року, справа №9901/72/19.
39. Ухвала Великої Палати ВС від 2 вересня 2020 року, справа №0306/7567/12.
40. Постанова Великої Палати ВС від 27 листопада 2019 року, справа №629/847/15-к.
41. Постанова Великої Палати ВС від 22 січня 2019 року, справа №910/12224/17.
42. Постанова ККС у складі ВС від 4 липня 2018 року, справа № 688/788/15-к.
43. Постанова ККС у складі ВС від 18 вересня 2020 року, справа № 760/23459/17.
44. Постанова КГС у складі ВС від 11 вересня 2020 року, справа № 910/16505/19.
45. Постанова Великої Палати ВС від 09 вересня 2020 року, справа № 1-27/10.
46. Постанова ККС у складі ВС від 12 серпня 2020 року, справа № 333/7457/16-к.
47. Постанова ККС у складі ВС від 29 вересня 2020 року, справа № 601/1143/16.
48. Постанова Великої палати ВС від 18 березня 2020 року, справа № 129/1033/13-ц.
49. Постанова ККС у складі ВС від 9 грудня 2020 року, справа № 323/669/19.
50. Постанова Великої Палати ВС від 16 жовтня 2019 року, справа № 640/6847/15-к.
51. Постанова Великої Палати ВС від 3 липня 2019 року, справа №342/180/17.
52. Постанова Великої Палати ВС від 29 вересня 2020 року, справа №688/2908/16-ц.
53. Постанова КАС у складі ВС від 2 грудня 2020 року, справа №357/14346/17.
54. Постанова Великої Палати ВС від 21 серпня 2019 року, справа №569/4373/16-ц.
55. Постанова Великої Палати ВС від 26 червня 2019 року, справа №761/9584/15-ц.
56. Постанова Великої Палати ВС від 18 березня 2020 року, справа №711/4010/13-ц.

57. Постанова Великої Палати ВС від 18 березня 2020 року, справа №902/417/18.
58. Постанова Великої Палати ВС від 24 листопада 2020 року, справа №908/137/18.
59. Постанова КЦС у складі ВС від 7 жовтня 2020 року, справа №450/2286/16-ц.
60. Постанова КЦС у складі ВС від 10 квітня 2019 року, справа №390/34/17.
61. Постанова Великої Палати ВС від 16 червня 2020 року, справа № 145/2047/16-ц.
62. Постанова КЦС у складі ВС від 2 грудня 2020 року, справа № 759/22877/19.
63. Постанова Великої Палати ВС від 15 вересня 2020 року, справа №469/1044/17.
64. Постанова КЦС у складі ВС від 7 жовтня 2020 року, справа №755/17944/18.
65. Постанова Великої Палати ВС від 3 липня 2019 року, справа №369/11268/16-ц.
66. Постанова КЦС у складі ВС від 28 лютого 2019 року, справа №646/3972/16-ц.
67. Постанова КЦС у складі ВС від 6 березня 2019 року, справа №317/3272/16-ц.
68. Постанова КЦС у складі ВС від 18 квітня 2018 року, справа №753/1000/14-ц.
69. Постанова Великої Палати ВС від 22 жовтня 2019 року, справа №911/2129/17.
70. Постанова Великої Палати ВС від 26 листопада 2019 року, справа №910/2026/16.
71. Постанова Великої Палати ВС від 23 жовтня 2019 року, справа №922/3537/17.
72. Постанова Великої Палати ВС від 29 вересня 2020 року, справа №688/2908/16-ц.
73. Постанова КЦС у складі ВС від 3 червня 2020 року, справа №318/89/18.
74. Постанова КЦС у складі ВС від 25 листопада 2020 року, справа №757/61850/18-ц.
75. Постанова КГС у складі ВС від 21 серпня 2020 року, справа №904/2357/20.

76. Постанова КАС у складі ВС від 30 березня 2020 року, справа №826/10808/18.
77. Постанова Великої Палати ВС від 16 січня 2019 року, справа №279/3458/17-ц.
78. Постанова Великої Палати ВС від 7 листопада 2019 року, справа №9901/324/19.
79. Постанова КАС у складі ВС від 1 грудня 2020 року, справа №808/5315/14.
80. Постанова КАС у складі ВС від 23 листопада 2020 року, справа № 320/695/19.
81. Постанова КАС у складі ВС від 10 грудня 2020 року, справа № 826/5970/17.
82. Постанова Великої Палати ВС від 08 жовтня 2020 року, справа № 11-101сап20.
83. Постанова КАС у складі ВС від 18 грудня 2020 року, справа № 160/5853/19.
84. Постанова КАС у складі ВС від 26 листопада 2020 року, справа № 826/16982/18.
85. Постанова КАС у складі ВС від 7 листопада 2020 року, справа № 240/8190/19.
86. Постанова КЦС у складі ВС від 14 грудня 2020 року, справа № 521/2816/15-ц.
87. Постанова КЦС у складі ВС від 12 листопада 2020 року, справа № 405/812/19.
88. Постанова КАС у складі ВС від 2 грудня 2020 року, справа № 404/7716/16-а (2-а/404/134/17).
89. Постанова Великої Палати ВС від 10 березня 2020 року, справа № 9901/740/18.
90. Постанова КАС у складі ВС від 24 листопада 2020 року, справа № 280/5695/19.
91. Постанова КАС у складі ВС від 9 грудня 2020 року, справа № 675/1175/17.
92. Постанова КЦС у складі ВС від 21 вересня 2020 року, справа № 658/1141/18.
93. Постанова Великої Палати ВС від 1 липня 2020 року, справа № 9901/317/19.
94. Постанова КЦС у складі ВС від 15 квітня 2020 року, справа № 761/24136/15-ц.

95. Постанова Великої Палати ВС від 7 липня 2020 року, справа № 438/610/14-ц.
96. Постанова Великої Палати ВС від 15 січня 2020 року, справа № 587/2326/16-ц.
97. Постанова Великої Палати ВС від 23 травня 2018 року, справа № 243/6674/17-к.
98. Постанова КАС у складі ВС від 15 листопада 2019 року, справа № 825/523/16.
99. Постанова Великої Палати ВС від 15 березня 2018 року, справа № 800/414/17 (П/9901/77/18).
100. Постанова Великої Палати ВС від 13 листопада 2019 року, справа № 826/3115/17.
101. Постанова КАС у складі ВС від 26 листопада 2020 року, справа № 821/284/17.
102. Постанова Великої Палати ВС від 18 червня 2019 року, справа № 9901/916/18.
103. Постанова Великої Палати ВС від 13 січня 2021 року, справа № 9901/84/19.
104. Постанова Великої палати ВС від 15 вересня 2020 року, справа № 753/22860/17.
105. Постанова Великої палати ВС від 28 квітня 2020 року, справа № 607/15692/19.
106. Постанова КАС у складі ВС від 4 листопада 2020 року, справа № 826/3525/17.
107. Ухвала КАС у складі ВС від 1 жовтня 2020 року, справа № 640/21985/18.
108. Постанова КАС у складі ВС від 29 жовтня 2020 року, справа № 9901/929/18.
109. Постанова Великої Палати ВС від 4 червня 2019 року, справа № 916/3156/17.
110. Постанова Великої Палати ВС від 22 жовтня 2019 року, справа № 923/876/16.
111. Постанова Великої Палати ВС від 2 квітня 2019 року, справа № 800/427/17 (П/9901/369/16).
112. Постанова Великої Палати ВС від 4 грудня 2019 року, справа № 917/1739/17.
113. Постанова Великої Палати ВС від 3 грудня 2019 року, справа № 372/4583/14-ц.

114. Постанова КІС у складі ВС від 25 листопада 2020 року, справа № 760/16924/18.
115. Постанова Великої Палати ВС від 21 листопада 2018 року, справа № 757/43355/16-ц.
116. Постанова Великої Палати ВС від 18 грудня 2019 року, справа № 688/2479/16-ц.
117. Постанова Великої Палати ВС від 8 жовтня 2020 року, справа № 9901/393/19.
118. Постанова Великої Палати ВС від 15 вересня 2020 року, справа № 469/1044/17.
119. Постанова Великої Палати ВС від 26 червня 2019 року, справа № 587/430/16-ц.
120. Постанова Великої Палати ВС від 26 травня 2020 року, справа № 912/2385/18.
121. Постанова Великої Палати ВС від 15 вересня 2020 року, справа № 469/1044/17.
122. Постанова Великої Палати ВС від 14 листопада 2018 року, справа № 9901/590/18 (П/9901/590/18).
123. Постанова КАС у складі ВС від 31 жовтня 2019 року, справа № 826/15668/18.
124. Постанова Великої Палати ВС від 8 квітня 2020 року, справа № 200/12936/16-а.
125. Постанова КАС у складі ВС від 20 лютого 2019 року, справа № 522/3665/17.
126. Постанова КАС у складі ВС від 2 грудня 2020 року, справа № 120/1235/19-а.
127. Постанова КАС у складі ВС від 10 грудня 2020 року, справа №826/17713/18;
128. Постанова Великої Палати ВС від 1 квітня 2020 року, справа №804/2823/16;
129. Постанова Великої Палати ВС від 29 січня 2020 року, справа №9901/378/19.
130. Постанова Великої Палати ВС від 10 грудня 2020 року, провадження №11-93cap20.
131. Постанова Великої Палати ВС від 12 листопада 2019 року, справа №9901/337/19.
132. Постанова Великої Палати ВС від 3 грудня 2019 року, справа №910/6471/18.

133. Постанова КАС у складі ВС від 20 грудня 2018 року, справа №826/12123/16.
134. Постанова Великої Палати ВС від 29 серпня 2018 року, справа №492/446/15-а.
135. Постанова Великої Палати ВС від 2 липня 2019 року, справа №916/3006/17.
136. Постанова Великої Палати ВС від 19 вересня 2018 року, справа №806/3265/17 (Пз/9901/2/18).
137. Постанова КАС у складі ВС від 2 грудня 2020 року, справа № 804/6911/17.
138. Постанова Великої Палати ВС від 10 березня 2020 року, справа № 9901/741/18.
139. Постанова Великої Палати ВС від 10 березня 2020 року, справа № 9901/740/18.
140. Постанова Великої Палати ВС від 30 червня 2020 року, справа № 264/5957/17.
141. Постанова ККС у складі ВС від 16 листопада 2020 року, справа № 159/3357/18.
142. Постанова КАС у складі ВС від 29 липня 2020 року, справа № 826/4778/16.
143. Постанова Великої Палати ВС від 2 вересня 2020 року, справа № 9901/282/19.
144. Постанова КЦС у складі ВС від 6 травня 2020 року, справа № 757/25649/17-ц.
145. Постанова КАС у складі ВС від 22 грудня 2020 року, справа № 260/1743/19.
146. Постанова Великої Палати ВС від 3 липня 2019 року, справа № 288/1158/16-к.
147. Постанова Великої Палати ВС від 26 травня 2020 року, справа № 912/2385/18.
148. Постанова КАС у складі ВС від 7 грудня 2020 року, справа № 140/1492/19.
149. Постанова КАС у складі ВС від 18 грудня 2020 року, справа № 808/7333/14.
150. Постанова Великої Палати ВС від 1 вересня 2020 року, справа № 216/3521/16-ц.
151. Постанова КАС у складі ВС від 10 квітня 2019 року, справа № 464/3789/17.

152. Постанова КАС у складі ВС від 24 березня 2020 року, справа № 818/607/17.
153. Постанова Великої Палати ВС від 5 липня 2018 року, справа № 800/153/17 (П/9901/313/18).
154. Постанова КАС у складі ВС від 14 грудня 2020 року, справа № 826/17787/14.
155. Постанова Великої Палати ВС від 31 січня 2019 року, справа № 800/186/17.
156. Постанова Великої Палати ВС від 9 вересня 2020 року, справа № 809/1649/15.
157. Постанова КАС у складі ВС від 1 грудня 2020 року, справа №580/1550/20.
158. Постанова КАС у складі ВС від 7 грудня 2020 року, справа № 140/1492/19.
159. Постанова КАС у складі ВС від 1 грудня 2020 року, справа №580/1550/20.
160. Постанова КАС у складі ВС від 21 січня 2020 року, справа №820/5483/17.
161. Постанова КАС у складі ВС від 27 листопада 2020 року, справа №420/4342/19.
162. Постанова КАС у складі ВС від 7 серпня 2019 року, справа №826/2212/17;
163. Постанова КАС у складі ВС від 5 листопада 2020 року, справа №800/562/16.
164. Постанова КАС у складі ВС від 18 листопада 2020 року, справа №826/670/15.
165. Постанова КАС у складі ВС від 15 жовтня 2020 року, справа №808/1860/14.
166. Постанова КАС у складі ВС від 26 листопада 2020 року, справа №200/13482/19-а.
167. Постанова Великої Палати ВС від 4 лютого 2020 року, справа №П/9901/871/18;
168. Постанова Великої Палати ВС від 27 листопада 2018 року, справа №800/221/17 (П/9901/202/18);
169. Постанова Великої Палати ВС від 11 червня 2019 року, справа №9901/738/18.
170. Постанова КАС у складі ВС від 24 листопада 2020 року, справа №9901/601.

171. Постанова Великої Палати ВС від 2 липня 2019 року, справа №910/23000/17.
172. Постанова КАС у складі ВС від 7 грудня 2020 року, справа №1340/3879/18.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Розкрийте етимологію та семантику слів **право** і **закон** в англійській мові. Наведіть тлумачення понять **право** і **закон** у системі загального права.

2. Розкрийте етимологію та семантику слів **право** і **закон** в українській мові. Наведіть тлумачення понять **право** і **закон** у правовій системі України.

3. Як співвідносяться між собою поняття «верховенство права» та «верховенство закону» в основних західних пізнавальних традиціях?

4. Обґрунтуйте, що верховенство права існує об'єктивно.

5. Розкрийте трансцендентальний та інтерсуб'єктивний характер верховенства права.

6. Розкрийте співвідношення верховенства права та прав людини.

7. Чи істинне судження, що загальнолюдські цінності виступають антропосоціокультурними кодами правових та юридичних конструкцій. Обґрунтуйте відповідь.

8. Обґрунтуйте, що верховенство права є ключовою загальнолюдською цінністю.

9. Поняття, природа та властивості верховенства права.

10. Світоглядні джерела доктрини та принципу верховенства права.

11. Українська світоглядна традиція як джерело доктрини та принципу верховенства права в Україні.

12. Розкрийте, чому ієрархічна вищість закону відносно підзаконних актів не є підставою для визнання «верховенства закону» конституційним принципом?

13. Згодні Ви чи ні із твердженням: «Підвалиною принципу верховенства закону в Україні є вимога верховенства Конституції держави як Основного закону» (Див.: Рабінович П.М. Верховенство закону) (Юридична енциклопедія: В 6-ти т. (Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. Енциклопедія 1998. – Т.1: А.-Г. – С. 341). Обґрунтуйте відповідь.

14. Доведіть, сумісна чи ні ідея «верховенства закону» з природою Конституції України?

15. Згідні Ви чи ні, що **конституційний принцип законності** є запереченням **конституційного підґрунтя** для ідеї «верховенства закону»? Обґрунтуйте відповідь.

16. Чи закладено в Конституції України **верховенство права** як заперечення свавільної влади? Аргументуйте відповідь.

17. Розкрийте, як саме тлумачить **основні елементи права людини на особисту свободу** Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

18. Проаналізуйте тлумачення **верховенства права** у рішенні Європейського суду з прав людини «Мельниченко проти України» від 4.11.2003 р..

19. Проаналізуйте тлумачення **верховенства права** Конституційним Судом України у справі **щодо недоторканості та ім'яченту Президента України №19-рп/ 2003** від 10 грудня 2003 р.

20. Обґрунтуйте твердження, що **Конституція України є не джерелом, а наслідком існування прав людини**.

21. Обґрунтуйте, що саме і чому саме є основоположним критерієм перевірки усіх **актів** держави на відповідність принципам, що становлять зміст, мету і завдання її діяльності?

22. Обґрунтуйте, якою є **правова природа** Конституції України.

23. Обґрунтуйте, чому саме ЄСПЛ розглядає **якість закону як вимогу верховенства права?**

24. Розкрийте, на підставі яких саме аргументів ЄСПЛ тлумачить **свабільність** як пряму **антитезу верховенства права**.

25. Розкрийте, яка саме місія належить згідно доктрині ЄСПЛ, **адміністративній юстиції** в утвердженні **верховенства права**.

26. Доведіть, базуючись на рішеннях ЄСПЛ, що **верховенство права** є одним із основоположних **принципів демократичного суспільства**.

27. Порівняйте доктрини «Rule of Law» і «Rechtsstaat».

28. Обґрунтуйте, як саме слід тлумачити з позицій концепції **верховенства права** твердження англійського правника при королівському дворі часів прийняття Magna Carta Генрі Блекстона «...**право творить короля**» та «**король є і повинен бути нижче від права**»?

29. Проаналізуйте формулу «справедливої юридичної процедури» (три **Ні**: ні – продажу правосуддя; ні – відмові в правосудді; ні – зволіканню з правосуддям).

30. Розкрийте, яке місце належить *верховенству права* у тріаді спільної спадщини європейських народів та їх цінностей.

31. Які основоположні аргументи є спільними для позитивістських концепцій доктрини верховенства права? Розкрийте їх квінтесенцію.

32. Які основоположні аргументи є спільними для антропологікокультурних концепцій доктрини прав людини? Розкрийте їх квінтесенцію.

33. Розкрийте квінтесенцію короткого розуміння Венеціанською комісією *верховенства права* (на основі «Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеціанської комісії на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.) на основі коментарів, що їх надали: пан Пітер Ван Дайк (член Комісії, Нідерланди), пані Грет Галлер (член Комісії, Швейцарія), пан Джефрі Джауел (член комісії, Велика Британія) та пан Коарло Туорі (член комісії, Фінляндія) // Право України. – 2011. – № 10. – С. 168-184»).

34. Розкрийте усі складові елементи розширеного розуміння Венеціанською комісією *верховенства права* (на основі «Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеціанської комісії на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.) на основі коментарів, що їх надали: пан Пітер Ван Дайк (член Комісії, Нідерланди), пані Грет Галлер (член Комісії, Швейцарія), пан Джефрі Джауел (член комісії, Велика Британія) та пан Коарло Туорі (член комісії, Фінляндія) // Право України. – 2011. – № 10. – С. 168-184»).

35. Обґрунтуйте буттєву укоріненість верховенства права.

36. Доведіть буттєвий примат блага (потреб) людини відносно її прав.

37. Розкрийте пріоритет прав людини відносно її обов'язків.

38. Аргументуйте, чому саме індивіду необхідно враховувати життєві потреби Іншого.

39. Загальна характеристика Еталонних тестів для перевірки дотримання верховенства права. Прийнятих на 106-му пленар-

ному засіданні Венеційської комісії 11-12 березня 2016 р. Схвалених на Нараді Комітету Міністрів Ради Європи 6-7 вересня 2016 р. Схвалених Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи на сесії 19-21 жовтня 2016 р.

40. Загальна характеристика блоку Еталонних тестів Венеційської комісії, вироблених для **перевірки законності** як складової верховенства права.

41. Як саме належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання ієрархічної вищості приписів актів права?

42. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання приписів актів права?

43. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання зобов'язань, взятих державою за міжнародним правом?

44. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання нормотворчих повноважень виконавчої влади?

45. За якими саме критеріями належить з'ясовувати згідно, Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання законодавчих процедур?

46. За якими саме критеріями належить з'ясовувати згідно, Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання винятків за надзвичайних станів?

47. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання обов'язку виконати приписи актів права?

48. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи акти права гарантують, що вимоги правовладдя поширюються на недержавні структури, які цілком або частково взяли на себе виконання суспільних завдань і чиї дії та рішення мають для звичайних людей наслідки, схожі на ті, що настають за діями й рішеннями органів публічної влади, а також чи є такі суб'єкти підзвітними в той самий спосіб, що й органи публічної влади?

49. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання доступності актів законодавства?

50. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання доступності судових рішень?

51. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання передбачності актів права?

52. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання сталості і послідовності приписів права?

53. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання легітимних очікувань?

54. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання унеможливлення зворотної дії законодавства?

55. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання принципів *nullum crimen sine lege* та *nullum poena sine lege*?

56. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання *rey judicata*?

57. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, дотримання запобігання зловживанню повноваженнями з боку органів публічної влади?

58. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи в Конституції закріплено принцип однакового ставлення, обов'язок держави сприяти забезпеченню рівності, так само як і право особи на свободу від дискримінації?

59. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи забезпечено повноваження принципу недискримінації?

60. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи гарантовано рівність за приписами права?

61. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи гарантовано рівність перед законом?

62. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи є наявними достатні конституційні та законодавчі гарантії судової незалежності?

63. Охарактеризуйте чотири основоположних, згідно тлумачення Венеційської комісії, складові суддівської незалежності? Проаналізуйте, чи дотримано їх в Україні центрові чотири складники суддівської незалежності: спосіб призначення, строк повноважень, наявність гарантій супроти зовнішнього тиску – включно з тиском бюджетних питань – та те, чи судівництво показується як незалежне й безсторонне?

64. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи є наявними достатні конституційні та законодавчі гарантії щодо безсторонності судочинства?

65. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи достатньою мірою забезпечено самостійність служби звинувачення?

66. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи достатньою мірою забезпечено незалежність і безсторонність адвокатури?

67. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи мають особи дієвий доступ до судів?

68. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи гарантовано презумпцію безвинності?

69. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи втілено в приписах права та чи є застосовними на практиці додаткові стандарти щодо справедливого судочинства?

70. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи є судові рішення дієвими?

71. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, чи забезпечено конституційне судочинство?

72. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, які запобіжні заходи застосовуються для протидії корупції?

73. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, якими є заходи кримінального права, що застосовуються з метою протидії корупції?

74. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, наскільки є дієвими запобіжні і каральні заходи щодо протидії корупції?

75. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, як забезпечено захист особистих (персональних) даних?

76. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, якими є гарантії протидії зловживанню цільовим спостереженням?

77. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, якими є юридичні приписи щодо оперативного спостереження, що є гарантіями протидії зловживанню ним?

78. За якими саме критеріями належить з'ясовувати, згідно Еталонних тестів Венеційської комісії, якими є гарантії протидії зловживанню відеоспостереженням, особливо в громадських місцях?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМООЦІНЮВАННЯ

1. До яких цінностей відносить Венеційська Комісія «За демократію через право» доктрину і принцип верховенства права?

- 1) цінностей – норм;
- 2) цінностей – ідеалів;
- 3) цінностей – цілей;
- 4) цінностей – засобів.

2. Чим є за їх правовою природою верховенство права і демократія у їх розумінні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) не обов'язково взаємодоповнюючими цінностями;
- 2) не взаємодоповнюючими цінностями;
- 3) взаємодоповнюючими цінностями;
- 4) не залежними одна від іншої цінностями.

3. Чи можлива демократія без верховенства права і чи можливе верховенство права без демократії у їх розумінні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) так, можливі;
- 2) ні, неможливі;
- 3) частково можливі;
- 4) це залежить від конкретно-історичного контексту відповідної країни.

4. Яким є принцип верховенства права у його розумінні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) морально нейтральним;
- 2) морально вибірковим;
- 3) морально визначеним;
- 4) морально прогресивним.

5. У чому полягає «вузьке» розуміння принципу верховенства права у його тлумаченні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) у запереченні свавілля з боку держави;

- 2) у доступності правосуддя;
- 3) у формальній законності;
- 4) у правовій визначеності.

6. Якими є властивості «вузького» розуміння принципу верховенства права у його тлумаченні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) передбачають справедливий зміст законів;
- 2) індиферентні до змісту законів;
- 3) несумісні із неякісним законодавством;
- 4) вимагають перманентного вдосконалення законодавства.

7. У чому полягає «широке» розуміння принципу верховенства права у його тлумаченні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) у наявності поділу влади на виокремлені гілки;
- 2) у доповненні формальної законності демократичним суспільним устроєм;
- 3) у поєднанні верховенства права і прав людини;
- 4) у балансуванні публічного і приватного інтересів у суспільстві.

8. Чи змінює природу принципу верховенства права відповідно до концепції Венеційської Комісії «За демократію через право» одночасне застосування «вузького» та «широкого» підходів до його реалізації?

- 1) відповідає принципу верховенства права;
- 2) порушує принцип верховенства права;
- 3) не стосується суті принципу верховенства права;
- 4) не рекомендоване Венеційською Комісією.

9. Чим є за своєю природою запровадження правових позицій Верховного Суду, згідно концепції Венеційської Комісії «За демократію через право»?

- 1) порушенням балансу гілок влади;
- 2) порушенням принципу верховенства права;
- 3) дотриманням принципу верховенства права;

4) дотриманням режиму законності.

10. У чому полягає найголовніше призначення принципу верховенства права у його розумінні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) захисті прав людини;
- 2) захисті плюралістичної демократії;
- 3) утвердженні загальнолюдських цінностей;
- 4) запереченні свавільного правління та обмеження влади тих, хто її здійснює.

11. У яких джерелах найбільш послідовно та повно розкрито зміст принципу верховенства права (його елементи)?

- 1) у Статуті Ради Європи;
- 2) у Європейській конвенції з прав людини і основоположних свобод;
- 3) у експертних висновках Венеційської Комісії «За демократію через право»;
- 4) у спеціальних доповідях Венеційської Комісії «За демократію через право».

12. У чому полягає найголовніший здобуток спеціальної доповіді Венеційської Комісії «За демократію через право» на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 р. з верховенства права?

- 1) дано офіційне визначення поняття верховенства права;
- 2) дано офіційне визначення поняття принципу верховенства права;
- 3) розмежовано зміст концепцій верховенства права та правова держава;
- 4) вироблено основоположний спільний європейський стандарт за змістом верховенства права.

13. Які обов'язкові елементи принципу верховенства права схвалені Венеційською Комісією «За демократію через право» у 2011 р.?

- 1) наявність Конституції держави; розмежування повноважень між органами влади; рівність прав і обов'язків суб'єктів

права; право на справедливий суд; заборона дискримінації; заборона зворотної дії в часі законодавства;

2) законність; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя; дотримання прав людини; заборона дискримінації і рівність перед законом;

3) дотримання прав людини; захист плюралістичної демократії; доступ до правосуддя; справедливість; юридична визначеність; поділ влади;

4) правова держава; незалежне судочинство; демократичні вибори; верховенство права; заборона дискримінації; рівність прав та обов'язків суб'єктів права.

14. Що є найважливішою особливістю принципу верховенства права у його розумінні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

1) його універсальність;

2) його конкретність;

3) невичерпність його елементів;

4) його безперечна авторитетність.

15. Що є згідно розумінню Венеційської Комісії «За демократію через право» предметом принципу верховенства права?

1) захист правопорядку у суспільстві;

2) здійснення влади та стосунки між особою і державою;

3) захист прав людини;

4) захист прав людини та плюралістичної демократії.

16. Що є доктринальною основою принципу верховенства права згідно його розуміння Венеційською Комісією «За демократію через право»?

1) інтегративне праворозуміння;

2) юридичний позитивізм;

3) соціологічне праворозуміння;

4) антропосоціокультурна концепція права.

17. Як співвідносяться концепти верховенство права (як доктрина і як принцип) та правова держава у їх розумінні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) є частинами одного цілого;
- 2) ніколи не були раніше і не є наразі структурно взаємопов'язаними;
- 3) взаємодоповнюють один одного;
- 4) примирюють протилежні типи праворозуміння – етатизм та людиноцентризм.

18. Наявний чи відсутній консенсус у Венеційській Комісії «За демократію через право» щодо загально визнаного чіткого розуміння верховенства права?

- 1) існує консенсус щодо розуміння ключового значення верховенства права та щодо елементів ним охоплених;
- 2) відсутній консенсус щодо розуміння ключового значення верховенства права та щодо елементів, ним охоплених;
- 3) неможливий консенсус щодо розуміння ключового значення верховенства права та щодо елементів, ним охоплених;
- 4) можливий консенсус щодо розуміння ключового значення верховенства права та щодо елементів, ним охоплених у віддаленій перспективі.

19. Як співвідносяться відповідно до методологічних підходів Венеційської Комісії «За демократію через право» принцип верховенства права і Конституція України:

- 1) Конституція України підпорядкована принципіві верховенства права;
- 2) юридична сила принципу верховенства права не може бути вищою, ніж сила Конституції України;
- 3) Конституція України має вищу юридичну силу у порівнянні із принципом верховенства права;
- 4) юридична сила принципу верховенства права та Конституції України однакова.

20. Якою є природа принципу верховенства права у її розумінні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) принцип верховенства права є продуктом спонтанного (недержавного) правового порядку;
- 2) принцип верховенства права передбачено Європейською конвенцією з прав людини і основоположних свобод;
- 3) принцип верховенства права є продуктом судової практики, передусім прецедентних рішень ЄСПЛ;
- 4) принцип верховенства права передбачено Загальною декларацією прав людини ООН.

21. Що із нижченаведеного переліку належить до «інгредієнтів» принципу верховенства права, визначених Венеційською Комісією «За демократію через право» на 86-му пленарному засіданні Комісії 25-26 березня 2011 р.?

- 1) доступність закону (у тому значенні, що закон має бути зрозумілим, чітким та передбачуваним);
- 2) забезпечення верховенства парламенту щодо визначення змісту законів;
- 3) визначення приписами права повноважень органів публічної влади;
- 4) юридичне закріплення прав опозиції.

22. Яке із нижченаведених положень являє собою одну із складових законності як елементу принципу верховенства права у його тлумаченні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) наявність офіційної процедури ухвалення законодавчих актів;
- 2) гарантованість дієвого юридичного захисту індивідуальних прав людини від їх порушення суб'єктами приватного права;
- 3) дотримання термінів промудрації прийнятих законодавцем законів;
- 4) вчасне оприлюднення прийнятих законодавчих актів.

23. Що є однією із складових законності як елементу принципу верховенства права у його тлумаченні Венеційською Комісією «За демократію через право»?

- 1) дослідження перешкод для виконання приписів актів права до та після їх ухвалення;
- 2) застосування аналогії закону;
- 3) застосування аналогії права;
- 4) усунення колізій у законодавстві з метою підвищення його ефективності.

24. *Що означає принцип res judicata як важливий аспект елементу правової визначеності принципу верховенства права у його тлумаченні ЄСПЛ?*

- 1) достатню аргументованість судового рішення;
- 2) прозорість судового рішення;
- 3) справедливість судового рішення;
- 4) остаточність судового рішення.

25. *Що є порушенням елементу правової визначеності принципу верховенства права у його тлумаченні ЄСПЛ?*

- 1) застосування не відповідних норм права під час здійснення правосуддя;
- 2) неоднаковий підхід до застосування одних і тих самих норм права під час здійснення правосуддя;
- 3) застосування принципів права під час здійснення правосуддя;
- 4) неоднаковий підхід до сторін судового процесу під час здійснення правосуддя.

26. *Який підхід відповідно до тлумачення Венеційською Комісією «За демократію через право» та ЄСПЛ елементу правової визначеності принципу верховенства права у разі можливості неоднозначного застосування норм права повинні застосовувати органи державної влади?*

- 1) найсприятливіший для держави;
- 2) найсприятливіший для індивіда (фізичної особи);
- 3) найсприятливіший для правової визначеності;
- 4) найсприятливіший для досягнення балансу публічного і приватного інтересів.

27. Яким цінностям повинен віддаватися пріоритет, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, при тлумаченні правових норм?

- 1) цінностям, що захищаються Європейською конвенцією з прав людини і основоположних свобод;
- 2) найвищим охоронюваним законом цінностям;
- 3) людським правам і свободам;
- 4) основоположним європейським та загальнолюдським цінностям.

28. Яке із нижченаведених тверджень, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, суперечитиме елементу юридичної визначеності принципу верховенства права?

- 1) безпідставне одностороннє розірвання адміністративного договору;
- 2) часта зміна правового регулювання відповідних суспільних відносин;
- 3) необґрунтована зміна правового регулювання відповідних суспільних відносин;
- 4) застосування загальних принципів права до вирішення конкретної проблеми.

29. Що саме із нижченаведеного переліку, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, сприяє зменшенню правової невизначеності?

- 1) наявність правил подолання колізій у праві;
- 2) підвищення кваліфікації працівників правозастосовних органів;
- 3) стимулювання дотримання елементу юридичної визначеності принципу верховенства права працівників правозастосовних органів;
- 4) узагальнення та аналіз судової практики.

30. Який із нижчезазначених феноменів, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, сприяє зменшенню правової невизначеності?

- 1) інститут строків в адміністративному судочинстві;
- 2) аналогія права;
- 3) систематичний моніторинг та відміна застарілих норм законодавства;
- 4) застосування прецедентної практики ЄСПЛ.

31. *Що саме із нижченаведених положень, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, є одним з елементів принципу верховенства права?*

- 1) незалежність судової гілки влади;
- 2) пряма дія Конституції держави;
- 3) взаємне стримування гілок влади;
- 4) застосування «м'якого» права.

32. *Який із нижченаведених феноменів, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Конституційного Суду України, належить до елементів принципу верховенства права?*

- 1) верховенство Конституції держави;
- 2) відповідність законодавства Конституції держави;
- 3) обов'язок органів публічної влади та їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами держави;
- 4) конституційна заборона звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

33. *У якому із нижченаведених переліків, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, зазначені вимоги до дотримання процедури як складової законності – елементу принципу верховенства права?*

- 1) застосування прецедентної практики ЄСПЛ та судової практики Верховного Суду;
- 2) правильне застосування норм матеріального і процесуального права;
- 3) обґрунтованість, безсторонність та рівність ставлення до сторін судового розгляду;
- 4) набрання рішенням суду законної сили та його виконання.

34. Чим саме зумовлюється, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, незаконність рішення контролюючого органу, що є порушенням одного з елементів принципу верховенства права?

- 1) перевищенням цим органом владних повноважень;
- 2) зловживанням даним органом владою;
- 3) дискримінаційним ставленням з боку контролюючого органу до суб'єкта права;
- 4) недотриманням контролюючим органом процедури при виробленні та ухваленні рішення.

35. Що саме, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, може бути умовою відступу від попередніх висновків (попереднього рішення) цих суб'єктів?

- 1) внесення змін у національне законодавство держави;
- 2) поява нових актів міжнародного права;
- 3) настання форс мажорних обставин;
- 4) зміна суспільного контексту.

36. До яких із нижчезазначених інструментів, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, належить аналогія закону?

- 1) забезпечення повної правової визначеності;
- 2) зменшення правової невизначеності;
- 3) захисту прав людини і основоположних свобод;
- 4) забезпечення правопорядку у суспільстві.

37. Який стандарт доведення, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, властивий кримінальному процесу?

- 1) концепція «негативного доказу»;
- 2) концепція «поза розумним сумнівом»;
- 3) концепція «вірогідність доказів»;
- 4) доктрина «плоди отруєного дерева».

38. Який стандарт доказування, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, властивий господарському процесу?

- 1) концепція «негативного доказу»;
- 2) концепція «поза розумним сумнівом»;
- 3) концепція «вірогідність доказів»;
- 4) доктрина «плоди отруєного дерева».

39. Як належить правильно кваліфікувати, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, докази, отримані внаслідок провокації правоохоронних органів?

- 1) неправомірні;
- 2) незаконні;
- 3) неналежні;
- 4) недопустимі.

40. Що саме забезпечує, відповідно до розуміння елементу правової визначеності принципу верховенства права Венеційською Комісією «За демократію через право», юридичну визначеність у міжнародному праві?

- 1) принцип *pacta sunt servanda* (договорів слід дотримуватися);
- 2) частина 1 ст. 9 Конституції України: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України»;
- 3) частина 2 ст. 9 Конституції України: «Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України»;
- 4) Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.

41. До яких елементів принципу верховенства права Венеційська Комісія «За демократію через право» відносить положення: «наявність чітких конституційних приписів стосовно законодавчої процедури»?

- 1) юридичної визначеності;
- 2) законності;
- 3) запобігання зловживанню повноваженнями;

4) рівності перед законом і недискримінації.

42. До яких елементів принципу верховенства права Венеційська Комісія «За демократію через право» відносить положення: **«Чи акти права гарантують, що вимоги правовладдя поширюються на недержавні структури, які цілком або частково взяли на себе виконання суспільних завдань і чиї дії та рішення мають для звичайних людей наслідки, схожі на ті, що настають за діями й рішеннями органів публічної влади, а також чи є такі суб'єкти підзвітними в той самий спосіб, що й органи публічної влади?»**:

- 1) законності;
- 2) юридичної визначеності;
- 3) запобігання зловживанню повноваженнями;
- 4) рівності перед законом і недискримінації.

43. Як складову якого елемента принципу верховенства права Венеційська Комісія розглядає **забезпеченість поважання принципу легітимних очікувань?**:

- 1) законності;
- 2) юридичної визначеності;
- 3) запобігання зловживанню повноваженнями;
- 4) рівності перед законом і недискримінації.

44. Якими є за їх природою, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та Конституції України, закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом?

- 1) нікчемними;
- 2) незаконними;
- 3) нелегітимними;
- 4) нечинними.

45. Складовою якого елемента принципу верховенства права, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, є природа *res judicata*?

- 1) елементу законності принципу верховенства права;
- 2) елементу юридичної визначеності принципу верховенства права;
- 3) елементу запобігання зловживанню повноваженнями принципу верховенства права;
- 4) елементу рівності перед законом і недискримінації принципу верховенства права.

46. Який елемент принципу верховенства права, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, включає у себе стаття 7 ЄКПЛ?

- 1) повну заборону зворотної дії в часі будь-яких нормативних актів;
- 2) повну заборону зворотної дії в часі кримінального права;
- 3) принцип зворотної дії більш поблажливого для особи кримінального права;
- 4) принцип «ніхто не може відповідати за діяння, які на час вчинення не визнавалися законом як правопорушення».

*47. Як складову якого елемента принципу верховенства права Венеційська Комісія «За демократію через право» розглядає положення «**Чи забезпечено поважання принципу ne bis in idem (заборони повторного притягнення до відповідальності за те саме діяння)?**»:*

- 1) законності;
- 2) юридичної визначеності;
- 3) запобігання зловживанню повноваженнями;
- 4) рівності перед законом і недискримінації.

*48. Як складову якого елемента принципу верховенства права Венеційська Комісія «За демократію через право» розглядає положення «**Чи зобов'язані органи публічної влади надавати достатнє обґрунтування своїх рішень, особливо коли рішення зачіпають права особи? Чи брак обґрунтованості (цих рішень) є справжньою підставою для оскарження таких рішень в суді?**»:*

- 1) законності;

- 2) юридичної визначеності;
- 3) запобігання зловживанню повноваженнями;
- 4) рівності перед законом і недискримінації.

49. До складу якого елемента принципу верховенства права Венеційська Комісія «За демократію через право» відносить положення «**Чи передбачає національний правопорядок, що приписи актів права застосовуються однаково щодо кожного безвідносно раси, кольору шкіри, інших поглядів, національного або соціального походження, належності до певної національної меншини, майнового стану, станового походження чи статусу? Чи передбачає національний правопорядок, що диференціювання мають бути об'єктивно обґрунтованими, заснованими на легітимній меті та відповідати принципів спів вимірності (пропорційності)?**»:

- 1) законності;
- 2) юридичної визначеності;
- 3) запобігання зловживанню повноваженнями;
- 4) рівності перед законом і недискримінації.

50. Який орган влади, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, може бути основним оборонцем принципу рівності у державі?

- 1) основним оборонцем принципу рівності у державі є її представницький законодавчий орган;
- 2) будь-який орган публічної влади має бути оборонцем принципу рівності у державі;
- 3) найбільші можливості у здійсненні принципу рівності у державі має виконавча влада;
- 4) найбільші можливості у здійсненні принципу рівності у державі має судова влада.

51. Як складову якого елемента принципу верховенства права Венеційська Комісія «За демократію через право» розглядає положення «**Чи у Конституції закріплено принцип однакового ставлення до всіх індивідів, обов'язок держави сприяти забез-**

печенню рівності, так само як і право особи на свободу від дискримінації?»:

- 1) законності;
- 2) юридичної визначеності;
- 3) запобігання зловживанню повноваженнями;
- 4) рівності перед законом і недискримінації.

52. До складу якого елементу принципу верховенства права Венеційська Комісія «За демократію через право» відносить положення «Чи зобов'язані парламент і органи виконавчої влади, ухвалюючи нові законодавчі або підзаконні акти, враховувати аргументацію, що її застосував конституційний суд або рівнозначний орган?»:

- 1) законності;
- 2) юридичної визначеності;
- 3) запобігання зловживанню повноваженнями;
- 4) доступ до правосуддя.

53. Що є основним у розрізненні Венеційської Комісії «За демократію через право» серед функцій ради правосуддя?

- 1) мати вирішальний вплив на рішення щодо призначення суддів на посаду та кар'єри суддів;
- 2) призначати суддів на посади та притягує їх до дисциплінарної відповідальності;
- 3) рекомендувати суддів для призначення їх на відповідні посади;
- 4) приймати остаточне рішення щодо призначення суддів на посаду.

54. Що саме належить у розуміння ЄСПЛ до найважливіших складових суддівської незалежності?

- 1) спосіб призначення; строк повноважень; наявність гарантій від тиску ззовні; чи судочинство показується як незалежне і безсторонне;
- 2) спосіб призначення; строк повноважень; наявність гарантій від тиску ззовні;

3) безстрокове призначення на посаду; належне матеріальне утримання судді; наявність самоврядних суддівських організацій; конституційні гарантії від тиску із зовні;

4) безстрокове призначення на посаду; наявність самоврядних суддівських організацій; достатнє матеріальне утримання судді; дотримання законності при призначенні судді.

55. Який саме із нижченаведених феноменів, згідно тлумачення Венеційської Комісії «За демократію через право», належить до вимог процесуальної справедливості?

- 1) дотримання норм процесуального права;
- 2) дотримання законності;
- 3) дотримання принципу верховенства права;
- 4) забезпечення справедливого характеру розгляду справи та можливості апеляційного оскарження прийнятого рішення.

56. Що саме, відповідно до еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право», відноситься до індикаторів суддівської залежності?

- +1) «звинувачувальний ухил» у судочинстві;
- 2) часта відміна рішень судів нижчої ланки (інстанції) судами вищої ланки (інстанції);
- 3) публічна критика судів за «неправильні» судові рішення;
- 4) оскарження судових рішень стороною публічного звинувачення.

57. Що саме у розумінні Венеційської Комісії «За демократію через право» належить до достатніх конституційних і узаконених гарантій незалежності окремих суддів?

- 1) гарантування права на компетентного суддю Конституцією держави;
- 2) наявність самоврядних суддівських організацій;
- 3) конституційне регулювання судочинства в Україні;
- 4) безстрокове призначення судді на посаду.

58. Що саме, відповідно до Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право», є єдиним легітимним способом,

у якій може здійснюватися контроль суддів щодо застосування ними приписів права?

- 1) можливість апеляційного оскарження рішень суддів до суду вищої ланки;
- 2) можливість оскарження рішень суддів до Вищої ради правосуддя;
- 3) здійснення такого контролю у випадку надходження скарги органом суддівського самоврядування;
- 4) перевірка рішення судді нижчої ланки Верховним Судом.

59. В чому саме, відповідно до Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право», полягає принцип слушної нагоди?

- 1) наданні приписами права учасникам судового процесу права на відведення судді;
- 2) наданні приписами права органам звинувачення певної дискреції щодо того, розпочинати процедуру кримінального переслідування чи ні;
- 3) наданні приписами права учасникам судового процесу права на застосування стандарту доведення «поза розумним сумнівом»;
- 4) наданні приписами права учасникам судового процесу права на застосування стандарту доказування «вірогідність доказів».

60. Складовою якого елемента принципу верховенства права, відповідно до Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право», є гарантування презумпції безвинності?

- 1) законність;
- 2) юридична визначеність;
- 3) доступ до правосуддя;
- 4) рівність перед законом і недискримінація.

61. У чому полягає, відповідно до Конституції України, зміст гарантування презумпції безвинності?

- 1) «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не

буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду»;

2) «ніхто незобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину»;

3) «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь»;

4) «у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням».

62. Чим саме є, відповідно до Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право», право на апеляційне оскарження судового рішення?

1) загальним принципом верховенства права;

2) складовою елементу доступу до правосуддя принципу верховенства права;

3) складовою елементу законності принципу верховенства права;

4) складовою елементу правової визначеності принципу верховенства права.

63. Достатньо чи недостатньо для усунення усіх наслідків порушення, відповідно до Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право», простого скасування законодавства, що порушує конституцію?

1) достатньо, аби усунути усі наслідки порушення;

2) недостатньо, аби усунути усі наслідки порушення;

3) неможливо у випадку неконституційності законодавчої помилки;

4) неможливо у випадку допущення помилки органом конституційної юстиції.

64. Що є складовою елементу протидії корупції принципу верховенства права відповідно до Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право»?

1) заборона на зайняття особою публічних посад;

2) офіційне попередження особи про ризик вчинення корупційного правопорушення;

3) притягнення особи за корупційне правопорушення до кримінальної відповідальності;

4) притягнення особи за корупційне правопорушення до адміністративної відповідальності.

65. Чи відповідатиме згідно Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право» збирання, оброблення та використання особистих (персональних) даних принципу верховенства права, якщо його здійснювати?

1) з дотриманням національного законодавства у даній сфері;

2) з дотриманням Конституції держави;

3) якщо вони здійснюватимуться із врахуванням прецедентної практики ЄСПЛ;

4) якщо ці дані зазнають оброблення правомірно, чесно і в прозорий спосіб.

66. Що саме, відповідно до Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право», належить до гарантій протидії зловживанню цільовим спостереженням за особою як елементу принципу верховенства права?

1) дотримання суб'єктом спостереження законності;

2) одержання дозволу прокурора на цільове спостереження за особою;

3) одержання дозволу судді на цільове спостереження за особою;

4) одержання згоди суду першої інстанції на цільове спостереження за особою.

67. Що саме, відповідно до Еталонних тестів Венеційської Комісії «За демократію через право», належить до гарантій протидії зловживанню відеоспостереженням у громадських місцях за особою як елементу принципу верховенства права?

1) повідомлення усіх людей про те, що за ними ведеться спостереження у громадському місці, в якому вони перебувають;

2) дотримання суб'єктом відеоспостереження законності;

3) одержання дозволу прокурора на відеоспостереження за особою у громадському місці;

4) одержання згоди суду першої інстанції на відеоспостереження за особою у громадському місці.

68. Чи можна, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ і правових позицій Верховного Суду та згідно з принципами справедливості, добросовісності і розумності, покласти на особу споживача тягар з'ясування змісту кредитного договору?

1) можна покласти тягар з'ясування змісту кредитного договору;

2) необхідно покласти тягар з'ясування змісту кредитного договору;

3) допустимо покласти тягар з'ясування змісту кредитного договору;

4) не можна покласти тягар з'ясування змісту кредитного договору.

69. Яких запобіжних заходів, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, має бути дотримано при обмеженні прав особи?

1) Конституції та законів держави;

2) принципу верховенства права;

3) критеріїв пропорційності і використано «трискладовий тест»;

4) Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод.

70. Врахування якого із нижченаведених феноменів, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, передбачено пропорційність як елемент принципу верховенства права?

1) врахування публічного та приватного інтересів;

2) навіть якщо законне право особи на зайняття житлового приміщення припинене, її виселення має оцінюватися на предмет пропорційності;

3) врахування ризиків такої особи;

4) зважування ризиків такої особи та власника житлового приміщення.

71. У якому випадку, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, порушується добросовісність як елемент принципу верховенства права?

- 1) суперечливої поведінки суб'єкта права (доктрина *venire contra factum proprium*);
- 2) порушення суб'єктом права договірних зобов'язань;
- 3) порушення суб'єктом права чинного законодавства;
- 4) умисним провокуванням настання форс мажорних обставин.

72. Які наслідки, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, має зловживання матеріальними та процесуальними правами?

- 1) мають однакові наслідки;
- 2) мають різні наслідки;
- 3) одні є причиною інших;
- 4) здійснюються незалежно одні від інших.

73. Чим саме з правової точки зору є, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, подання тотожних клопотань про зупинення виконання судових рішень?

- 1) процесуальним правом особи;
- 2) реалізацією особистих прав особи;
- 3) реалізацією конституційних прав особи;
- 4) зловживанням особою процесуальним правом.

74. Що саме передбачає, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, обґрунтованість правового рішення як елемент принципу верховенства права?

- 1) обов'язок суду надавати детальну відповідь на кожен аргумент;
- 2) обов'язок суду надавати чітку відповідь на питання, які є визначальними для результату судового провадження;

3) повноту дослідження судом усіх матеріалів справи і достовірність висновків про обставини, що покладені в основу рішення;

4) постановлення мотивованого рішення.

75. *Що саме із нижче перерахованого, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, є складовими права на справедливий суд як елементу принципу верховенства права?*

1) змагальність і рівність учасників судового процесу;

2) гласність і прозорість судового процесу;

3) відкритість та нейтральність судового процесу;

4) об'єктивність і законність судового процесу.

76. *Чи є, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, звернення суб'єкта владних повноважень до адміністративного суду способом захисту його інтересів?*

1) є способом захисту його інтересів;

2) не є способом захисту його інтересів;

3) відповідає парадигмі адміністративного судочинства;

4) не відповідає парадигмі адміністративного судочинства.

77. *Чим саме є його природою, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, вирішення судом питання про права і обов'язки осіб, не залучених до судового розгляду?*

1) правомірним;

2) законним;

3) неефективним;

4) неприпустимим.

78. *Можуть чи не можуть, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, докази в кримінальному провадженні спростовуватися поза межами кримінального процесу?*

- 1) можуть спростовуватися поза межами кримінального процесу;
- 2) не можуть спростовуватися поза межами кримінального процесу;
- 3) можуть спростовуватися під час апеляційного провадження;
- 4) не можуть спростовуватися під час апеляційного провадження.

79. Коли має місце, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, факт дискримінації особи як порушення принципу правової визначеності?

- 1) коли розрізнення у ставленні до особи вмотивоване її посадою;
- 2) коли розрізнення у ставленні до особи вмотивоване її певною персональною ознакою;
- 3) коли розрізнення у ставленні до особи вмотивоване здійснюваними нею функціями;
- 4) коли розрізнення у ставленні до особи має незаконний характер.

80. Чи можлива, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ та правових позицій Верховного Суду, дискримінація під час розгляду клопотання про помилування?

- 1) можлива;
- 2) неминуча;
- 3) неможлива;
- 4) несправедлива.

Тести-Казуси

81. Окружний адміністративний суд м. Києва у своєму рішенні від 29 листопада 2011 р. обмежив право кількох неурядових громадських організацій та приватних осіб на проведення демонстрації, зокрема, у зв'язку з неінформуванням ними за 10 днів Київської міської державної адміністрації про свій намір.

Суд посилався на Указ 1988 р.. Учасники потенційної демонстрації оскаржили це рішення.

16 травня 2012 р. Київський апеляційний адміністративний суд зазначив, що Указ 1988 р. суперечив Конституції України, оскільки він вимагав від організаторів отримання дозволу на проведення демонстрації та дозволяв органам виконавчої влади забороняти такий захід. Натомість стаття 39 Конституції України передбачає, що органи виконавчої влади лише повідомляються про заплановану демонстрацію і тільки судові органи мають право встановлювати обмеження на її організацію. Київський апеляційний адміністративний суд також зазначив, що Конституційний суд України у своєму рішенні від 19 квітня 2001 р. не посилався на Указ 1988 р. як на нормативний акт, який має застосовуватися в Україні до правовідносин, про які йдеться. Апеляційний суд також зазначив, що у матеріалах справи не було жодних документів, які б свідчили, що проведення такого заходу могло створити реальну небезпеку виникнення правопорушень громадського порядку або злочинів чи поставити під загрозу здоров'я населення та наражати на небезпеку права і свободи інших людей. Апеляційний суд дійшов висновку, що рішення суду першої інстанції було несумісним зі статтею 39 Конституції України та статтею 11 ЄКПЛ та порушувало принцип верховенства права.

Вирішіть справу по суті: який із елементів принципу верховенства права порушив суд першої інстанції:

- 1) елемент правової визначеності принципу верховенства права;
- 2) елемент законності як складову принципу верховенства права;
- 3) елемент прямої дії конституції держави як принципу верховенства права;
- 4) елемент запобігання зловживанню повноваженнями принципу верховенства права.

82. Із рішення ЄСПЛ у справі «Салов проти України»

ЄСПЛ після обговорення у нарадчій кімнаті 22 березня 2005 року та 5 липня 2005 року виніс наступне рішення:

«заявник стверджував, що він не був негайно доставлений до судді або іншої службової особи для вирішення питання щодо його арешту. Крім того, він скаржився на порушення свого права на справедливий судовий розгляд, зокрема, на недотримання принципів «верховенства права» і «правової визначеності», оскільки президія обласного суду скасувала постанову районного суду від 7 березня 2000 р., відповідно до якої його справа направлялася на додаткове розслідування. Заявник стверджував, що мало місце порушення параграфу 1 статті 6 ЄКПЛ. Посилаючись на статтю 10 Конвенції, заявник скаржився на порушення свого права одержувати і поширювати інформацію. Зокрема, він заявляв, що не знав, чи була достовірна інформація про смерть кандидата [на посаду Президента України] пана Леоніда Даниловича Кучми, опублікована у номері газети «Голос України», оскільки він не мав точної інформації про стан здоров'я останнього. Він наполягав на тому, що за будь-яких обставин повідомлення такої інформації третій стороні не повинно каратися п'ятьма роками позбавлення волі. Він скаржився також на його утримання протягом 11 днів у Донецькому ізоляторі тимчасового утримання і на позбавлення його ліцензії на право заняття адвокатською діяльністю.

Розглянувши справу «Салов проти України», друга сесія ЄСПЛ визнала, що його негайно не доставили до судді для розгляду питання про законність його арешту, а також визнала порушення Україною щодо Салова принципу верховенства права та присудила стягнути з України на користь останнього 10 000 євро.

Вирішіть справу по суті: який з елементів принципу верховенства права було порушено Україною щодо Салова:

- 1) законність як елемент принципу верховенства права;
- 2) юридичну визначеність як елемент принципу верховенства права;
- 3) доступ до правосуддя як елемент принципу верховенства права;
- 4) дієвість судових рішень як елемент принципу верховенства права.

83. Із рішення ЄСПЛ у справі *«Совтрансавтохолдинг» проти України»*.

ЄСПЛ після обговорення у нарадчій кімнаті 27 вересня 2001 р. та 4 липня 2002 р. постановив наступне рішення:

«посилаючись на статтю 6 параграфу 1 ЄКПЛ, заявник скаржиться, що його справа не слухалася справедливо незалежним безстороннім судом через великий політичний тиск та постійний контроль органів влади України, зокрема, Президента України, над процесом. Він стверджує, що арбітражні суди відповідним і законним чином не розглянули документи та аргументи, представлені ним. Крім того, він скаржиться, що арбітражний суд Київської області виніс рішення від 23 червня 1998 р. у справі № 13/10-98, не пропонуючи йому надати свої аргументи у справі і що Вищий арбітражний суд України розглянув справи № 13/10-98 та №70/10-98 без його участі та в закритому судовому засіданні. Він, врешті-решт, скаржиться на тривалість судового провадження, яке почалось у червні 1997 р. і ще не завершено станом на 25.07.2002 р..

ЄСПЛ у даній справі ухвалив одноголосно, що має місце порушення першого параграфу статті 6 ЄКПЛ; вирішив шістьма голосами проти одного, що державою порушено статтю 1 протоколу №1 ЄКПЛ, що свідчить про порушення Україною принципу верховенства права.

Вирішить справу по суті: який з елементів принципів верховенства права було порушено Україною у даній справі:

- 1) елемент законності принципу верховенства права;
- 2) елемент юридичної визначеності принципу верховенства права;
- 3) елемент добросовісності принципу верховенства права;
- 4) елемент доступу до правосуддя принципу верховенства права.

84. Із рішення ЄСПЛ у справі *«Аксьонов проти Болгарії»*.

ЄСПЛ зазначив: «... при розгляді справи *«Аксьонов проти Болгарії»*, у якій заарештований чотирнадцятирічний хлопчик і його батько стверджували, що під час арешту його було побито поліцейськими; лікар, який оглядав хлопчика наступного робо-

чого дня, констатував наявність синців та подряпин. За висновком Суду, медичні докази, свідчення потерпілого, той факт, що його тримали під вартою, відсутність тверджень з боку свідків про те, що хлопця побив батько – усе це викликало небезпідставну підозру, що тілесні ушкодження спричинили саме поліцейські. Суд зазначив, що у разі, якщо особа подає «доказову скаргу», стверджуючи, що вона зазнала з боку поліції чи інших уповноважених органів держави поганого поводження, яке мало серйозний характер і було незаконним, стаття 3 Конвенції, взята в поєднанні із загальним обов’язком держави за статтею 1 Конвенції, імпліцитно вимагає проведення ефективного офіційного розслідування. Якби необхідності ефективного розслідування стосовно кожного випадку порушення положень статті 3 Конвенції не було, загальна юридична заборона катування і нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, попри її фундаментальну важливість, виявилася б неефективною на практиці, а у деяких випадках уповноважені державою особи отримали б можливість по суті безкарно зловживати правами тих, хто перебуває під їх контролем».

ЄСПЛ констатував, що у вищезазначеній справі Болгарія порушила принцип верховенства права.

Вирішіть справу по суті: який із елементів принципу верховенства права було порушено державою у цій справі:

- 1) можливість ефективного розслідування державою катувань чи іншого забороненого поводження;
- 2) право держави на ефективне розслідування випадків катувань чи іншого забороненого поводження;
- 3) обов’язок держави ефективно розслідувати випадки катувань чи іншого забороненого поводження;
- 4) потреби держави ефективно розслідувати випадки катувань чи іншого забороненого поводження.

85. Із рішення ЄСПЛ у справі *«Гуццарді проти Італії»*:

ЄСПЛ зазначив: «... заявник громадянин Італії був обвинувачений в участі у викраденні одного відомого підприємця. Суд першої інстанції з огляду на недостатність доказів виправдав його, проте Апеляційний суд скасував виправдальний вирок і

засудив заявника до позбавлення волі. Протягом слідства заявник провів два роки, визначені законодавством Італії, у попередньому ув'язненні, після чого його перевели до примусового поселення «під спеціальним наглядом» на острів Асінара, де він таким чином прожив чотири роки до закінчення розгляду справи в Апеляційному суді.» ЄСПЛ також зазначив, *що для визначення того, чи був хтось «позбавлений свободи, відправним пунктом має бути його конкретне становище, і, відповідно, до уваги має бути взято всю сукупність критеріїв, як – от: тип, тривалість, вплив та спосіб здійснення відповідного заходу. Різниця між позбавленням та обмеженням волі є лише питанням ступеня чи інтенсивності, а не характеристики чи суті. Позбавлення волі може набувати різних форм.* Така різноманітність збільшується з розвитком правових стандартів та ставлення, отже, «позбавлення свободи» має тлумачитися в світлі тих понять, що на сьогодні переважають у демократичних державах».

«Таким чином, – резюмував ЄСПЛ, – «позбавлення свободи має місце і, відповідно, підлягає застосуванню стаття 5 Конвенції, коли *особа внаслідок дії держави втрачає зв'язки з навколишнім світом і, у тривалій перспективі, – коли зникає звичайна різниця між сферами роботи, дозвілля та дому*». ЄСПЛ констатував порушення державою Італія принципу верховенства права.

Вирішіть справу по суті: який із елементів принципу верховенства права було порушено Італією:

- 1) законності;
- 2) юридичної визначеності;
- 3) заборони повторного притягнення до відповідальності за одне і теж саме діяння;
- 4) запобігання зловживанню (надужиттю) повноваженнями з боку органів публічної влади.

86. Про допустимі підстави позбавлення свободи (із прецедентної практики ЄСПЛ).

У справі «*Ейрі проти Ірландії*» ЄСПЛ зазначив: «Законний арешт або затримання особи може здійснюватись для забезпечення та/або виконання законного припису суду, коли для того є певні перепони. Зокрема, ідеться про випадки затримання особи

з метою доставлення її на судове засідання для допиту або з метою відбору в особи зразків для проведення судових експертиз, затримання особи для проведення психіатричного дослідження тощо». ЄСПЛ визнав такими, що відповідають ЄКПЛ випадки затримання особи для забезпечення виконання судового наказу про передачу майна або для забезпечення сплати штрафу тоді, коли вона відмовляється виконати ці дії добровільно.

У справі *«МакВей, О'Ніл і Еванс проти Сполученого Королівства»* ЄСПЛ констатував, що тримання особи під вартою слугувало забезпеченню, відповідно до національного законодавства про боротьбу з тероризмом, проходження додаткової перевірки для отримання інформації про підстави, з яких особи приїхали у державу, а також їхнього минулого.» ЄСПЛ зазначив, що «цей обов'язок виникає за звичайних обставин, зокрема, при перетині географічного або державного кордону і ця перевірка має на меті конкретне завдання державного значення, оскільки організований тероризм становить серйозну загрозу».

Вирішіть на основі прецедентної практики ЄСПЛ справу по суті:

- 1) підстави для затримання особи Сполученим Королівством були допустимими;
- 2) підстави для затримання особи Сполученим Королівством були недопустимими;
- 3) не було встановлено Сполученим Королівством перед затриманням особи її вини належним чином;
- 4) вина особи перед її затриманням Сполученим Королівством була встановлена частково.

87. 02 вересня 2020 р. Велика Палата Верховного Суду розглянула у відкритому судовому засіданні касаційну скаргу заступника прокурора Волинської області на ухвалу Апеляційного суду Волинської області від 28 березня 2018 р. і встановила при цьому, що справу було передано на її розгляд з підстави, передбаченої частиною п'ятою статті 434-1 Кримінального процесуального кодексу України – у зв'язку з наявністю виключної правової проблеми, розв'язання якої необхідне для забезпечення розвитку права та формування єдиної судової практики.

За викладеними в ухвалі про таку передачу висновками Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду важливу правову проблему становить питання: чи може вважатися неправосудним у кримінально-правовому розумінні й зумовлювати кримінальну відповідальність судді за статтею 375 Кримінального кодексу України судові рішення, яке не скасоване судом вищого рівня в порядку, встановленому процесуальним законом.

Рішенням Конституційного Суду України від 11 червня 2020 р. номер 7-р/2020 статтю 375 КК України визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), і передбачено втрату нею чинності через шість місяців з дня ухвалення цього Рішення. Встановленою Конституційним Судом України метою відтермінування втрати чинності наведеної кримінально-правової норми є надання законодавцю часу для проведення її змісту у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

На підставі вищевикладеного Велика Палата Верховного Суду ухвалила: провадження у цій кримінальній справі зупинити до втрати статтею 375 КК України чинності або приведення її на законодавчому рівні у відповідність із Конституцією України та Рішенням Конституційного Суду України від 11 червня 2020 р. №7-р/2020.

Вирішіть справу по суті: яку із складових елементу юридичної визначеності принципу верховенства права було застосовано у даному випадку Великою Палатою Верховного Суду:

- 1) аналогію права;
- 2) аналогію закону;
- 3) обов'язковість рішень Конституційного Суду України;
- 4) узвичаєні правові позиції Верховного Суду.

88. Відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, існує три виняткові підстави для правомірного «позбавлення свободи» під час досудового слідства. Одну з цих підстав – обґрунтовану підозру у вчиненні правопорушення – Суд розкриває у справі *«Влох проти Польщі»*, у якій проти заявника, що підозрювався у незаконних операціях із усиновлення, було висунуто обвинува-

чення у незаконній торгівлі дітьми і його було заарештовано. Заявник оскаржив обґрунтованість такого запобіжного заходу, але національний суд відхилив його скаргу. Судовий розгляд у першій та апеляційній інстанціях завершився виправданням заявника за відсутністю достатніх доказів. ЄСПЛ зазначає, що *«обґрунтована підозра»* щодо скоєння особою кримінального правопорушення передбачає існування фактів чи інформації, які *переконали б об'єктивного спостерігача, що дана особа могла скоїти правопорушення*. При цьому відповідні факти мають обґрунтовано вважатися такими, що *підпадають під дію положень Кримінального кодексу, які визначають кримінальну поведінку*. Таким чином, резюмував ЄСПЛ, не може бути «обґрунтованої підозри», якщо дії чи факти, зібрані проти затриманої особи, не становили складу правопорушення на момент, коли вони мали місце. Суд також зазначив, що право на свободу і особисту недоторканність не передбачає, що держава спочатку повинна зібрати достатньо доказів для пред'явлення особі обвинувачення, а потім здійснювати її затримання і взяття під варту. На думку ЄСПЛ, підставою затримання має бути обґрунтована підозра у скоєнні правопорушення, а метою – збирання доказів, які підтверджують наявність підстав для взяття особи під варту.

Вирішіть справу по суті: у якому випадку, відповідно до принципу верховенства права, має місце обґрунтована підозра у вчиненні правопорушення:

1) у випадку існування фактів чи інформації, які спроможні переконати об'єктивного спостерігача, що дана особа могла скоїти правопорушення;

2) у випадку, коли відповідні факти обґрунтовано вважаються такими, що підпадають під дію положень Кримінального кодексу, які визначають кримінальну поведінку;

3) коли зібрані докази, які підтверджують наявність підстав для взяття особи під варту;

4) залежно від конкретної особи та конкретної ситуації.

89. У справі «Гуццарді проти Італії» ЄСПЛ розглянув другу виняткову підставу законного арешту або затримання особи – запобігання вчиненню правопорушення. Згідно з доктриною

Суду ця підстава не може тлумачитись як така, що надає право органам влади проводити «політику загального запобігання», спрямовану проти певної особи чи категорії осіб, які являють собою загрозу з огляду на їхню схильність до вчинення протиправних діянь. Відповідно, ця підстава правомірного «позбавлення свободи» надає державам не більше, ніж засіб запобігання вчиненню конкретного та визначеного протиправного діяння.

Вирішіть справу по суті: яке із запобігань з боку держави відповідало високим критеріям ЄСПЛ та не призвело до порушення принципу верховенства права:

1) перед початком футбольного матчу «Динамо» – «Шахтар» у Києві було затримано групу агресивно налаштованих вболівальників команди «Шахтар» з метою запобігання масовим порушенням громадського правопорядку та забезпечення спокою киян;

2) під час профілактичного рейду на залізничному вокзалі м. Києва було затримано нарядом поліції групу бродяг, які вляглися на лави для пасажирів у залах очікування останніми своїх поїздів;

3) за викликом громадян поліція затримала особу з явними ознаками психічного розладу, яка погрожувала відрізати собі вухо;

4) патрульний наряд поліції затримав о 23:00 неповнолітнього за порушення громадського порядку – перебування у такий пізній час на вулиці без батьків.

90. Із прецедентної практики ЄСПЛ.

Ще у 1969 р. ЄСПЛ у справі *«Штегмюллер проти Австралії»* виробив критерії поняття *«розумного строку»* відповідно до контексту частини 3 статі 5 ЄКПЛ. Дана правова позиція Суду з тих пір залишається незмінною, а саме: загальноновизнаним фактом є неможливість переведення концепції *«розумного строку»* в певну кількість днів, тижнів, місяців чи років або в різні періоди часу залежно від тяжкості правопорушення. Суд також зазначив, що оскільки затримання є обмеженням конституційного права на свободу, критерії розумного строку затримання повинні бути жорсткішими, оскільки таке затримання одночасно означає втручання в право на свободу особи до моменту ви-

несення судового вироку, тобто в період, коли особа вважається невинуватою. ЄСПЛ наголосив, що принаймні тривалість запобіжного ув'язнення ніколи не повинна виходити за межі строку позбавлення волі, можливого у разі засудження. Причому за мірило береться не абстрактний строк за вироком, а той час, який особа фактично може провести у тюрмі, з урахуванням можливості пом'якшення покарання, умовного звільнення тощо.

У справах «W. проти Швейцарії» і «Тамазі проти Франції» Суд вказав, що обов'язковою умовою правомірності продовження затримання є існування обґрунтованої підозри стосовно того, що заарештована особа вчинила злочин. Але через певний проміжок часу (для продовження попереднього затримання) цього уже недостатньо: подальше «позбавлення свободи повинно ґрунтуватися на інших підставах, які є «релевантними» (відповідними) і достатніми для продовження терміну тримання під вартою. Суд дотримується абсолютно жорстокої позиції стосовно того, що обґрунтованість тривалості періоду затримання не можна розглядати абстрактно, а потрібно оцінювати у кожному конкретному випадку відповідно до його особливостей.

Отже, резюмував ЄСПЛ, для визначення розумного строку тримання особи під вартою необхідно брати до уваги такі складові принципу верховенства права у конкретній справі: 1) фактичну тривалість затримання; 2) тривалість затримання відносно характеру злочину, а також відносно міри покарання, визначеної у кримінальному законі; 3) матеріальні, моральні та інші наслідки затримання; 4) поведінку обвинуваченого; 5) порядок проведення розслідування; 6) поведінку відповідних органів; 7) підстави для продовження попереднього затримання. Ці елементи принципу верховенства права судді повинні брати до уваги, оцінюючи розумність строку як при первинному затриманні, так і при продовженні терміну затримання особи до судового розгляду.

У резонансній справі з приводу вбивства журналіста Шеремета Апеляційний суд м. Києва декілька разів продовжував терміни тимчасового затримання для осіб Х. та О. у зв'язку з недостатністю зібраних доказів для судового розгляду. Вирішіть справу по суті: яку із вищевикладених складових принципу

верховенства права було порушено Апеляційним судом у конкретній справі:

- 1) складову за №2;
- 2) складову за №3;
- 3) складову за №5;
- 4) складову за №7.

91. ЄСПЛ у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» сформулював правила щодо невідкладної перевірки законності затримання особи правоохоронними органами. Суд зазначив при цьому, що право на оскарження законності затримання у суді закріплене у частині 4 статті 5 ЄКПЛ та походить з інституту *habeas corpus* англосаксонської правової системи. Право на судовий розгляд у порядку *habeas corpus* гарантується «кожному, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання», тобто, стосується усіх випадків позбавлення свободи. ЄСПЛ підкреслив, що право звертатися з клопотанням про здійснення судочинства у порядку *habeas corpus* виникає негайно разом з арештом або затриманням і застосовується тільки впродовж періоду, коли якась особа фактично перебуває під арештом чи є затриманою, і не передбачає судового контролю законності позбавлення свободи у минулому.

Право на оскарження законності затримання у суді передбачає певні обов'язкові процедури: в порядку *habeas corpus* заявник має особисто постати перед судом. Він повинен мати можливість відповісти на будь-який аргумент, який висуває орган, що санкціонував тримання його під вартою. У тлумаченні ЄСПЛ це означає, що усі пояснення цього органу у відповідь на клопотання про звільнення мають надаватися особі, яку тримають під вартою, щоб вона могла дати безпосередню відповідь в усній чи письмовій формі.

Однією з найважливіших процесуальних гарантій є право на адвоката. Суд підтвердив, що право доступу до адвоката стосується не тільки самого судового процесу, а може застосовуватися і на початкових етапах кримінального провадження. Затримана особа, яка бажає подати заяву про процедуру *habeas corpus*, має право ознайомитися з матеріалами своєї справи. ЄСПЛ

резюмував, що процесуальні гарантії законного затримання чи арешту буде дотримано, якщо затримана особа: 1) знала підстави арешту; 2) мала доступ до матеріалів справи; 3) особисто була заслухана в суді; 4) мала право користуватися послугами адвоката відповідно до національного законодавства; 5) суд прийняв рішення без зволікань.

Взятий під тимчасову варту житель м. Херсона (Україна) М. вирішив скористатися із процедури *habeas corpus* та звернувся до правоохоронних органів із відповідною заявою. Йому були запропоновані правоохоронним органом два адвокати на вибір. Проте затриманий відмовився від їх послуг і вирішив скористатися із послуг свого адвоката. У цьому клопотанні йому було відмовлено.

Вирішіть справу по суті: чи було дотримано вищезазначених процедур правоохоронним органом стосовно затриманої особи М.?:

- 1) так, було дотримано;
- 2) ні, не було дотримано;
- 3) держава не може звужувати обсяг гарантій прав затриманої особи, гарантованих ЄКПЛ, проте може їх розширювати;
- 4) ЄСПЛ не передбачено право затриманої особи обирати собі адвоката при процедурі *habeas corpus*.

92. ЄСПЛ у справі *«Маркс проти Бельгії»* дав тлумачення поняття сімейного життя. Він, зокрема, зазначив, що поняття сімейного життя включає «щонайменше зв'язки між близькими родичами, наприклад, між дідусями, бабусями й онуками; такі родичі можуть відігравати у житті важливу роль. Суд наголосив, що загалом він надає перевагу «вертикальним сімейним зв'язкам» (неповнолітні діти, батьки, дідусі й бабусі). Сімейне життя у його тлумачення ЄСПЛ передбачає наявність суттєвих тісних емоційних зв'язків. Особисті зв'язки можуть виявлятися у співжитті або у фінансовій залежності. Таким чином, резюмував ЄСПЛ, поняття сім'я» у сенсі статті 8 ЄКПЛ не включає у себе автоматично усі форми сімейного осередку водночас. В той же час, згідно правової позиції ЄСПЛ, біологічний чи юридичний зв'язок не є достатнім сам по собі для конструкції поняття

«сімейне життя» – на додаток до однокровності, спорідненості чи шлюбного союзу має бути присутнім ще один критерій – існування тісних особистих зв'язків.

ЄСПЛ відзначив, що право на повагу до сімейного життя забороняє роз'єднання сімей. Разом з тим воно не включає у себе права сім'ї жити разом у тій чи іншій державі, оскільки ЄСПЛ не гарантує права в'їзду і перебування іноземців. Суд відзначив при цьому, що право регулювати, відповідно до загальноприйнятих принципів міжнародного права, в'їзд, перебування та виведення осіб, що не є її громадянами, належить державам. Держава не має «загального обов'язку» поважати вибір одружених щодо спільного проживання і влаштування на свій розсуд у ній тих членів подружжя, які не є громадянами даної держави. Суд також наголосив, що він вважає рівність прав усіх членів сім'ї, але інтереси дитини у всіх випадках сімейного життя є головним критерієм при вирішенні внутрісімейних суперечок.

Сім'я громадянина Туреччини Х. та громадянки України К. після завершення навчання в Україні вирішила обрати місцем подальшого проживання їх сім'ї, включно з неповнолітнім сином, народженим в Україні, у Туреччині. Однак Туреччина не дала згоди на постійне проживання у ній дружини свого громадянина Х. та їх спільного неповнолітнього сина. Вирішіть справу по суті: чи було порушено при цьому Туреччиною принцип верховенства права?:

- 1) так, було порушено;
- 2) ні, не було порушено;
- 3) не було враховано Туреччиною переважних прав дитини при вирішенні сімейних конфліктів;
- 4) громадянин Туреччини Х. перед своїм одруженням з громадянкою України К. не запитав згоди своєї держави на одруження з іноземкою.

93. Тлумачення ЄСПЛ права на повагу до житла (недоторканність житла) знайшло свою конкретизацію у цілому ряді справ Суду. Зокрема, у справі *«Баклі проти Сполученого Королівства»* Суд дав широке тлумачення поняття «житло», коли він зазначив, що мова йде про будь-яке місце, у якому особа виключно на

постійній основі веде своє життя». Згідно концепції ЄСПЛ житло являє собою засіб забезпечення людині захищеного простору, у якому вона перебуває повсякденно. У цьому сенсі житло дає змогу гарантувати «право жити захищено від чужих очей настільки, наскільки ти цього хочеш». У даній справі Суд дійшов висновку, що формування статті 8 Конвенції і європейська судова практика не дають підстав вважати, що поняття житла обмежується законно визначеним місцем проживання.

У справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» Суд зазначив, що «поняття житла охоплює місце, яке, перш за все, є власністю особи і де особа проживає на постійній основі, незалежно від того, чи йдеться про основне місце проживання, чи про фургон чи який-небудь склад.». ЄСПЛ поширює поняття житла і на випадкові місця проживання, як, наприклад, номер в готелі.

Гранична межа можливої сфери посилання на право на житло визначена ЄСПЛ у справі «Лоїзиду проти Туреччини». Зазначивши, що «заявниця не мала житла на згаданих землях», Суд наголосив, що «розширення поняття житла у такий спосіб, аби включити у нього незабудовану земельну ділянку, на якій планується побудувати будинок для проживання у ньому, означало б викривити це поняття».

Слідчий прокуратури Х. м. Києва провів несанкціонований у належний спосіб обшук у незданому в експлуатацію будинку особи О. у м. Жмеринці Вінницької обл. у зв'язку з одержаною ним з оперативних джерел інформацією, що у цьому приватному будинку може перебувати особа Т., яка здійснила втечу з місць позбавлення волі за умисне вбивство.

Вирішіть справу по суті: порушив чи не порушив слідчий прокуратури Х. м. Києва право на повагу до житла особи О. у його розумінні ЄСПЛ:

- 1) так, порушив, оскільки це приватний будинок;
- 2) ні, не порушив, оскільки він розшукував особливо небезпечного злочинця, який втік з місць позбавлення волі;
- 3) ні, не порушив, оскільки конкретний будинок не мав статусу житла за законодавством України;

4) так, порушив, оскільки Україна підписала та ратифікувала ЄКПЛ, а прецедентна практика ЄСПЛ обов'язкова для України.

94. Свобода кореспонденції ув'язнених. ЄСПЛ зазначає, що пошта є найпоширенішим засобом спілкування осіб, які позбавлені свободи, із зовнішнім світом. У цілому ряді справ – *справа «Де Вільде, Оомс і Версип проти Бельгії»*, *справа «Голдер проти Сполученого Королівства»*, *«Сілвер проти Сполученого Королівства»*, *«Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства»*, *справа «Герцег Фалвій проти Австрії» Суд визначив загальні принципи тлумачення свободи кореспонденції щодо осіб, які позбавлені свободи.* Зокрема, у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» Суд вказав, що «певний контроль листування ув'язнених може мати місце і сам по собі не порушує Конвенцію». Адміністрація пенітенціарної установи може на законних підставах затримувати, вилучати, перехоплювати листи та піддавати їх цензурі, проте такі заходи допускаються тільки за умови дотримання вимог, визначених пунктом 2 статті 8 Конвенції щодо пропорційності втручання.

ЄСПЛ сформував наступні принципи свободи кореспонденції ув'язнених:

- вилучення кореспонденції чи унеможливлення листування як «найрадикальніша форма втручання» має застосовуватись із врахуванням обставин конкретного випадку;
- вилучення листів, адресованих державним, судовим чи політичним органам, а також щодо юридичних консультацій (листів адвокатам), в яких розкриваються умови ув'язнення, є невинуватим;
- вилучення простих листів, що надсилаються приватним особам, як – то родичам і друзям або третім особам як фізичним особам, а також неурядовим організаціям щодо умов ув'язнення, є невинуватим.

Ув'язнений Х. звернувся з листом до Президента держави, у якому піддав його гострій критиці за невиконання ним своїх передвиборних публічних обіцянок. Проте адміністрація місця позбавлення волі ув'язненого Х. даний його лист не відправила

за адресою, а вилучила. Вирішіть справу по суті: чи порушила адміністрація місця позбавлення волі свободу кореспонденції ув'язнених у її розумінні ЄСПЛ:

- 1) так, порушила;
- 2) ні, не порушила;
- 3) особа, що позбавлена свободи, водночас позбавляється свободи критики публічної влади та її представників;
- 4) порушила частково, оскільки не роз'яснила ув'язненому Х. його нового правового статусу.

95. ЄСПЛ у справі «Ван ден Дунген проти Нідерландів» звернув увагу на те, що формулювання статті 9 ЄКПЛ ґрунтується на розрізненні двох сфер існування свободи думки, совісті і віросповідання: перша – внутрішній елемент цієї свободи, тобто свободи особи щодо власних думок, совісті і віросповідання; друга – зовнішній елемент, тобто свободи вираження своїх переконань, релігії чи вірування, яка може підлягати обмеженню. Проте ніяке обмеження не може бути застосоване щодо першого елемента цієї свободи, який є абсолютним та необмеженим з огляду на його природу.

Порушення абсолютної свободи переконань може відбуватися у двох формах: 1) коли держава примушує особу якимось чином декларувати свої переконання, що може мати для цієї особи негативні наслідки; 2) коли держава нав'язує особі певні переконання, насаджує їх усупереч її внутрішній свободі совісті, намагаючись змінити переконання особи (див. *справа «Санєвський проти Польщі»*).

Вирішіть справу по суті: новообрані члени парламенту Сан-Маріно представляли широкий спектр релігійних конфесій, що укорінилися в даній Республіці. Однак успадкований від попереднього складу парламенту Регламент його роботи традиційно передбачав, що усі новообрані члени парламенту повинні були присягтися на Біблії для того, щоб офіційно набути статус члена парламенту держави. Як правильно кваліфікувати зі світоглядних та методологічних підходів ЄСПЛ таку вимогу держави Сан-Маріно?:

- 1) як таку, що частково відповідає принципу верховенства права;
- 2) як таку, що частково порушує принцип верховенства права;
- 3) як примус з боку держави певних осіб декларувати у вищезазначений спосіб свої переконання, що може обернутися для цих осіб негативними наслідками;
- 4) як нав'язування державою певним особам усупереч їх внутрішній свободі совісті інших переконань.

96. Суддя Апеляційного суду м. Києва В., посилаючись на перше речення статті 6 ЄКПЛ, звернувся у Шевченківський районний суд м. Києва із позовною заявою, у якій вимагав зобов'язати журналіста Х. підтвердити офіційними даними кожне із особистих суджень, висловлених ним на адресу судді В., а також притягнути цього журналіста до юридичної відповідальності за підрич ділової репутації Апеляційного суду м. Києва та компенсувати судді В. за рахунок журналіста Х. моральну шкоду у розмірі 10 000 000 грн. Однак Шевченківський районний суд м. Києва не прийняв до розгляду заяву судді В. з процесуальних мотивів, зазначивши, що свою невинуватість суддя В. зобов'язаний доводити особисто. Вирішіть справу по суті: дотримався доктрини і принципу верховенства права Шевченківський районний суд м. Києва чи ні? Дайте найповнішу відповідь.

- 1) так, дотримався, оскільки захистив ділову репутацію Апеляційного суду м. Києва;
- 2) ні, не дотримався, оскільки порушив свободу преси, яка належить у демократичному суспільстві до найвищих цінностей;
- 3) так, дотримався, оскільки, тягар доведення за цими категоріями справ покладається на позивача;
- 4) ні, не дотримався, оскільки суд нижчої ланки не вправі розглядати справу судді суду вищої ланки.

97. 27 червня 2007 р. особа Д. звернувся із заявою про надання йому статусу біженця в Управління міграційної служби у Харківській області. При цьому він повідомив про себе, що є громадянином Ісламської республіки Іран, що підтверджується

копією паспорту, прибув в Україну на підставі візи з метою навчання у закладі вищої освіти, що підтверджується копією посвідчення студента факультету ветеринарної медицини Харківської державної зооветеринарної академії. У заяві про надання йому статусу біженця особа Д. зазначив, що під час навчання у ЗВО він змінив віросповідання з мусульманства на християнство, став активним прихожанином церкви «Нова надія», систематично вивчає Біблію, проводить заняття з громадянами Ірану, які бажають залучитися до християнства. Свою заяву Д. мотивував тим, що у нього з'явилися вагомі побоювання стати після повернення до Ірану жертвою переслідування у зв'язку зі зміною віросповідання. Проте всупереч вищевикладеному особа Д. одержав офіційну відмову Управління міграційної служби щодо оформлення документів для надання статусу біженця.

Тоді особа Д. звернувся із позовною заявою у Харківський окружний адміністративний суд з клопотанням скасувати наказ Управління міграційної служби в Харківській області про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо надання йому статусу біженця в Україні та зобов'язати вищезазначене управління задовольнити клопотання особи Д.

У своїй заяві у Харківський обласний адміністративний суд особа Д. посилався на рішення ЄСПЛ у справі «Джабарі проти Туреччини» (щодо депортації і заборони катування, права на ефективний судовий захист і непоправний характер шкоди, що загрожує заявниці), на Європейську конвенцію з прав людини і основоположних свобод та на Конвенцію про статус біженців 1951 р.

Вирішіть справу по суті: яке рішення, відповідно до принципу верховенства права, повинен прийняти Харківський окружний адміністративний суд? :

1) залишити наказ Міграційної служби у Харківській області щодо особи Д. в силі;

2) скасувати наказ Міграційної служби у Харківській області щодо особи Д. у зв'язку з реальною загрозою для життя особі Д. в разі її повернення в Ісламську республіку Іран;

3) скасувати наказ Міграційної служби у Харківській області щодо особи Д. у зв'язку з порушенням права особи Д. на свободу думки, совісті і релігії;

4) скасувати наказ Міграційної служби у Харківській області щодо особи Д. у зв'язку з порушенням права особи Д. на ефективний засіб юридичного захисту.

98. До Рівненського апеляційного суду звернулася особа І. з позовною заявою про скасування постанови судді Рівненського міського суду від 3 червня 2009 р. про притягнення особи І. до адміністративної відповідальності за ст. 186 Кодексу України про адміністративні правопорушення з накладенням стягнення у виді штрафу в 170 грн. В позовній заяві особи І. зазначалося, що 3 червня 2009 р. вона була викликана повісткою (а не затриманням) до Рівненського міського відділу внутрішніх справ, де їй повідомили, що її обвинувачують у крадіжці телефону і стали вимагати написати власноруч визнавальні показання. Особа І. пояснила, що вона телефон не викрадала, а знайшла і відмовилася писати заяву з показаннями, на яких наполягали працівники міліції. Тоді особу І. стали бити працівники міліції по візках, погрожували поїти сечею, вчинити щодо нього цинічні дії, збили з ніг та завдали ударів по всьому тілу. Такий допит із застосуванням насильства продовжувався біля 3 годин, внаслідок чого в особи І. під час її побоїв працівниками міліції вирвався нецензурний вираз. Тоді особі І. наділи наручники й повели до міського суду. Мати, яка чекала особу І. у коридорі, побачила свою дитину побитою та закутою в наручники. Після її скарги заступнику начальника міліції наручники було знято. Суддя Рівненського міського суду, не заслухавши пояснень особи по суті пред'явлених їй звинувачень, не допитавши працівників міліції, які привели особу І, наклав на неї вищезазначене стягнення. Наступного дня особа І. звернувся до прокурора міста із заявою про застосування щодо неї насильства у міліції, у якого одержала направлення на обстеження у судово – медичного експерта та пройшла це обстеження. Наприкінці позовної заяви особа І. зазначила, що його випадок аналогічний випадкам,

розглянутим ЄСПЛ у справі «Кметті проти Угорщини» та у справі «Алтай проти Туреччини».

Грунтовно вивчивши позовну заяву особи І. та всю сукупність обставин, пов'язаних із цією заявою, Рівненський апеляційний суд підтвердив усі факти, викладені у ній. Вирішіть справу по суті: яку зі складових принципу верховенства права було порушено Україною щодо особи І.:

- 1) легітимні очікування;
- 2) презумпція безвинності;
- 3) безсторонність судівництва;
- 4) незалежність судівництва.

99. 29 березня 2010 р. особа А. звернулась до Одеського окружного адміністративного суду з позовом до Одеського слідчого ізолятора утримання Державного департаменту України з питань виконання покарань в Одеській області про звільнення позивача від сплати судового збору; витребування у відповідача особової справи позивача, у якій документально викладені всі обставини його утримання під вартою без постанови суду; витребування у слідчого відділення Хаджибеївського РВ ОМУ ГУ МВС України в Одеській області кримінальної справи №07200400282 за обвинуваченням ОСОБА1, ОСОБА2 і ОСОБА3 за ч. 4 ст. 187 Кримінального кодексу України; визнання незаконними дій відповідача по утриманню позивача під вартою без постанови суду в період з 5 січня 2007 р. до 19 лютого 2007 р. та з 2 листопада 2009 по теперішній час; зобов'язати відповідача вжити заходів щодо звільнення позивача з-під варти.

Одеський окружний адміністративний суд, вивчивши матеріали справи, дійшов висновку, що зазначений позов не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства. Суд звернув увагу на те, що особа А. утримується в Одеському слідчому ізоляторі у зв'язку з розглядом кримінальної справи відносно неї, остаточне рішення у якому не прийнято та не набуло законної сили.

Чинним законодавством України, зазначив Одеський окружний адміністративний суд, підстави та порядок обрання та застосування запобіжного заходу, зокрема, взяття під варту,

щодо підозрюваного чи обвинуваченого у кримінальній справі; місця тримання осіб, взятих під варту; строки тримання осіб, взятих під варту; строки тримання під вартою; підстави та порядок продовження строків тримання під вартою; порядок обчислення строків тримання під вартою; підстави та порядок звільнення з-під варти; органи уповноважені вирішувати дані питання, в тому числі й обов'язки начальника місця досудового ув'язнення у питанні щодо звільнення з-під варти обвинуваченого з певних підстав, передбачені Кримінально – процесуальним кодексом України. При цьому адміністративному суду відповідних повноважень не надано.

Одеський окружний адміністративний суд відмовив особі А. у відкритті провадження в адміністративній справі за позовом цієї особи до Одеського слідчого ізолятора управління Державного департаменту України з питань виконання покарань в Одеській області про визнання незаконними дій Одеського слідчого ізолятора по утриманню громадянина України під вартою без постанови суду.

Вирішіть справу по суті: чи не порушив цим самим Одеський окружний адміністративний суд принцип верховенства права, а якщо порушив, то зазначте, який саме елемент цього принципу порушено вищезазначеним судом:

- 1) ні, не порушив;
- 2) порушив елемент законності принципу верховенства права;
- 3) порушив елемент правової визначеності принципу верховенства права;
- 4) порушив елемент доступу до правосуддя принципу верховенства права.

100. Апеляційний суд Запорізької області розглянув в залі суду цивільну справу за апеляційними скаргами ОСОБА 1 та ОСОБА 2 на рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 22.10.2010 року у справі за позовом ОСОБА 3 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Рекламне агентство «Наш Город плюс», ОСОБА 1, ОСОБА 5, ОСОБА 6 про визнання відомостей як таких, що не відповідають дійсності, захисту гідності, честі та відшкодування моральної шкоди.

ОСОБА 3 звернулася до суду з позовом до Товариства з обмеженою відповідальністю «Рекламне агентство «Наш Город плюс», ОСОБА 1, ОСОБА 5, ОСОБА 6 про визнання відомостей як таких, що не відповідають дійсності, захисту гідності, честі та відшкодування моральної шкоди. В заяві ця особа зазначала що опублікована в газеті «Субота плюс» стаття на російській мові «Матвеевские страсти» принижує її честь та гідність й одночасно поставила питання про компенсацію моральних збитків на суму 10000 грн.

Рішенням Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 22.10.2010 р. позовні вимоги були задоволені частково. Суд визнав всі відомості, надруковані в статті газети «Субота плюс» від 01.07.2004 р. під заголовком «Матвеевские страсти», такими, що не відповідають дійсності, принижують честь та гідність ОСОБА 3. Суд зобов'язав газету «Субота плюс» та ОСОБА 1 опублікувати на тій же шпальті газети і тим самим шрифтом спростування не пізніше місяця з дня набрання сили рішенням суду і стягнув з ОСОБА 1 та ОСОБА 5 на користь позивача 8000 грн. на відшкодування моральних втрат.

У скарзі ОСОБА 1 просила скасувати рішення суду першої інстанції та відмовити у задоволенні позову, оскільки, на її думку, суд дав неправильну оцінку фактам в газеті та неправильно застосував норми матеріального права.

Заслухавши пояснення учасників процесу, вивчивши матеріали справи, колегія судової палати з цивільних справ апеляційного суду дійшла до висновку, що скарга ОСОБА 1 підлягає задоволенню, а скарга позивача відхиленню. Суд апеляційної інстанції скасував рішення суду першої інстанції і ухвалив нове рішення, посилаючись на нормативні акти національного законодавства і Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Вирішить справу по суті: який з елементів принципу верховенства права було порушено Жовтневим районним судом м. Запоріжжя:

- 1) законність;
- 2) запобігання зловживанню повноваженнями;
- 3) легітимні очікування;
- 4) справедливе судочинство.

Перелік рекомендованої літератури до курсу в цілому

Базова (основна)

1. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.) на основі коментарів, що їх надали: пан Пітер Ван Дайк (член Комісії, Нідерланди), пані Грет Галлер (член Комісії, Швейцарія), пан Джефрі Джауел (член комісії, Велика Британія) та пан Коарло Туорі (член комісії, Фінляндія). *Право України*. 2011. № 10. С.168-184.

2. Мірило правовладдя. Ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 11-12 березня 2016 р.). Схвалено Комітетом Міністрів (на рівні їх заступників) на 1263-му засіданні (6-7 вересня 2016 р.). Схвалено Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи на 31-й сесії (19-21 жовтня 2016 р.). Коментар. Глосарій. Пер. з англ. Сергія Головатого. Страсбург, 18 березня 2016 р. Дослідження № 711/2013. 164 с.

3. Терміновий спільний висновок Венеціанської Комісії та Генерального Директорату з прав людини та верховенства права (ГД1) Ради Європи.

4. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text>

5. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права/ пер. з англ. Р.Семківа. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2008. 385 с.

6. Гаудер Пол. Верховенство права в реальному світі [пер. з англ.: Д. Вовк, В. Гончаров та ін.; кер. проекту Д. Лученко; наук. ред. Д. Вовк]. Харків: Право, 2018. 392 с.

7. Головатий С. Верховенство права: книга друга: від доктрини до принципу. Київ: Вид-во Фенікс, 2006. С.697-736.

8. Головатий С. Верховенство права: книга перша: від ідеї – до доктрини. Київ: Вид-во «Фенікс», 2006. С.61-124.

9. Головатий С. Верховенство права: книга третя: український досвід. Київ: вид-во «Фенікс», 2006. С.1452-1536.

10. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М.Козюбри, упорядники та автори коментарів: В.Венгер, А.Заєць, Є.Зверев, М.Козюбра, Ю.Матвєєва, О.Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в

національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія». Київ, 2020. 144 с.

11. Конституційне право: підручник/ за загальною редакцією М.І. Козюбри./ Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Малишевич. – К.: ВАІТЕ, 2021. 528 с.

12. Практика застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стаття 6 та стаття 1 Першого протоколу: практ. посібн. Харків. Право, 2018. 196 с.

Допоміжна

1. Бущенко А.П. Стаття 5 конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини. Харківська правозахисна група. Харків: Права людини. 2008. 432 с.

2. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / Відп. Ред. Н.М. Оніщенко. Київ: «Юридична думка», 2008. 344 с.

3. Деннис Ллойд. Идея права / пер. с англ. М.А.Юмашева. Москва: «ЮГОНА». 2002. 416 с.

4. Джерамі Макбрайт. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: «К.І.С». 2010. 576с.

5. Європейський суд з прав людини. Судова практика / за заг. ред. В.Г.Буткевича. Київ: Ред.журн. «Право України», 2011. Вип. 1: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3-х ч. ч. 1-2. 936 с.

6. Європейський суд з прав людини. Судова практика /за заг. ред. В.Г.Буткевича. Київ: Ред.журн. «Право України», 2011. Вип. 1: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3-х ч. ч. 3. - 560 с.

7. Європейський суд з прав людини. Судова практика /за заг. ред. В.Г.Буткевича. Київ: Ред.журн. «Право України», 2011. Вип.2: Стаття 2 ЄКПЛ. Право на життя: у 3 ч. Кн.1. 1164 с.

8. Європейський суд з прав людини. Судова практика /за заг. ред. В.Г.Буткевича. Київ: Ред.журн. «Право України», 2011. Вип.2: Стаття 2 ЄКПЛ. Право на життя: у 3 ч. Кн.2. 1108 с.

9. Європейський суд з прав людини. Судова практика /за заг. ред. В.Г.Буткевича. Київ: Ред.журн. «Право України», 2011. Вип.2: Стаття 2 ЄКПЛ. Право на життя: у 3 ч. Кн.3. 616 с.

10. Європейський суд з прав людини: матеріали практики (2004-2005 рр.)/ Праці Львівської лабораторії прав людини та громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України. Серія П. Коментарі прав і законодавства. Вип.6. Львів: Світ, 2006.440 с.

11. Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна. Збірник наук. статей Гол. ред. Андрій Мелешевич. Київ: Дух і Літера, 2013. 608 с.
12. Пацурківський П., Гаврилюк Р. Алгебра верховенства права, або Буттєвий устрій людського світу. *Право України*. 2017. № 3. С.112-125.
13. Погребняк С.П. Правові позиції Верховного Суду в контексті верховенства права і конституціоналізму. Київ. Ваіте. 2020. 240 с.
14. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України). Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер. 2013. 376 с.
15. Права людини: соціально-антропологічний вимір: Колект. монографія / Гол. ред. П.М. Рабінович. Вип. 13. Львів: Світ, 2006.
16. Рабінович П.М. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Львів: Сполум. 2016. 200 с. (Серія 1. Дослідження і реферати).
17. Ролз Джон. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. 822 с.
18. Таманага Браян. Верховенство права. Історія, політика, теорія / Пер. з англ. А.Іщенко. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
19. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр. і доповн. Київ 2015. 208 с.

Інформаційні ресурси

1. Сайт Європейського суду з прав людини: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants/ukr&c>
2. Сайт Венеціанської комісії: <https://www.venice.coe.int/webforms/events/>
3. Сайт Конституційного Суду України: <http://www.ccu.gov.ua/>
4. Сайт Верховного Суду: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/>
5. Сайт Верховної Ради України: <https://rada.gov.ua/>
6. Сайт Міністерства юстиції України: <https://minjust.gov.ua/>

Навчальне видання

*Гаврилюк Руслана Олександрівна,
Пацурківський Петро Станіславович*

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА: методологія тлумачення та застосування

Навчально-методичний посібник

Літературний редактор
Комп'ютерна верстка
Технічна редакторка

Лупул О.В.
Волошина А.С.
Віщак Ю. С.

Підписано до друку 09.02.2022 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Тираж 50 прим.
Умовн. друк. арк. 13,4. Обл.-вид. арк. 14,4. Зам. Н-025.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №891 від 08.04.2002